

A white car is driving away on a dirt road that curves through a vast green field. The car is heavily loaded with a large stack of luggage, including suitcases and bags, piled high on its roof rack. To the left, a large, leafless tree with intricate branches leans over the road. The background shows a line of trees under a clear, pale blue sky.

BALANCEREN

op een verloren verleden

Karolien Neyns

BALANCEREN OP EEN VERLOREN VERLEDEN
– Nietzsches cultuurattitudes geactualiseerd –

Provinciale Hogeschool Limburg
Departement Architectuur en Beeldende Kunst
Masteropleiding Architectuur
Academiejaar 2012 – 2013
Seminarie Cultuur

BALANCEREN OP EEN VERLOREN VERLEDEN
Nietzsches cultuurattitudes geactualiseerd

Karolien Neyns
Promotor Dr. Sylvain De Bleeckere

COVER

Collage in photoshop, Oorspronkelijke afbeeldingen:
Hdwallpaper.me (2009). *Tree nature 242*
Jelmer (2010). *Verhuizen*

BALANCEREN OP EEN VERLOREN VERLEDEN
– Nietzsches cultuurattitudes geactualiseerd –

Karolien Neyns

'We should not live in a bright shining new future, any more than we should hide in a comfortable pastiche of the past. We must inhabit an ever-evolving present, motivated by the possibilities of change, restricted by the baggage of memory and experience.'

– David Chipperfield

DANKWOORD

Vooreerst dank ik mijn promotor Dr. Sylvain De Bleeckere voor zijn begrip, zijn advies, zijn aantekeningen en tevens voor het kritisch evalueren van deze tekst. Ook een speciale dank gaat uit naar mijn moeder. Haar kracht en doorzettingsvermogen hebben mij geïnspireerd om te blijven werken ondanks het verdriet om haar verlies. Vervolgens wil ik ook de architecten van noA bedanken voor de creatie van hun project in Aarschot dat me intrigeerde. Tot slot dank ik mijn vriend, vrienden en familie voor hun steun en hun luisterend oor tijdens het schrijven van mijn masterscriptie.

ABSTRACT

Op welke manier kunnen de drie meest voorname cultuurattitudes, zoals in 1874 geformuleerd door F. Nietzsche, in de heersende, hypermoderne 'gebrand – om – alles – op – te – slaan' maatschappij bijdragen tot het begrijpen en het vormen van een zorgvuldig evenwicht tussen heden en verleden bij recente, architecturale herbestemmingsprojecten?

Om het probleem, namelijk de tegenstelling tussen behoud en vernieuwing, te kunnen kaderen werd in eerste instantie nader onderzocht hoe het menselijk geheugen werkt. Hieruit kon geconcludeerd worden dat het geheugen op meerdere niveaus actief is en dat zowel het geheugen van de samenleving als de verschillende deelgeheugens de ingebouwde tendens tot vergeten bezitten. Slechts enkele, waaronder het erfgoedregime, zetten aan tot meer geheugenwerk. Met als gevolg dat het verleden binnen een afgezonderd domein wordt geplaatst en in het dagelijkse leven des te meer genegeerd wordt. Dit met het paradoxaal probleem van radicale verandering tegenover radicale stagnatie tot gevolg.

Om voor dit probleem een waardevolle oplossing aan te reiken werd een beroep gedaan op de drie belangrijkste cultuurattitudes van de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche. Deze drie attitudes, namelijk de monumentale, de antiquarische en de kritische, zijn ook vandaag nog in staat om het heden en verleden in balans te houden.

Dit kon enerzijds geconcludeerd worden uit het uitgebreid onderzoek van elke attitude afzonderlijk, waaruit bleek dat de drie houdingen elkaar steeds opvolgen.

Anderzijds werd dit grondig aangetoond met behulp van het casusvoorbeeld 's Hertogenmolens naar de hand van noAarchitecten.

Uit het onderzoek blijkt dat het vooropgesteld probleem tussen radicale verandering en radicale stagnatie slechts een schijnbare paradox is. Er kan tevens geconcludeerd worden dat enkele architecten, waaronder noA, reeds een evenwichtige benadering tussen heden en verleden weten te hanteren, die niet resulteert in één bepaalde karakteriserende stijl.

Uit het casusvoorbeeld 's Hertogenmolens blijkt dat de aansluiting op recente ontwikkelingen in het herbestemmingsdiscours eerder zal zitten in de gelaagdheid en in het verdwijnen van generalistische ontwerpprincipes ten voordele van een meer pragmatische aanpak. De achterliggende gedachtegang zal met andere woorden doorslaggevend zijn om een evenwichtige keuze te kunnen maken en de drie cultuurattitudes van Nietzsche zullen – al dan niet bewust – steeds deel uit maken van die gedachtegang.

ABSTRACT	9
INLEIDING	19
1. HERINNEREN, HOUVAST OF BELEMMERING?	29
Over geheugen en geschiedenis	31
Van collectief naar cultureel geheugen	31
Durven vergeten	35
Naar een extern, digitaal geheugen	39
Conclusie	43
Het erfgoedregime	44
Zorg voor het verleden	44
Overall erfgoed, een tweestrijd	48
Conclusie	51
2. CULTUURATTITUDES TEN AANZIEN VAN HET HISTORISCHE – F. NIETZSCHE	55
Introductie 'over nut en nadeel van geschiedenis voor het leven.'	57
Kritiek op een historisch – wetenschappelijke cultuur	58
Een ontwerp voor nuttige historie	61
De drie meest voorname cultuurattitudes	63
1. De monumentale interpretatie	64
Specifieke betekenis in functie van het leven	64
Gevaren van het monumentale	65

Het monumentale kader van architectuur	67
De monumentale interpretatie als herbestemmingsconcept – Analogie	72
2. De antiquarische interpretatie	76
Specifieke betekenis in functie van het leven	76
Gevaren van het antiquarische	77
Het antiquarische kader van architectuur	78
De antiquarische interpretatie als herbestemmingsconcept – Conservatie	80
3. De kritische interpretatie	84
Specifieke betekenis in functie van het leven	84
Gevaren van het kritische	84
Het kritische kader van architectuur	86
De kritische interpretatie als herbestemmingsconcept – Contrast	89
Nietzsches visie geactualiseerd	94
Conclusie	98
3. EXEMPLARISCH PROJECT – 'S HERTOGENMOLENS	103
Een veelvuldig bekroond herbestemmingsproject	107
De 's Hertogenmolens in een ruimere context	108
Omgevingsanalyse	108
Globale visie op de strategische ontwikkeling van Aarschot	112
Historische evolutie van de molens	116

Het architectenbureau noA	120
Korte situering	120
Architecturale visie	121
Restauratie en herbestemming van 's Hertogenmolens	125
Aanleiding voor de herbestemming	125
Concept	128
Planscenario	131
's Hertogenmolens in het licht van Nietzsche	138
Het monumentale karakter	138
Het antiquarische karakter	139
Het kritische karakter	146
Conclusie	147
4. MASTERPROJECT RE STYLE	151
Beknopte voorstelling masterproject	155
Masterproject in het licht van Nietzsche	164
Conclusie	166
BESLUIT	169
BIBLIOGRAFIE	177

INLEIDING

11 september 2001. De hele wereld staat vol ongeloof te staren naar de terroristische aanslagen op de 'Twin Towers' van New York. Een dag die in ieders geheugen gegrift staat en deel uitmaakt van het collectief geheugen van onze generatie. Een dag die het waard is herinnerd te worden door toekomstige generaties.

11 september 2011. De hele wereld staat – tien jaar na de ramp – stil bij de aanslagen op het 'World Trade Center' van New York. De hele wereld? Ik sta stil deze dag. Stil, omdat mijn moeder vandaag heeft besloten dat ze stopt met vechten tegen de kanker die haar lichaam overheerst. Een dag die in mijn geheugen gegrift staat als persoonlijke 9/11.

Elke dag brengt een golf van herinneringen met zich mee. Persoonlijk of collectief, onbenullig of van het grootste belang, willen of niet, ons geheugen beïnvloedt het leven.

Domein: Cultuur

Het is eigen aan een volk of samenleving om haar essentie onder de noemer van materieel en immaterieel erfgoed van generatie op generatie door te geven om vervolgens 'collectief' herinnerd te worden. Van kinds af aan krijgen we geschiedenis op een zilveren blaadje gepresenteerd voor het slapen gaan. We worden grootgebracht met de verhalen uit 'de goede oude tijd'. In klaslokalen worden uren gespendeerd aan de levens van onze voorgangers en ook de media bieden dagelijks een 'gezonde portie' geschiedenis aan. We worden vandaag de dag als het ware overspoeld met historische feiten. We weten niet langer wat belangrijk genoeg is om ingeblikt te worden voor de volgende generatie en dat terwijl het overdragen van de meest memorabele gebeurtenissen als sinds de oudheid gebeurt. Illustratief zijn religieuze rituelen, zoals de katholieke eredienst waar de komst en de dood van Christus centraal staat. De Kerk krijgt tegenwoordig te kampen met een sterke terugval van het aantal gelovigen ten voordele

van een eigen, individualistisch en vaak ook atheïstisch geloof. Op diezelfde manier krijgt ook de huidige, hypermoderne samenleving te kampen met een gebrek aan een gelijkgezind, collectief geheugen. Met behulp van zoekmachines op het internet worden historische feiten uit verschillende tijden met één muisklik aan elkaar gelinkt en op smaak gebracht van het individu. Ook sociale netwerksites zoals Facebook en Twitter zorgen ervoor dat iedereen in staat is elkaars persoonlijke geschiedenis gedetailleerd te volgen. De grens tussen wat belangrijk en onbelangrijk is, vervaagt. Want wat maakt nu juist de ene herinnering belangrijker dan de andere?

Thema: Herbestemming

Bewaren en het opnieuw gebruiken van oude gebouwen is van alle tijden en kent verschillende gradaties gaande van hergebruik en herbestemming tot renovatie en reconstructie. Kijk bijvoorbeeld naar het Pantheon in Rome. Het oorspronkelijk als heidense tempel opgetrokken bouwwerk werd tijdens de christianisering ingewijd tot kathedraal en pronkt nu nog steeds in Rome als één van de meest opmerkelijke monumenten. Of de Aya Sofya in Istanboel die aanvankelijk gebouwd werd als kathedraal, maar bij de overname van de stad door de Ottomanen hervormd werd tot moskee en vandaag dienst doet als museum.

Tevens wedijveren diverse architecten en critici al minstens even lang of het zinvol is architectuur te bewaren en welke principes men moet hanteren wanneer deze bewaard, beschermd of herbestemd wordt. Denk bijvoorbeeld aan de Fransman Violet-Le-Duc die als één van de eersten aan het begin van de negentiende eeuw oude monumenten en ruïnes zeer zorgvuldig documenteerde om ze daarna in hun oorspronkelijke,

middeleeuwse staat te reconstrueren. Of de Engelsman John Ruskin wiens visie radicaal tegen restauratie en afbraak inging omdat de emotionele waarde van een architectonisch werk volgens hem voortkwam uit haar ouderdom. Tot aan het begin van de twintigste eeuw was herbestemming en vooral hergebruik de normaalste zaak van de wereld. Maar met de komst van de twee grote wereldoorlogen en het modernisme dat brak met alle traditionele opvattingen werden gebouwen op nooit eerder gekende schaal gesloopt. En wanneer ze niet gesloopt werden, kwamen ze leeg te staan om daarna eenzaam te verkrotten. Sindsdien groeide langzaam het besef dat in de afgelopen decennia teveel cultureel erfgoed verloren was gegaan. Als inhaalmanoeuvre werd een omvangrijk, nationaal en internationaal erfgoedregime op poten gezet. Wat maakt dat intussen reeds 12% van onze planeet beschermd wordt als Unesco werelderfgoed en in België geen stad of dorp te vinden is zonder bouwwerk dat op de lijst van monumentenzorg staat. Deze bescherming brengt een enorme, trage regelgeving met zich mee met als gevolg dat materieel erfgoed nog steeds in verval raakt. Hoe gaat de wereld om met de globalisering die radicale verandering met zich meebrengt en de dwangmatige bewaardrang van het erfgoedregime dat op haar beurt zorgt voor radicale stagnatie? Met het overvloedig aanbod aan leegstaand erfgoed en de onbekwaamheid van de huidige maatschappij om de keuze te maken tussen wel of niet bewaren, is herbestemming meer dan ooit brandend actueel!

Onderwerp: Cultuurattitudes ten aanzien van het verleden

Er is een teveel aan cultureel erfgoed en een gebrek aan een levende cultuur. Daarenboven wordt de levensduur van gebouwen alsnar korter. Tijdelijkheid en flexibiliteit kenmerken onze huidige 'wegwerpcultuur' en bij

veel mensen gaat dit hoge veranderingstempo samen met gevoelens van onzekerheid. Steeds meer mensen kunnen deze consumptiemaatschappij niet langer volgen, gaan angstig op zoek naar een houvast en grijpen daarbij terug naar het vertrouwde verleden. Eén van de vragen die zich bijgevolg opdringt, is hoe de huidige samenleving omgaat met haar geschiedenis.

Reeds twee eeuwen geleden schreef de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche een kritische uiteenzetting over mogelijke geschiedenisinterpretaties. In zijn boek *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* (1874) bespreekt hij de verschillende paradoxen en dilemma's die ontstaan bij de omgang met het verleden. Hij schuift drie interpretaties naar voren, met name de monumentale, de kritische en de antiquarische interpretatie, die elkaar in evenwicht dienen te houden. Vooreerst is er de monumentale interpretatie van de machtige en handelende mens. Het verleden vormt de inspiratie voor de toekomst. De mens eert de monumentale gebeurtenissen van het verleden en tracht zelf opnieuw grootsheid te creëren. Het gevaar bestaat echter, wanneer de geschiedenis te zeer geabstraheerd wordt, dat delen van het verleden volledig worden verwaarloosd. Ook in handen van machtige en actieve mensen kan deze interpretatie grote schade aanrichten. Het ontstaan van het nazisme en het fascisme zijn hiervan slechts enkele voorbeelden. Vervolgens is er de kritische geschiedenisinterpretatie. Deze visie vloeit voort uit een gevoel van onbehagen en behoort toe aan de oordelende mens. Het verleden vormt een afzetpunt. De mens breekt alle banden met het verleden. Een gevoel van verlossing en opluchting overheerst. De kans bestaat echter dat het leven uit evenwicht raakt omdat de mens het verleden de rug toekeert en

zich volledig overgeeft aan het ongewisse. Als laatste is er de antiquarische interpretatie van de behoudende en de vererende mens. Geschiedenis is het referentiepunt voor de toekomst. Meer nog, het verleden verschaft zin aan het menselijk bestaan. Het gevaar bestaat echter dat al het oude als even eerbiedwaardig wordt opgevat en dat er geen onderscheid meer gemaakt kan worden tussen wat wel en niet belangrijk is.

Deze laatste interpretatie maakt een groot deel uit van de huidige erfgoedproblematiek. Er dient opnieuw een evenwicht gezocht te worden tussen heden en verleden. Volgens Nietzsche moet het verleden geïnterpreteerd worden met inzet van de meest zuivere, tijdsgebonden eigenschappen. Ook nu moet de samenleving opnieuw attent gemaakt worden op de voor haar meest kenmerkende eigenschappen. Dit kan het vertrekpunt zijn om haar werkelijke behoeften te definiëren. Maar hoe kan een architect samen met het volk tegemoet treden aan de nostalgische behoeften en tezelfdertijd de ziel van de nieuwe generatie inbrengen in oude, al dan niet beschermde gebouwen? Hoe gaat een architect om met de beperkingen van het verleden? Kan een zorgvuldige balans tussen heden en verleden een oplossing bieden aan het cultuurgebrek en het teveel aan cultureel erfgoed?

Een reeks intrigerende vragen die leiden naar de onderzoeksvraag van deze masterscriptie:

Op welke manier kunnen de drie meest voorname cultuurattitudes, zoals in 1874 geformuleerd door F. Nietzsche, in de heersende, hypermoderne 'gebrand – om – alles – op – te – slaan' maatschappij bijdragen tot het begrijpen en het vormen van een zorgvuldig evenwicht tussen heden en verleden bij recente, architecturale herbestemmingsprojecten?

ONDERZOEK EN METHODE

Een bezoek aan de Architectuubiënnale van Venetië in 2010, meerbepaald de tentoonstelling *Chronochaos (2010)* van het Nederlands architectenbureau OMA ligt aan de basis mijn masterscriptie. Hun abrupte en directe voorstelling van de herbestemmingproblematiek vormde een grote inspiratiebron. Verder is deze masterscriptie gebaseerd op een uitgebreide literatuurstudie, met als basisbron het boek *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben (1874)* van de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche. Zijn drie meest voornamelijk geschiedenisinterpretaties vormen het theoretisch kader dat nadien aan de praktijk getoetst wordt met behulp van een exemplarisch casusvoorbeeld.

Vanuit sociologisch, cultuurhistorisch standpunt worden in het eerste hoofdstuk *Herinneren, houvast of belemmering* de begrippen geheugen, geschiedenis en erfgoed behandeld. Op die manier tracht het onderzoek een beeld te vormen van de mens als 'historisch' wezen. Het probeert nader te verklaren waarom de samenleving zo gebrand is om alles te bewaren en waarom we niet langer in staat zijn een onderscheid te maken tussen wat wel en niet belangrijk is. Het boek *La mémoire collective (1950)* van de Franse socioloog Maurice Halbwachs en het werk van de Duitse Egyptoloog Jan Assmann, samen met het boek *Cultureel goed* van Pascal Gielen en Rudi Laermans en enkele kritische teksten hielpen een beter inzicht te scheppen in de geheugentheorie en het erfgoedregime.

In het tweede hoofdstuk *Cultuurattitudes ten aanzien van 'het historische'* worden de drie meest voornamelijk geschiedenisinterpretaties zoals in 1874 geformuleerd door F. Nietzsche nader verklaard en kritisch in verband

gebracht met de herbestemmingsproblematiek en de bewaardrang van de huidige maatschappij. Het onderzoek tracht langs deze weg eerst theoretisch te achterhalen of Nietzsches interpretaties vandaag de dag nog kunnen bijdragen tot het vormen van een zorgvuldig evenwicht tussen heden en verleden.

Voorgaande theoretische bevindingen worden in hoofdstuk drie *Exemplarisch project* aan de praktijk getoetst aan de hand van een zorgvuldig gekozen casusvoorbeeld. Hierbij viel het oog op het herbestemming- en renovatieproject 's Hertogenmolens van noAarchitecten te Aarschot. Om een gegronde analyse te kunnen maken, wordt het project eerst uitgebreid voorgesteld. Dit door middel van een studie van de plannen en meerdere plaatsbezoeken (20/08/2012 en 01/02/2013). Om te achterhalen of het herbestemmingconcept toegepast in het casusvoorbeeld tegemoet treedt aan de noden van de huidige samenleving wordt beroep gedaan op de herbestemmingsvisie van het bureau. Dit gebeurt aan de hand van hun lezing (5/02/2013) aan de PHL, hun website en diverse interviews, verschenen in de vaktijdschriften A+ magazine en De Architect of online beschikbaar via architectura.be. Daarna wordt nader onderzocht of Nietzsches geschiedenisinterpretaties kunnen bijdragen tot het verschaffen van een nader inzicht in het herbestemmingsproject van noAarchitecten, als exemplaar van een evenwichtige balans tussen vroeger en nu.

Tot slot wordt in een beknopt vierde hoofdstuk *Masterproject RE | style* de terugkoppeling gemaakt naar mijn masterproject (2011 – 2012) om ook mijn eigen architecturale visie te toetsen aan de drie belangrijkste cultuur-attitudes van Nietzsche.

1. HERINNEREN, HOUVAST OF BELEMMERING?

OVER GEHEUGEN EN GESCHIEDENIS

Van collectief naar cultureel geheugen

Er gaat geen dag voorbij zonder herinnering. Maar herinneren lukt het best wanneer bijvoorbeeld vrienden onder elkaar oude kampverhalen bovenhalen. Iedereen kan zich andere details scherper voor de geest halen waardoor de vervlogen herinnering weer glorieus tot leven komt. Gezamenlijk of collectief herinneren levert met andere woorden een meer diepgaande herinnering op. Althans dat stelt de Franse socioloog Maurice Halbwachs die het begrip *collectief geheugen* introduceerde in 1925 in zijn studie over 'de sociale kaders van het geheugen'. Halbwachs bouwt hiermee verder op het vraagstuk rond sociale cohesie waar zijn leermeester Emile Durkheim, één van de stamvaders van de sociologie, zich gefascineerd mee bezig hield en het onderwerp destijds omschreef in termen van het bovenindividuele (Gielen en Laermans, 2005, p. 61). In zijn vervolgstudie *La mémoire collective (1950)*, een bundeling van vier hoofdstukken die hij voor zijn overlijden in het concentratiekamp Buchenwald in manuscriptvorm had achtergelaten, gaat Halbwachs verder met de stelling dat individuele herinneringen nooit echt individueel zijn, maar tot op zekere hoogte altijd gebonden zijn aan een sociale groep (Halbwachs, [1950] 1991, p. 15).

Het collectief geheugen ontleent zijn kracht en duurzaamheid aan de collectiviteit. Het zijn weliswaar individuen die zich dingen herinneren. Zij doen dat echter steeds in hun hoedanigheid van lid van een groep. [...] Men kan eigenlijk stellen dat elk individueel geheugen een bepaalde kijk is op het collectief geheugen en dat die invalshoek kan verschillen naargelang de sociale positie die men bekleedt (Halbwachs, 1991, p. 15).

Halbwachs stelt met andere woorden dat sociale kaders relatief dwingend zijn voor het geleverde herinneringswerk. Zij bepalen wat gedenkwaardig is en hoe dat herinneringswaardige in het heden wordt ingeweven (Gielen en Laermans, 2005, p. 62). Neem bijvoorbeeld publieke rituelen zoals de dagelijkse Last Postplechtigheid onder de Menenpoort in Ieper ter nagedachtenis van de gesneuvelde soldaten van de Eerste Wereldoorlog of meer algemener, katholieke feestdagen zoals Kerstmis en Pasen waar de geboorte en dood van Christus 'gevierd' wordt. Deelname aan dit soort rituelen zorgt voor herinneringen aan gebeurtenissen waar we zelf niet aanwezig waren. Om die reden spreekt Halbwachs van een *autobiografisch* en een *historisch geheugen*. Het autobiografisch geheugen bevat enkel herinneringen die we persoonlijk ervaren hebben, het historisch geheugen daarentegen omvat alle overige herinneringen die we dagelijks via de massamedia voorgeschoteld krijgen. Beide geheugens mogen evenwel niet los van elkaar gezien worden want volgens Halbwachs steunt ons geheugen niet op een aangeleerde, maar op een beleefde geschiedenis (Halbwachs, 1991, p.19). Wat op zijn beurt maakt dat geschiedenis kan gezien worden als een bijzonder onderdeel van het collectief geheugen. Het is een sociaal kader op gebied van tijd en ruimte dat het herinneren mee structureert.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het werk van Durkheim een druk becommentarieerde, sociologische klassieker. Terwijl het werk van Halbwachs enkel nog aandacht kreeg van een handvol geïnteresseerden (Gielen en Laermans, 2005, p. 62). Het is pas aan het eind van de jaren tachtig dat Halbwachs werk herontdekt werd, voornamelijk door cultuurhistorici. De Duitse Egyptoloog Jan Assmann, één van de voornaamste voortrekkers van de geheugennotie, bouwt onder andere in

zijn boek *Das kulturelle Gedächtnis* (1992) nadrukkelijk verder op het werk van Halbwachs. Assmann bekritiseert Halbwachs echter door te stellen dat zijn geheugenconcept louter beperkt blijft tot concrete, face – to – face groepen waardoor zijn theorie niet verder uitgebouwd kan worden tot een gegeneraliseerde cultuurtheorie. Om die reden is volgens Assmann de mogelijkheid tot culturele evolutie uitgesloten, want het collectief geheugen zoals Halbwachs het stelt bestaat enkel uit continuïteiten en overeenkomsten binnen het kader van een sociale groep. Hun veranderingen worden niet opgenomen (www.erinneringskultur.com, 2008). Assmann onderscheidt zich van Halbwachs door te stellen dat herinneren niet enkel sociaal maar ook cultureel bepaald is. Hij introduceert hiermee de term cultureel geheugen, wat hij ziet als een collectief concept voor alle kennis die het gedrag en de ervaring in het interactief kader van een sociale groep begeleidt. Een concept dat verkregen wordt doorheen generaties (Assmann, 1995, p. 126) en waarin Assmann een *communicatief (sociaal)* en een *cultureel geheugen* onderscheidt.

Het communicatieve geheugen bouwt verder op het autobiografische geheugen van Halbwachs. Het is een persoonlijk geheugen dat een sociaal karakter verkrijgt wanneer de herinneringen in interactie met anderen gebracht worden. Het gaat met andere woorden om het mondelinge herinneringswerk in de alledaagse omgang. Denk bijvoorbeeld aan een gesprek, een mop of een roddel tijdens een treinrit of aan de eettafel (Assmann, 1995, p. 127). Het feit dat het communicatieve geheugen persoonsgebonden is brengt echter beperkingen met zich mee. Enerzijds is het een zeer selectief proces en anderzijds is de duur beperkt tot het geheugen van de levenden, wat maakt dat het slechts drie of vier generaties

terug in de tijd reikt (Gielen en Laermans, 2005, p. 63). Om die reden worden oude verhalen reeds eeuwen van generatie op generatie doorgegeven of neergeschreven onder de vorm van sprookjes, mythen, sagen, rijmen of liederen. Tegenwoordig is het zelfs nog eenvoudiger om persoonlijke geschiedenis te schrijven. Dankzij sociale netwerksites zoals Facebook kan met behulp van het 'tijdlijn – principe' ieders persoonlijke geschiedenis tot in de kleinste details geüpload worden. Maar het sociale geheugen werkt volgens Assmann selectief en zal daarom nooit een directe weergave van een stuk verleden kunnen zijn.

Anders dan het communicatieve geheugen draait het culturele geheugen volgens Assmann rond het niet-alledaagse. Het culturele geheugen bestaat uit herinneringen aan gebeurtenissen die een groep als absoluut en fundamenteel beschouwt (Gielen en Laermans, 2005, p. 64). Denk bijvoorbeeld opnieuw aan de katholieke feestdagen zoals Kerstmis en Pasen, gericht op de herdenking van de komst en de dood van Christus, het identiteitssymbool van het katholiek geloof. Vaak wordt tijdens een katholieke mis ook stilgestaan bij de actuele betekenis van Christus' boodschap (Gielen en Laermans, 2005, p. 64). Dat is geen toeval, want het culturele geheugen is volgens Assmann richtinggevend voor de identiteit van een groep of samenleving. Het heden dient als betekenis kader voor het verleden.

Zowel Halbwachs als Assmann stellen dat geschiedenis deel uitmaakt van een collectief, cultureel geheugen dat het individuele, sociale geheugen overstijgt. En gedurende een lange tijd refereerde het sociale geheugen naar een verleden dat geen vat had op onze snel groeiende en veranderende maatschappij. Echter sinds de komst van nieuwe,

technologische communicatiemediavervult het sociale geheugen opnieuw een belangrijke rol, gelijkaardig – en misschien zelfs belangrijker – aan de rol die ze speelde voor het moderne tijdperk, althans dat stelt de Italiaanse sociologe Elena Esposito in haar boek *Soziales Vergessen (2002)* (Boyden, 2003, p. 1). Esposito is daarmee één van de weinigen die met haar visie over het sociale geheugen, een verbinding legt tussen de media- en de geheugentheorie.

Kan het zijn dat de huidige maatschappij de verbinding tussen haar verschillende geheugens verloren is? Vinden we onze persoonlijke geschiedenis echt dusdanig veel belangrijker? De klok slaat vandaag de dag enkel nog me, myself and I.

Durven vergeten

Een geheugen bezit in de eerste plaats het vermogen om te herinneren. Zowel Halbwachs als Assmann gebruiken de geheugennotie inderdaad als medium voor het herinneren. Deze visie is echter eenzijdig en domineert zo goed als alle recente literatuur omtrent sociaal en cultureel geheugen. Maar is het niet zo dat een geheugen het vermogen bezit om zowel te herinneren als te vergeten (Gielen en Laermans, 2005, p. 65)?

Vanuit dit perspectief karakteriseert de Duitse socioloog Niklas Luhmann, één van de grondleggers van de systeemtheorie, in zijn boek *Die Gesellschaft der Gesellschaft (1997)*, het geheugen als een controlemechanisme dat belangrijke van onbelangrijke informatie onderscheidt. Om die reden is voor Luhmann het vergeten de belangrijkste functie van het geheugen. Want alleen door het vermogen om te vergeten kan de samenleving zich naar de toekomst richten (Boyden, 2003, p. 1).

Het geheugen van een maatschappij wordt gevormd door haar cultuur. In dat opzicht volgt Luhmann de sociale geheugennotie van Assmann. Het is namelijk het begrip cultuur dat volgens Luhmann zowel de vergelijkbaarheid tussen verschillende samenlevingen vereenvoudigt, als de echtheid en de waarachtigheid van die vergelijkingen in vraag stelt. Omwille van deze tegenstelling verschuift volgens Luhmann de autoriteit van wat wel of niet herinnerd of vergeten moet worden meer en meer naar de geheugens van subsystemen van de maatschappij naar de massamedia (Boyden, 2003, p. 2). Om het met de woorden van de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche te stellen: *'Overvloed is de vijand van de noodzaak, en het ontbreekt ons nog steeds aan het aller-noodzakelijkste ([1874] 1983, p. 7)'*.

The co-evolution of media and forms of differentiation makes that social memory grows ever more abstract. More and more, what is memorized is not information, but the procedures to make information available to us. Society forgets more, which creates the space to remember more at the same time. There is, therefore, a simultaneous increase of forgetting and remembering (Boyden, 2003, p. 3).

Elena Esposito bouwt nadrukkelijk verder op Luhmanns visie over de sociale geheugennotie. Ook zij stelt dat vergeten de meest belangrijke functie van het geheugen is. Vergeten fungeert als een soort blinde vlek van het geheugen (Boyden, 2003, p. 2). Het gebeurt onbewust en wordt daarom vaak gezien als een falen van het geheugen waarvan enkel de uitkomst wordt geobserveerd, namelijk 'ik ben het vergeten!'. In navolging van Esposito stelt Rudi Laermans, een Vlaams socioloog, in zijn essay *Voltooid verleden tijd (2005)* dat het geheugen herhaling mogelijk maakt, met de mogelijkheid van niet-herhaling of vergeten. Waarmee hij de term 'herhaling' ziet in de betekenis van 're-call' of 're-enactment'. Volgens Laermans (2005, p. 66) is elke herhalingsoperatie een actuele gebeurtenis.

Wanneer iemand [...] aan een voorval uit zijn jeugd terugdenkt, herhaalt hij noch dat evenement, noch de toenmalige persoonlijke gevoelens of ervaringen. De herinnering is per definitie een nieuwe gebeurtenis die in een heden ('nu') een stukje verleden opnieuw (re)construeert. De reconstructie kan meer of minder adequaat zijn, maar de directe toegang tot het herinnerde verleden is hoe dan ook voor altijd geblokkeerd (Gielen en Laermans, 2005, p. 66).

Op die manier is volgens Laermans elk stuk verleden voorgoed voltooid verleden tijd. Wat maakt dat het herhalen van het verleden een tijdrovende operatie is. Veel persoonlijke en sociale of culturele herinneringen zijn daarenboven volgens Laermans vaak 'her-herinneringen'. Zo bekeken is, om verder te gaan met het voorbeeld van de katholieke eredienst, elke mis een collectieve herhaling van een al vele malen herhaalde gebeurtenis. Het geheugen bezit met andere woorden het vermogen om vorige herhalingen al dan niet opnieuw te herhalen. Waarbij iedere herhaling een actuele operatie is en bijgevolg nooit een exacte kopie van het herhaalde kan zijn (Gielen en Laermans, 2005, p. 67).

Paul Connerton, een Brits socioloog, stelt in zijn studie *How Societies Remember (1989)* daarenboven dat veel sociaal of cultureel herinneren en vergeten vaak onbewust gebeurt. Hij laat zich hiermee deels inspireren door de inzichten van Pierre Bourdieu, één van de grondleggers van de Franse sociologie. Connerton volgt tot op zekere hoogte Bourdieu en zijn visie over het belang van de door opvoeding verworven gewoonten op vlak van denken, handelen, smaak en andere disposities (Gielen en Laermans, 2005, p. 68). Bourdieu karakteriseert dit als de habitus die iemand van thuis uit meekrijgt. Ook op latere leeftijd speelt de habitus een belangrijke rol in het aanleren en verwerken van nieuwe informatie. Volgens Bourdieu overschatten we het belang van bewuste of reflexieve keuzes omdat we het

aandeel van onbewuste disposities niet observeren (Gielen en Laermans, 2005, p. 68). Connerton volgt in grote lijnen Bourdieu en beklemtoont dat zowel in individuele levens als binnen sociale groepen herinneren en vergeten vooral deel uitmaken van een 'habit-memory' of een *gewoontegeheugen*, waarvan de werking vaker niet dan wel wordt geobserveerd (Connerton, [1989] 2012, p. 23).

Bodily practices of a culturally specific kind entail a combination of cognitive and habit-memory. The appropriate performance of the movements contained in the repertoire of the group not only reminds the performers of systems of classification which the group holds so important; it requires also the exercise of habit-memory. In the performances explicit classifications and maxims tend to be taken for granted to the extent that they have been remembered as habits. Indeed, it is precisely because what is performed is something to which the performers are habituated that the cognitive content of what the group remembers in common exercises such persuasive and persistent force (Connerton, 2012, p. 88).

Volgens Connerton werkt een geheugen impliciet of expliciet. Geheugenwerk is bijgevolg reflexief of niet-reflexief en verloopt wel of niet (zelf)geobserveerd. Zeer veel geheugenwerk bezit met andere woorden niet alleen voor de direct betrokkenen een niet-reflexief karakter, maar wordt evenmin door derden opgemerkt (Gielen en Laermans, 2005, p. 69). Wat maakt dat de 'herinneringscrisis' met bijbehorende bewaardrang binnen onze hypermoderne cultuur misschien wel eens serieus overschat wordt.

Naar een extern, digitaal geheugen

Gedurende lange tijd was het menselijk lichaam het belangrijkste medium voor het doorgeven van het verleden. Het herinneren en vergeten zat ingeweven in gewoontes, tradities en collectieve rituelen. Nu nog steeds speelt de lichamelijke capaciteit om al dan niet te *'her - herhalen'* een aanzienlijke rol binnen familiale sferen. Maar toch is het dominante geheugenwerk voornamelijk een zaak van registreren geworden (Gielen en Laermans, 2005, p. 71).

Cultural memory is constituted by a host of different media, operating within various symbolic systems: religious texts, historical painting, historiography, TV documentaries, monuments, and commemorative rituals, for example. Each of these media has its specific way of remembering and will leave its trace on the memory it creates (Erl, A. in Erl en Nünning, 2008, p. 389).

Om die reden onderscheidt literatuurwetenschapster Aleida Assmann in haar essay *Canon and Archive* (2008) twee soorten geheugens binnen het cultureel geheugen, die zij als primaire herinneringsmedia beschouwt. Indien het lichaam het basismedium is, spreekt A. Assmann van een *functiegeheugen*. *Opslaggeheugens* hebben zich daarentegen van het menselijk lichaam geëmancipeerd (Gielen en Laermans, 2005, p. 72). De uitvinding van het (alfabetisch) schrift markeerde de eerste belangrijke stap in de evolutie van de *externalisering van het geheugen*¹ en met de komst van de boekdrukkunst werd een tweede grote stap gezet. Geschreven informatie werd toegankelijk gemaakt voor iedereen die kon lezen. Vanaf de 19de eeuw zorgden vele technologische vernieuwingen zoals fotografie en film voor een stroomversnelling.

¹ Begrip geïntroduceerd door de Franse archeoloog André Leroi – Gourhan in 1964 (www.wikipedia.org, 2012).

Al deze registratiemediën ondergingen recent een nieuwe metamorfose met de komst van het digitale supermedium, de computer en het internet (Gielen en Laermans, 2005, p. 72).

As the internet creates a framework for communication across wide distances in space, cultural memory creates a framework for communication across the abyss of time (Assmann, A. in Erl en Nünning, 2008, p. 97).

Het is eigen aan opslaggeheugens dat de geregistreerde informatie letterlijk kan worden 'herhaald' (herlezen, herbeluisterd, herbekeken enzovoort). Ze laten tevens (her) bewerkingen toe, variërend van herinterpretaties met toevoegingen of schrappingen tot interactieve dialogen. Tegelijkertijd veranderen opslaggeheugens de manier waarop we herinneren en vergeten. Sinds 'de externalisering van het geheugen' gaan mensen anders met het verleden om en ook de sporen daarvan worden op een totaal andere manier gemaakt (Gielen en Laermans, 2005, p. 72). De Griekse filosoof Plato stelt zelfs dat de uitvinding van het schrift aan de basis van de 'tragedie van de cultuur' lag. Net omdat door het neerschrijven het gekende van de kenner wordt gescheiden. Het geschreven woord maakte volgens Plato geen deel uit van het geheugen. Voor hem was het eerder een surrogaat- of zelfs een nep geheugen (Assmann, A. in Erl en Nünning, 2008, p. 104).

Met de generalisatie van opslaggeheugens werd het persoonlijke, sociale en culturele geheugenwerk tot op zekere hoogte afhankelijk van de beschikbare externe memoriemediën. Dat zorgt ervoor dat de louter kans op herhaling, op herinneren of vergeten, in sterke mate direct afgeleid wordt van het wel of niet gebruiken van één of meer beschikbare mediën. Gebeurtenissen worden wel of niet geregistreerd en enkel belangrijke of

waardevol ingeschatte gebeurtenissen gelden als registratiewaardig (Gielen en Laermans, 2005, p. 73). Vervolgens moet de geregistreerde informatie ook nog worden bijgehouden. Maar dit verzekert nog geen feitelijke consultatie van de geregistreerde en opgeslagen informatie. *Registratie*, *bewaring* en *consultatie* vormen met andere woorden drie momenten in de omgang met een opslaggeheugen (Gielen en Laermans, 2005, p. 73). In een moderne samenleving gebeurt zowel de registratie als de bewaring vaak met het oog op later. Denk bijvoorbeeld aan vakantiefoto's, huwelijksvideo's, liefdesbrieven enzovoort. Met behulp van memoriemedia krijgt de relatief bewuste (reflexieve) productie van artefacten in het heden eerder een proleptisch karakter omdat diezelfde artefacten in de toekomst fungeren als sporen uit het verleden. Hun aanmaak anticipeert het moment, of minstens de mogelijkheid tot het herinneren ervan (Gielen en Laermans, 2005, p. 73). Een andere sociaal belangrijkere vorm van sporenproductie, vooral sinds de doorbraak van de massacultuur, is registratie vanuit verspreidingsoverwegingen. Doorslaggevend bij de registratie is de mogelijkheid om op korte termijn een relatief groot publiek te bereiken. En laat dat nu juist de basisfunctie zijn van de massamedia (kranten, radio en televisie). Onze kennis over het reilen en zeilen van de wereld is volledig afhankelijk van de massamedia (Gielen en Laermans, 2005, p. 83).

Met behulp van het *digitale geheugen* wordt het daarenboven zeer eenvoudig om alle informatie te registreren, te bewaren of te consulteren. Het digitale supermedium markeert met andere woorden een nieuwe fase in de geschiedenis van herinneren en vergeten. Oude media zoals tekst, beeld en geluid kunnen dankzij de digitale code geïntegreerd en 'gehermedieerd' worden in numerieke omgevingen (Gielen en Laermans, 2005, p. 79). Het

digitaal geheugen bezit bovendien een netwerkachtig karakter en verbindt meerdere informatiebronnen met elkaar. Uiteraard is het internet het meest omvangrijke metanetwerk. Dankzij het internet is op dit ogenblik een reusachtige, onschatbare hoeveelheid aan informatie beschikbaar en raadpleegbaar voor iedereen op elk moment over heel de wereld. Neem bijvoorbeeld online zoekmachines zoals Google waar op basis van de ingegeven zoekwoorden altijd een specifiek archief tevoorschijn getoverd wordt (Gielen en Laermans, 2005, p. 80).

In the age of digital media, the growing rift between the amount of externalized information and internalizable knowledge becomes ever more dramatic. As the capacity of computers is doubled every two years, the external storage capacity of the digital age has expanded even further, while the human capacity for memory remains the same due to its neural constraints (Assmann, A. in Erll en Nünning, 2008, p. 104).

Het internet vormt als het ware een soort informatiediarree. De Duitse mediawetenschapper Wolfgang Ernst typeert in zijn boek *Das Rumoren der Archive* het internet en andere digitale databanken als 'anarchieven'. Volgens hem zijn het 'gede-monumentaliseerde' geheugens met een labyrintische structuur. Er is geen duidelijke informatiehiërarchie meer, geen spreekwoordelijke hoofd- en bijzaken, geen heldere selectiviteit (Gielen en Laermans, 2005, p. 80). De nadruk ligt dan ook op de beschikbaarheid van informatie en niet op het doorgeven van waardevolle artefacten voor toekomstige generaties. Volgens Ernst implodeert met de digitalisering van het geheugen de moderne archiefcultuur in een hypermoderne mediacultuur (www.perlentaucher.de, 2002).

De voorspelbare uitkomst, die ons allen overbekend is (misschien zelf[s] àl te vertrouwd...), is een tijdsregiem waarbinnen er bijzonder kleine temporele afstanden bestaan tussen een gebeurtenis, haar observatie binnen de massamedia, en het vergeten ervan. In de massamedia krimpt de hedendaagse wereldmaatschappij tot een instant world, bevolkt met instant voorvallen die instant kunnen worden vergeten (Gielen en Laermans, 2005, p. 84).

Conclusie

Op algemeen maatschappelijk niveau kennen zowel het geheugen van de samenleving (de massamedia) als de verschillende deelgeheugens een ingebouwde tendens tot vergeten. Met behulp van het digitale supermedium verschuift enerzijds de manier waarop er herinnerd wordt. Door de overvloed aan beschikbare informatie zijn we minder genoodzaakt om deze informatie 'op te slaan' in ons persoonlijk geheugen en verandert onze samenleving stilaan in een opzoekmaatschappij. Bovendien wordt de keuze tussen wat wel of niet bewaren bemoeilijkt door het gebrek aan een duidelijke hiërarchie. Anderzijds speelt het persoonlijke, sociale geheugen toch de belangrijkste rol in het dagelijks leven, zij het dan dat dit geheugen gekenmerkt wordt door een 'personal computer'. Wat op zijn beurt maakt dat herinneren meer en meer afhankelijk wordt van het individu. Enkelen onder ons betreuren dat wij, (hyper)moderne mensen niet langer begaan zijn met het collectief verleden en haar relict en ijveren daarom voor meer geheugenwerk. Het valt echter te betwijfelen of het 'laten of doen herinneren' veel verandert aan de structurele vergeetachtigheid van onze hypermoderne wereldmaatschappij (Gielen en Laermans, 2005, p. 86).

HET ERFGOEDREGIME

Zorg voor het verleden

Het is voor ons vanzelfsprekend dat een verhaal, een document, een gebouw, een landschap enzovoort tot materieel en immaterieel erfgoed kan worden uitgeroepen. Deze evidentie heeft echter een geschiedenis die ten zeerste verbonden is met het algemene proces van modernisering (Gielen en Laermans, 2005, p. 43). Françoise Choay stelt in haar studie *L'allégorie du patrimoine* (1992) dat in deze geschiedenis twee grote lijnen te onderscheiden zijn.

De eerste, tevens oudste lijn vindt zijn oorsprong vlak na de Franse Revolutie. De revolutionairen wilden welbewust vergeten, maar onder meer de publieke sporen van het officieel afgeschafte verleden werkten als insisterende symptomen van een afgewezen historische realiteit en dat leidde tot symptoombestrijding (Gielen en Laermans, 2005, p. 44). Zeer veel goederen werden vernietigd. Een aanzienlijk deel van de 'symbolisch besmette erfenis' aan roerende goederen belandde echter in het Louvre, weliswaar het eerste museum in de moderne zin van het woord. Voor de onroerende goederen zoals gebouwen, monumenten en andere artefacten werden richtlijnen opgesteld om het belangrijke van het onbelangrijke te scheiden en te bepalen wat bewaard diende te worden (Gielen en Laermans, 2005, p. 44). Onder een sterk nationalistisch en centralistisch beleid koos de postrevolutionaire Franse staat ervoor om de overgebleven materiële relictten te gebruiken als erfstukken van het volk. Het patrimonium verleende de natiestaat in de eerste plaats een imaginaire stamboom en bood daarbovenop esthetische grandeur. Op die manier kon het bijdragen

tot het civisme en burgerschap (Gielen en Laermans, 2005, p. 44). Erfgoed kwam in dienst te staan van de natiestaat en van het volk.

Tous ces objets précieux qu'on tenoit loin du peuple, ou qu'on ne lui montrait que pour le frapper d'étonnement. Désormais elles serviront à l'instruction publique; elles serviront à former des législateurs philosophes, des magistrats éclairés, des agriculteurs instruits, des artistes au génie desquels un grand peuple ne commandera pas en vain de célébrer dignement ses succès (Comité d'instruction publique de la convention nationale, 1793).

De Franse Revolutie was geen eenmalig feit. Moderniteit en politieke revolutie zijn als twee zijden van dezelfde munt. Maar wat haar inzet ook was, na elke opstand volgde steevast het moment van 'de terugkeer naar het verdrongene' (Gielen en Laermans, 2005, p. 45). Politieke instellingen konden met andere woorden van de ene op de andere dag diepgaand worden hervormd. Met het materiële verleden was dat echter niet mogelijk, net zomin als met gebruiken, normen en waarden en andere vormen van immaterieel erfgoed. Publieke materiële sporen van vroeger waren gewoon aanwezig, als tegelijk welsprekende en monddood gemaakte restanten van een officieel afgeschafte 'oude tijd'. Hun symbolische waarde werd niet langer (h)erkend (Gielen en Laermans, 2005, p. 45).

De tweede lijn in de geschiedenis van de omgang met relictten uit het verleden kreeg vorm in Engeland. Onder andere John Ruskin en William Morris reageerden in het midden van de 19de eeuw op de aantasting en vernieling van landschappen, gebouwen en monumenten in het kader van de Industriële Revolutie. Het industrialisatieproces werd ervaren als een ingrijpende breuk tussen heden en verleden. Enerzijds creëerde de industrieelkapitalistische productiewijze een nieuwe architecturale, sociale realiteit met fabrieken, industriesteden en arbeiderswijken allemaal gericht

op het functionele. Anderzijds 'devalueerde ze de waarde van handwerk en ambachtelijke vaardigheden, van traditie en gemeenschapsleven' (Gielen en Laermans, 2005, p. 46). Deze 'nieuwe beschaving' leidde tot een herinneringscrisis. Maar anders dan bij een revolutionair regime werd het voorindustriële verleden niet afgewezen. Het werd eerder opzijgeschoven en genegeerd. Want het nutteloze was per definitie economisch waardeloos. Bijgevolg verdiende het verleden geen erkenning of aandacht en kon het zonder nostalgie worden aangetast, veranderd en zelfs vernietigd (Gielen en Laermans, 2005, p. 46). Precies tegen dit schijnbaar neutrale, rationalistische en functionalistische regime vechten de romantisch geïnspireerde cultuurcritici.

For indeed, the greatest glory of a building is not in its stones, nor in its gold. Its glory is in its Age, and in that deep sense of voicefulness, of watching, of mysterious sympathy, nay, even of approval or condemnation, which we feel in walls that have long been washed by the passing waves of humanity. It is in their lasting witness against men, [...] , [it] maintains its sculptured shapeliness for a time insuperable, connects forgotten and following ages with each other, and half constitutes the identity, as it concentrates the sympathy, of nations: it is in that golden stain of time, that we are to look for the real light, and colour, and preciousness of architecture; and it is not until a building has assumed this character, till it has been entrusted with the fame, and hallowed by the deeds of men, till its walls have been witnesses of suffering, and its pillars rise out of the shadows of death, that its existence, more lasting as it is than that of the natural objects of the world around it, can be gifted with even so much as these possess, of language and of life (Ruskin, [1880] 1989, p. 186 – 187).

De gedachte dat de gebouwde omgeving een cruciale rol speelt in het collectieve geheugen was in de helft van de 19de eeuw niet nieuw en is nog steeds alomtegenwoordig in het architectuurdiscours. John Ruskin echter,

neemt deze gedachte in zijn boek *The Seven Lamps of Architecture* (1880), meer bepaald in het beroemde zesde hoofdstuk *The lamp of memory*, zeer letterlijk. Wat zijn geëngageerde inzet voor bewaring van sites of gebouwen deels verklaart. Volgens Ruskin spreekt de gebouwde omgeving tot ons en verbindt ze het heden met het verleden (Gielen en Laermans, 2005, p. 47). Architecturale relictten zijn volgens hem meer dan louter materiële artefacten uit het verleden. Architectuur bezit een dusdanige emotionele waarde die niet voortkomt uit zijn vorm of de kwaliteit van de materialen maar uit zijn ouderdom (Wijnen, 2005, p. 2). Ruskin pleit echter niet zozeer voor het behoud van oude gebouwen maar eerder voor een fundamentele waarheid van architectuur. Elk oud gebouw heeft karakter, het staat boven de mode en straalt zo een zekere empathie af op zijn omgeving. Met hun aanwezigheid in het heden worden altijd één of meer betekenissen uit het verleden mee gerepresenteerd. Kerken vertellen bijvoorbeeld hoe de mensen God vroeger eerden, stadswijken tonen hoe eerdere generaties sociale verschillen vormgaven enzovoort (Gielen en Laermans, 2005, p. 47).

In de opmerkingen van Ruskin tekent zich een basishouding af die tot vandaag nog zeer aanwezig is in het denken over erfgoed. Anders dan in de nationalistisch geïnspireerde vormen richt deze tweede lijn zich niet op het pedagogische maar op het morele kader. Relictten uit het verleden zijn uit zichzelf waardevol, verdienen achting en respect vanwege hun herkomst. Ze bewaren is om die reden een moreel minimum. De culturele of symbolische afstand tussen verleden en heden wordt met andere woorden (h)erkend en tegelijkertijd gemoraliseerd (Gielen en Laermans, 2005, p. 48).

Rudi Laermans stelt in zijn essay *Paradoxen van 'patrimonialisering'* (2005) dat het erfgoedvertoog het verleden inderdaad verzelfstandigt tot een autonoom object van morele waardering, zonder directe banden met het heden. De positieve en moreel geladen waardering van het Verleden, met hoofdletter, is doorslaggevend en daarbij kan dat verleden zich richten op eender welk principe uit eender welk tijdperk (Gielen en Laermans, 2005, p. 49).

Overal erfgoed, een tweestrijd

De huidige leefwereld dringt aan op vergeten. Maar om onze algemene levensconditie te definiëren, ons mens-zijn, moet er een domein zijn waar we sporen van het verleden nadrukkelijk kunnen blijven herinneren en ervaren. Dat domein bestaat vandaag de dag uit een heus erfgoedregime. Een heterogeen netwerk van instellingen, mensen, artefacten, teksten enzovoort tracht zowel nationaal als internationaal en al dan niet in samenspraak met een overheid verbindingen te leggen tussen verleden en heden (Gielen en Laermans, 2005, p. 57). Zo heeft België bijvoorbeeld alleen al voor elk van de drie gewesten een eigen erfgoedbeleid. Anderzijds is er het UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) dat zich op wereldschaal bezighoudt met het beschermen van sporen uit het verleden. Intussen wordt reeds 12% van onze planeet beschermd en bouwen diverse erfgoedaanhangers op die manier mee aan een immens archief dat doorgaans een dood verleden blijft. Het maakt het verleden echter wel bezienswaardig (Gielen en Laermans, 2005, p. 50). Het creëert een enorme verzameling van visuele attracties, waarbij de periodisering of de datering bijna geen enkele rol speelt. Hierin verschilt het erfgoedregime van de wetenschappelijke omgang met het verleden waar

elk historisch feit nauwkeurig, chronologisch wordt bijgehouden. Toch wordt het bewaarde verleden met talloze zorgen omringd, krijgt het ontzettend veel aandacht en wordt het bewonderd, gevierd en geëerd. Het enige probleem is dat het bewaarde in deze context niet als een werkend sociaal of cultureel geheugen functioneert (Gielen en Laermans, 2005, p. 51). Erfgoedtoeristen bewonderen alle schoongemaakte sporen uit het verleden die tentoongesteld staan in luxueuze vitrinekasten vanop afstand. Ze vinden het niet opmerkelijk dat een museumtraject start in de Egyptische Oudheid en ergens halfweg de 19de eeuw plots ophoudt. Ze bekijken alle historische relictten in een oude binnenstad zonder historische discriminatie.

Erfgoed, dat is de transformatie van archieven en geschiedenis in een nieuw soort objecttheater, het verleden op een niet-historische wijze inweven in het heden. Het verleden wordt uitgesteld, zonder veel verduidelijkende tekst, bevrijd van iedere meer specifieke historische identiteit. Die laatste is vervangen door een geënceneerde verledenheid [...] (Gielen en Laermans, 2005, p. 91).

Het is echter pas sinds het einde van de jaren zeventig van de vorige eeuw, sinds *het regime van historiciteit*², dat het klachten regent over de encenering van het verleden als spektakel (Gielen en Laermans, 2005, p. 53). Want met de moderniteit ontstond een nieuw regime van historiciteit dat volgens het alomtegenwoordig erfgoedregime aan de basis ligt van de huidige geheugen- of herinneringscrisis. Daarenboven stelt de Amerikaanse architectuurcriticus Paul Goldberger dat een groot stuk van deze bewaardrang veroorzaakt wordt door angst voor het onbekende. Angst, dat wanneer iets verdwijnt, datgene wat het vervangt niet beter zal zijn dan datgene wat er voor was. Met als gevolg dat we verbeterd trachten zoveel mogelijk stukjes verleden vast te houden.

²Uitdrukking van de Franse historicus François Hartog die verwijst naar de manier waarop een groep of cultuur vanuit het heden met het eigen verleden omgaat en, algemener, naar haar verhouding tot tijd en temporaliteit (Gielen en Laermans, 2005, p. 53).

A lot of our belief in Preservation comes from our fear of what will replace buildings that are not preserved; all too often we fight to save not because what we want to save is so good but because we know that what will replace it will be no better (Goldberger. In: Brand, 1994, p.93).

Moderne, sociale geheugens hebben anderzijds echter de structurele voorkeur voor vergeten. Enkel in sommige sociale contexten, vooral die van intieme en familiale verhoudingen, heerst nog deels het premoderne regime gebaseerd op de mogelijkheid van een directe symbolische uitwisseling tussen heden en verleden. Een dode ouder of overleden partner wordt nog steeds actief herdacht. Hij of zij blijft de dagelijkse activiteiten mee structureren en is daarom nooit helemaal dood zolang een levend geheugen de herinnerde met gevoelens, handelingen, objecten enzovoort verbindt (Gielen en Laermans, 2005, p. 53). In zowat alle andere levenssferen domineert het vergeten, gewild of ongewild, met of zonder revolutionaire veranderingen. Economie en onderwijs rekenen bijvoorbeeld nog in termen van één jaar, een jaarrekening of een schooljaar. De berichtgeving van de massamedia kent nog een looptijd van hooguit één uur. Snel vergeten is met andere woorden de maatschappelijke regel (Gielen en Laermans, 2005, p. 54). Door de nadruk te leggen op het vergeten en geen belang te hechten aan herinneringen en andere sporen uit het verleden, neigde het moderne regime vanaf het begin naar een totale scheiding tussen verleden en heden. Misschien is onze consumptiemaatschappij louter de volgende stap in deze evolutie? Want in onze huidige samenleving is het nauwelijks mogelijk om symbolische uitwisselingsrelaties te leggen tussen vroeger en nu. Daarvoor draait de wereld met haar economische, sociale, culturele en technologische veranderingen gewoonweg te snel (Gielen en Laermans, 2005, p. 54).

Conclusie

Zoals reeds eerder aangehaald steunt een geheugen op herinneren en vergeten. Aan de ene kant domineert het heden, de tijd van nieuws, mode, internetinformatie, technologische vernieuwingen enzovoort of het vergankelijke. Het kan nooit snel genoeg wisselen want 'stilstaan is achteruitgaan'. Aan de andere kant bevindt zich het verleden, in de vorm van een massieve verledenheid vol van ontelbare artefacten 'van vroeger' (Gielen en Laermans, 2005, p. 55). Ze worden zorgvuldig bewaard en beheerd. Maar de blik van de erfgoedtoerist overbrugt de afstand tussen het heden en verleden niet en wordt evenmin gestructureerd door historische kennis. Het verleden verdient respect, maar wordt niet actief herdacht of geactualiseerd. Integendeel, door het binnen het afgezonderd domein van erfgoed te respecteren kan het beter in het alledaagse leven worden genegeerd.

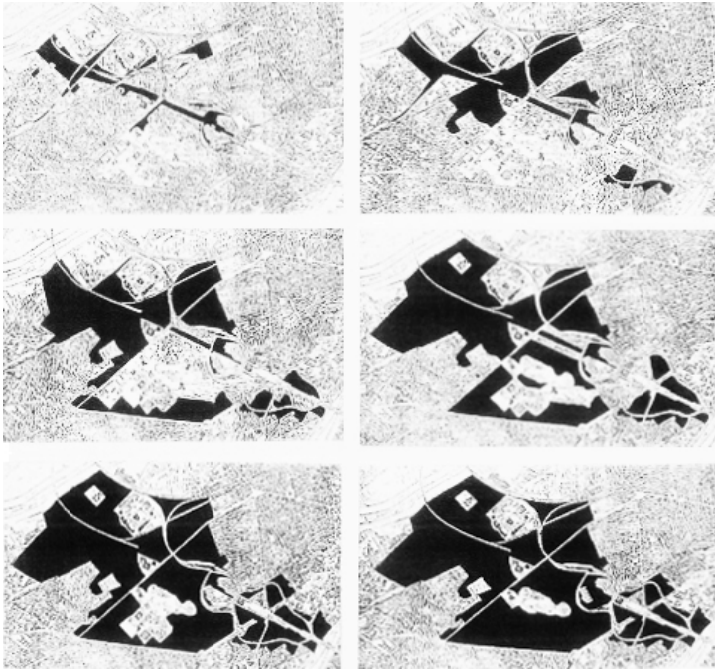
Het Nederlandse architectenbureau Office for Metropolitan Architecture (OMA) formuleert deze paradox uitdrukkelijk in hun tentoonstelling *Chronochaos* die te zien was op de Architectuurbiënnale van Venetië in 2010. Zij stellen zich luidop de vraag hoe de wereld nog verder kan met de radicale vooruitgang gebrand op vergeten enerzijds en de radicale, passieve bewaardrang van het zeer uitgebreide erfgoedregime anderzijds.

Embedded in huge waves of development, which seem to transform the planet at an ever-accelerating speed, there is another kind of transformation at work: the area of the world declared immutable through various regimes of preservation is growing exponentially. A huge section of our world is now of limits, submitted to regimes we don't know, have not thought through, cannot influence. If we have to prepare to inhabit a wrenching condition that combines radical change and radical stasis, World Heritage Sites could become an increasingly populous and constantly expanding

archipelago of states... At the same time, the march of preservation necessitates the development of a theory of its opposite: not what to keep, but what to give up, what to erase and abandon (OMA, 2010).

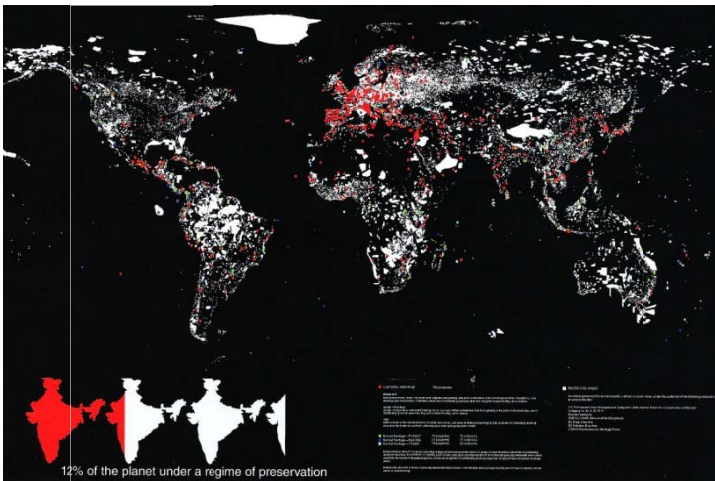
As the scale and importance of Preservation escalates each year, the absence of a theory and the lack of interest invested in this seemingly remote domain becomes dangerous. After thinkers like Ruskin and Viollet-Le-Duc, the arrogance of the modernists made the preservationist look like a futile, irrelevant figure. Postmodernism, in spite of its lip service to the past, did no better. The current moment has almost no idea how to negotiate the coexistence of radical change and radical stasis that is our future (OMA, 2010).

Het is exact dit geëscaleerd non-evenwicht waarvoor de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche aan de voet van het modernisme in de helft van de 19de eeuw reeds waarschuwde.

What happens if all
 architecture older than 25
 years is scrapped?
 An entire territory is
 liberated as a strategic
 reserve. The city can think
 of itself in terms of creative
 transformation
 (OMA, 2010)

Afb. 1, OMA, Mission
 Grande Axe, La Défense,
 Paris (1991)

The map of proliferating
 heritage and preservation
 suggests a world about to
 be divided into areas of
 radical change and areas
 of equally radical stasis.
 We can only begin to
 speculate on the
 consequences for
 architecture...
 (OMA, 2010)

Afb. 2, OMA (2010)

2. CULTUURATTITUDES TEN AANZIEN VAN HET HISTORISCHE
– F. NIETZSCHE

INTRODUCTIE 'OVER NUT EN NADEEL VAN GESCHIEDENIS VOOR HET LEVEN.'

Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844 – 1900) was een Duits filosoof uit de 19de eeuw die als eerste de strijd aanging met de fundamenteën van de modernistische cultuur. Hij zette zich af tegen het Hegeliaans beschavingsoptimisme wat volgens hem niet meer dan een typische uiting van het eeuwenoude, westerse Idealisme was. Datzelfde optimisme had immers in Duitsland en nadien ook elders in Europa geleid tot een echte mode van historiserende cultuurinterpretaties. Die vormden op hun beurt de voedingsbodem voor het groeiend nationalisme in diverse Europese moderne staten (De Bleeckere, [1982] 2009, p. 1).

In 1874 schreef Nietzsche het boek *Over nut en nadeel van geschiedenis voor het leven*. Deze uiteenzetting vormt het tweede deel van een vierdelige reeks *Oneigentijdse beschouwingen*³ waarin hij de cultuur van zijn eigen tijd zwaar bekritiseert. In *Over nut en nadeel* keurt hij de moderne omgang met het verleden af en verbrijzelt op scherpe, ironische toon genadeloos 'de illusies' van zijn eigen tijd. In zijn beschouwing richt Nietzsche de aandacht op het leven en stelt zich wantrouwend op tegenover het reflexieve denken. Hij verzet zich tegen het 'nihilisme' of beter, de identiteitsnood en de normenleegte, die hij bij de 19de eeuwse westerse cultuur ondervindt. Hij brengt dit nihilisme in verband met de voor zijn tijd kenmerkende wetenschap van het historisme, die volgens hem het dagelijks leven beïnvloedt en de cultuur 'ziek' maakt (Labuhn, 2008, p. 81). Tegenover dit *leven in dienst van het historisme* stelt hij *historie in dienst van het leven*. Zonder de werkelijkheid van geschiedenis in twijfel te trekken, bevrageert hij

³ De andere drie beschouwingen zijn: *David Straus, der Bekenner und der Schriftsteller (1873)*, *Schopenhauer als Erzieher (1874)* en *Richard Wagner in Bayreuth (1876)* (<http://plato.stanford.edu>).

de eenzijdige, moderne, lineaire interpretatie van de geschiedenis of het verleden. Hij opent daarmee een horizon die we post- en zelfs hypermodern kunnen noemen omdat deze horizon veel ruimer is dan de moderne omgang (De Bleeckere, 2009, p. 1).

KRITIEK OP EEN HISTORISCH – WETENSCHAPPELIJKE CULTUUR

Nietzsche verwijt de cultuur van de tweede helft van de 19de eeuw, die ten zeerste gekenmerkt werd door de opkomst van het nationalisme onder invloed van Hegels geschiedenisfilosofie, van een overvloed aan historie. Die cultuur waarvan hij getuige was, stond helemaal in het teken van het historisme. Nietzsche spreekt zelfs van een 'historische ziekte' en uit zware kritiek tegen het historisme omdat het volgens hem een nihilistisch effect heeft op het menselijk en cultureel bestaan. Hij schuift hiervoor twee bezwaren naar voren.

Het eerste bezwaar betreft de verwetenschappelijking van historie. De historie als wetenschap is gebaseerd op het idee van objectiviteit en rechtvaardigheid in de negatieve zin. Vanuit een passieve betrokkenheid beschouwt ze historische feiten vanop afstand (Labuhn, 2008, p. 90).

Haar voornaamste opgave bestaat erin een spiegel te zijn; ze wijst alle teleologie af; ze wil niets meer 'bewijzen'; ze verzaakt het om rechter te spelen en geniet daarvan, ze beaamt net zo weinig als dat ze veroordeelt, ze stelt vast, ze 'beschrijft' [...] Dit alles is in hoge mate ascetisch; het is tegelijkertijd in nog hogere mate nihilistisch (Nietzsche. In: Labuhn, 2008, p. 91)

Het doel van deze historie draait enkel om het verzamelen van zoveel mogelijk feiten uit het verleden. Het historisme werkt volgens Nietzsche als

een soort van magazijn, een groot archief waar alles opgeslagen wordt. De opgeslagen schatten worden van hun oorspronkelijke omgeving geïsoleerd en als opzichzelfstaande objecten voorgesteld. In principe hebben deze schatten niets met elkaar te maken, ze zijn enkel bij elkaar geraapt. Hun willekeurigheid wordt gemaskeerd door hun hoeveelheid (Labuhn, 2008, p. 90). Binnen de verwetenschappelijking van historie merkt men de onverschilligheid van de nihilistische cultuur het best wanneer de rondkijkende museumbezoeker langzaam een verzameling voorbij slentert.

Nietzsche wijst in 1874 al op dit probleem dat Rudi Laermans in zijn essay *Paradoxen van 'patrimonialisering'* van 2005 nog maar eens bevestigt. De overgrote meerderheid van erfgoedtoeristen zijn, zoals reeds eerder aangehaald in het onderdeel *Overal erfgoed*, inderdaad enkel geïnteresseerd in het Verleden, met een hoofdletter. De waar, waarom en wanneer doen er niet meer toe.

Het tweede bezwaar ligt in de invloed die de historische methode op kennis (wetenschap en filosofie), kunst en religie heeft. Ze richt zich op het objectief en afstandelijk bestuderen en reconstrueren van de sociale, politieke en religieuze problemen van de vorige generaties. Oordelen en handelen moeten daarbij zoveel mogelijk worden vermeden. Want de historische methode streeft ernaar de zuivere, op feiten gebaseerde waarheid te benaderen. In de 19de eeuw verspreidt deze methode zich naar de klassieke filologie, muziek, kunst, linguïstiek, rechten, theorie en filosofie en dringt daarna ook door tot de alledaagse werkelijkheidsbeleving van mensen (Labuhn, 2008, p. 91). Door de kennistoename van de verschillende, vaak tegenstrijdige feiten en hun overvloedige aanwezigheid, wordt de waarheid begrepen als iets dat aan historische verandering

onderhevig is en bijgevolg relatief is. De geschiedenis is dan niet meer dan een verzameling van relatieve waarheden die enkel nog geanalyseerd mogen worden. Dit sluit sterk aan bij de reeds eerder aangehaalde manier waarop de massamedia dagelijks een enorme hoeveelheid aan 'historische' feiten de wereld inzendt.

Dan is het om het even wat je doet, als de geschiedenis maar netjes 'objectief' bewaakt blijft – door hen dus die zelf nooit geschiedenis kunnen maken. En omdat het eeuwig vrouwelijke hen nooit zal aantrekken, verlagen zij het tot hun eigen eindigheid en maken zij, geslachtlozen, ook de geschiedenis onzijdig. Om te voorkomen dat men denkt dat ik de geschiedenis nu werkelijk vergelijk met het eeuwig vrouwelijke, wil ik hier nadrukkelijk het tegendeel beweren: ik beschouw haar veeleer als het eeuwig mannelijke. Alleen voor hen die al te veel 'historisch gevormd' zijn, maakt het waarschijnlijk niets uit of zij het één of het ander is – zelf zijn zij immers man noch vrouw, ook nooit eens beide, maar altijd onzijdig oftewel in hun eigen woorden, het eeuwig objectieve. [...] De historiserende houding van onze critici staat een invloed in eigenlijke zin, een invloed op leven en handelen niet meer toe. Hun vloeipapier zuigt de kracht uit elk manuscript, op de fijnste aquarel verven ze dikke halen die voor correcties door moeten gaan – en dat was het dan (Nietzsche, 1983, p. 66 - 67).

Zo'n mens of cultuur, met overmatige theoretische kennis of feiten vervuld, verkeert volgens Nietzsche in een identiteitscrisis. De wetenschap valt terug op de economie met als gevolg dat de wetenschap als 'een zichzelf nastrevend doel' steeds bedrijfsmatiger wordt. Dit resulteert in een cultuurklimaat waarin mensen zich theoretiserend, berekenend, controlerend en egoïstisch zichzelf terugtrekken (Labuhn, 2008, p. 92). Alles is immers al bekend. De enige emotie die volgens Nietzsche overblijft is de angst om de controle over de zaken te verliezen. Een tweede waarschuwing haalt Nietzsche reeds in 1874 aan en is nu nog steeds van toepassing op

de erfgoedaanhangers volgens Paul Goldberger. Want zoals reeds aangehaald in het onderdeel *Overal erfgoed* stelt Goldberger dat een groot deel van onze angst veroorzaakt wordt door de vrees voor het onbekende.

Nu regeert het leven niet langer alleen en houdt het de kennis van het verleden niet meer in toom. Alle grenspalen zijn omvergetrokken en alles wat ooit was, stormt op de mens af. Zover terug als er een worden is, zover tot in het oneindige zijn alle perspectieven verschoven. Nog geen geslacht zag een dergelijk onoverzienbaar schouwspel als de wetenschap van het universele worden, [die] de geschiedenis ons nu laat zien (Nietzsche, 1983, p. 48).

Nietzsche waarschuwt dat een overvloed aan geschiedenis enkel kan resulteren in een identiteitscrisis en zelfs een existentiële crisis. Nu, bijna twee eeuwen later, is dat historisme dankzij de massamedia en de technologische vernieuwingen in zo'n grote mate geëscaleerd dat het bijna onwaarschijnlijk zou zijn om te denken dat we vandaag de dag niet in een existentiële crisis verkeren.

EEN ONTWERP VOOR NUTTIGE HISTORIE

In zijn kritiek op de eigentijdse cultuur legt Nietzsche de passiviteit en de onverschilligheid van de historismewetenschappelijke cultuur bloot. Hij wil deze cultuur van haar historische obsessie bevrijden en weer tot leven wekken en suggereert daarom om de geschiedenis op een andere manier te benaderen (Labuhn, 2008, p. 92).

De methode die Nietzsche ontwikkelt is structureel en genealogisch. Hij verwerpt de zuiver hegeliaanse, historiserende, lineaire benadering. Want een dergelijke benadering loopt volgens Nietzsche vast in een kluwen van

historische feiten. Nietzsche ontwerpt drie verschillende modaliteiten van menselijke omgang met het fenomeen geschiedenis, met name de monumentale-, de antiquarische- en de kritische interpretatie, die elkaar in evenwicht dienen te houden. De modaliteiten die Nietzsche beschrijft zijn structureel en verlopen synchroon. Ze vinden hun grondslag in het menselijk bestaan en niet in de geschiedenis als dusdanig. Gezien het menselijk bestaan zich afspeelt in de tijd, onderhoudt het altijd wel een bepaalde relatie met het verleden en die relatie vertoont verschillende modaliteiten of attitudes (De Bleeckere, 2009, p. 1).

Bovendien weigert Nietzsche het menselijk bestaan en de werkelijkheid van de cultuur nog verder te interpreteren vanuit een metafysisch perspectief, hetgeen het geval is geweest van Plato tot en met Hegel. Voor Nietzsche is de concrete realiteit van het leven op aarde de basis van het denken en de cultuur. Zijn genealogische interpretatiemethode stelt de vraag in welke mate cultuurexpressie al dan niet bijdraagt tot de zingeving van het menselijk bestaan op aarde. Hij vraagt zich bijvoorbeeld af of de grote Europese 'Ideeën en Waarden' zoals 'Goedheid' en 'Schoonheid' effectief bijdragen tot een beter leven op aarde. Niet de metafysische vraag naar de grote 'Waarheid' achter de dingen staat centraal, maar wel de levensvraag naar de zin van de dingen zelf (De Bleeckere, 2009, p. 1). Historie staat voor Nietzsche met andere woorden in het teken van esthetisch - existentiële zingeving.

DE DRIE MEEST VOORNAME CULTUURATTITUDES

Om de historische obsessie en het daarmee samenhangende nihilisme een halt toe te roepen, zet Nietzsche historie terug in de historische dimensie van het menselijk - culturele. Om die reden onderscheidt Nietzsche de monumentale-, de antiquarische- en de kritische levensbeschouwing. In de monumentale beschouwing dient historie als leermeester, als inspiratie of vertrooster. Ze geeft hoop op een betere toekomst en voorziet het menselijk bestaan van creativiteit en daadkracht. In de antiquarische beschouwing treedt de historie op als waarheid en als voorbeeld en voorziet de menselijke en culturele existentie van een sterke eigen identiteit. Vertrouwen en zekerheid worden uit het verleden geput en tegelijkertijd in de toekomst geprojecteerd. Historie dient daarentegen als afzetpunt in de kritische attitude en voorziet een gevoel van bevrijding, hoop en verfrissing (Labuhn, 2008, p. 93). De monumentale en kritische attitude hebben bij Nietzsche een streepje voor omdat ze het geloof in de toekomst stimuleren en daardoor onafhankelijkheid en oordeelskracht genereren.

Elk van de drie gegeven wijzen van geschiedbeoefening komt maar op één bodem en in één klimaat tot haar recht: onder alle andere omstandigheden groeien zij uit tot een verwoestend onkruid. [...] Het gedachteloos verplanten van gewassen heeft al menig onheil veroorzaakt: de vrijblijvende criticus, de antiquarische historicus zonder enige piëteit, de kenner van het grote zonder een vermogen tot het grote, dat zijn zulke tot onkruid uitgegroeide, van hun natuurlijke omgeving vervreemde en daardoor ontaarde gewassen (Nietzsche, 1983, p. 38).

Elk van de drie modaliteiten om zich tot de historische tijd te betrekken is volgens Nietzsche nuttig in zoverre ze de desbetreffende historievoltrekking toebehoort. Een voortdurende toestand bestaat daarbij niet. Elk van de drie

beschouwingen slaat immers om in een nadeel voor het leven, wanneer zij het voortdurend aan verandering onderheven basiskarakter van het totale leven negeert (Labuhn, 2008, p. 93).

1. DE MONUMENTALE INTERPRETATIE

Specifieke betekenis in functie van het leven

De monumentale attitude richt zich op het heden en de toekomst waarin het iets groots en nieuws wil verwezenlijken. Historie wordt door de monumentale beschouwing als inspiratie gebruikt voor de toekomst en is erop gericht de grote lijnen of bepaalde aspecten van het verleden een eigentijdse gestalte te geven. Het verleden wordt meer opgevat als 'proces en essentie' dan als 'ding en artefact' (Labuhn, 2008, p. 100).

Historie behoort volgens de monumentale levensbeschouwing in de eerste plaats de handelende en machtige mens toe. De handelende mens wordt daarbij voornamelijk geleid door een zoektocht naar roem. Hierbij kan de geschiedenis de scheppingsdrang katalyseren met behulp van voorbeelden, leermeesters en vertroosters. De handelende mens wil zijn eigen plaats bemachtigen in de geschiedenis, waardoor hij zelf voor latere generaties een leermeester, leidsman of vertrooster kan zijn (Nietzsche, 1983, p. 30). Zo waren bijvoorbeeld de Grieken de leermeesters van de Romeinen.

Maar één ding zal leven: het monogram van hun diepste wezen, een werk, een daad, een zeldzaam inzicht, een schepping. Het zal leven omdat geen nageslacht het kan ontberen. In deze meest verlichte vorm is roem toch wel iets meer dan de smakelijkste hap van onze eigenliefde, zoals Schopenhauer het genoemd heeft: het is het geloof in de saamhorigheid en continuïteit van het grote door alle tijden heen, het is een protest tegen de vergankelijkheid en tegen het wisselen van generaties. Wat maakt nu de monumentale beschouwing van het verleden, de studie van het klassieke en bijzondere uit vroeger[e] tijden zo nuttig voor de hedendaagse mens? Hij maakt eruit op dat het grote dat eens was, in elk geval eens mogelijk was en daarom ook ooit wel weer mogelijk zal zijn (Nietzsche, 1983, p. 32).

Dankzij de gedachte van continuïteit gaat de handelende mens moediger op weg. Want de twijfel die hem in zwakke momenten besluipt, is overwonnen (Nietzsche, 1983, p. 32).

Gevaren van het monumentale

De monumentale interpretatie mist echter het instinct voor de nuances en specifieke bijzonderheden van het verleden. Om werkelijk kracht te kunnen putten uit voorbeelden van het grootse verleden moet dat verleden worden geïnterpreteerd en loopt het gevaar enigszins verdraaid te worden (Labuhn, 2008, p. 102). De monumentale geschiedenis zal steeds veralgemenen, aanpassen en gelijkstellen. Ze zal steeds de diversiteit aan motieven en oorzaken verdoezelen om de *effectus* ten koste van de *causae* hedendaags voor te stellen met een verzameling '*effecten zonder meer*' tot gevolg (Nietzsche, 1983, p. 34). Nietzsche wijst op het ontstaan van een vage grens tussen een monumentaal verleden en mythische fictie. Wanneer de geschiedenis met andere woorden te zeer geabstraheerd wordt, bestaat de kans dat delen van het verleden volledig worden verwaarloosd.

Overheerst zo de monumentale beschouwing van het verleden de andere benaderingswijzen (ik bedoel de antiquarische en de kritische) dan wordt het verleden zelf geschaad: grote delen worden compleet vergeten, worden veracht en drijven weg als een ononderbroken grauwe stroom, en slechts hier en daar tekenen zich enkele opgesmukte feiten als eilanden af. [...] De monumentale geschiedenis misleidt door analogieën: met aanlokkelijke gelijkenissen zet ze de moedige aan tot overmoed en de geestdriftige tot fanatisme (Nietzsche, 1983, p. 35).

Nietzsche definieert dadelijk een tweede gevaar van de monumentale geschiedenis. In handen van machtige en actieve mensen kan het verleden grote schade aanrichten. Het ontstaan van het nazisme en het fascisme zijn hiervan slechts enkele voorbeelden. Daarbovenop stelt Nietzsche dat dit enkel de schade is die de geschiedenis in handen van machtige en actieve mensen kan aanrichten. Want de essentie van de monumentale levensbeschouwing ligt in de impuls van daden en scheppingen. Wanneer passieve en machteloze mensen zich echter meester maken van deze beschouwing verliest het zijn essentiële scheppingsdrang. Het verleden inspireert dan niet langer, maar werkt remmend omdat er geen enthousiasme, hoop of vertrouwen in het eigen kunnen en de toekomst meer is (Labuhn, 2008, p. 101).

Nemen wij een eenvoudig en veel voorkomend voorbeeld: de onartistieke en semiartistieke naturen geharnast en gewapend met de monumentale kunstgeschiedenis. Tegen wie zullen ze hun pijlen richten? Tegen hun ervijanden, de artistieke genieën, dus tegen de enigen die in staat zijn om wezenlijk, op het leven gericht uit deze geschiedenis te leren en het geleerde in een hogere praxis om te zetten. Hun weg wordt versperd, hun hemel verduisterd wanneer er in vervoering rond een maar half begrepen monument uit één of ander groot verleden als rond het gouden kalf wordt gedanst, [...] (Nietzsche, 1983, p. 36).

Het grote uit het verleden lijkt niet langer haalbaar en ontnemt alle hoop voor de toekomst en leidt tot een soort interne, fundamentele crisis van het monumentale zelf. In sommige gevallen uit deze crisis zich in regelrechte haat voor het hedendaagse. Volgens Nietzsche zijn het kunstkeners die alle hedendaagse kunst tot in het kleinste detail onderzoeken en afwijzen. Want ze willen niet dat het grote opnieuw ontstaat (Nietzsche, 1983, p. 37).

De monumentale geschiedenis is het masker, waarmee hun haat jegens de machtigen en groten van hun eigen tijd zich voordoet als verzadigde bewondering voor de machtigen en groten uit het verleden, en zo vermomd doen zij de eigenlijke zin van dit historisch denken in haar tegendeel verkeren. Bewust of onbewust, ze handelen in elk geval alsof hun devies is: laat de doden de levenden begraven (Nietzsche, 1983, p. 37-38).

Alles wat oud is, is goed en alles wat nieuw is, is per definitie slecht. In zekere zin leunt deze laatste stelling sterk aan bij de antiquarische interpretatie. Want ook wanneer die interpretatie te zeer de andere beschouwingen overheerst, is er geen ruimte meer voor creativiteit en daadkracht.

Het monumentale kader van architectuur

Bouwwerken zijn overlevertaars van leven. Zij geven het leven van het verleden door aan de levens van de toekomst; tenminste, als zij meer zijn dan louter beschutting en meer dan geleende vorm. Een volk zonder architectuur geeft slechts weinig van zijn cultuur door (Moholy-Nagy, 1957. In: Heynen, e.a., 2009, p. 314).

Het concept van monumentale architectuur omvat een enorme verscheidenheid aan interpretaties. Kenmerken variërend van uitstraling en functie tot duurzaamheid en elegantie spelen samen met nog tal van andere factoren een rol in het overbrengen van het monumentale. Sommigen

rekenen op functies die aan hun cultuur bijdragen, wanneer anderen een beroep doen op religieuze en politieke aspecten (www.studymode.com, 2011).

Buildings, therefore, are more than just accumulations of materials, shapes and designs; they also serve as expressions of human intention and design, experienced both during and after their construction (Given, 2004. In: Knapp, 2008, p. 47).

Denk bijvoorbeeld aan graf- of oorlogsmonumenten, paleizen en elitaire residenties, publieke bouwwerken enzovoort. Alle echter gebouwd met hetzelfde doel voor ogen: grootsheid creëren!

Zoals reeds aangehaald in het onderdeel *Zorg voor het verleden* speelt de gebouwde omgeving een voorname rol in het collectieve geheugen. In de eerste en meest voorname interpretatie van monumentale architectuur is dat ten zeerste het geval. Monumenten bewaren immers de gecreëerde grootsheid in steen als blijvende herinnering voor zichzelf en voor de volgende generaties.

In alle beschavingen hebben mensen monumenten opgericht. Monumenten komen voort uit de wil om de dreiging van het vergeten, door het vorderen van de tijd, af te wenden. In monumenten leggen de cultuurvolken de fundamenten vast om over de wisseling van generaties een traditie te scheppen. Vandaar dat monumenten een identiteitsstichtende cultuurfunctie vervullen (De Bleeckere, 2008, p. 180).

Monumenten zijn met andere woorden doordrenkt met verschillende betekenissen en herinneringen aan het grootse verleden. Ze maken deel uit van het huidige sociale weefsel en richten zich tevens naar de toekomst. Toch slagen niet alle monumenten erin hun oorspronkelijke betekenis over te dragen naar toekomstige generaties, omdat hun betekenis anders geïnterpreteerd of gewoonweg genegeerd wordt (Bernard Knapp, 2008, p.

47-48). Dit komt volgens de Weense kunsthistoricus Alois Riegl omdat niet alle monumenten bewust gebouwd werden om te bewaren (Riegl, [1903] 1982, p. 21). In zijn essay *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, Seine Entstehung* (1903) stelt Riegl dat monumenten bewaard blijven omwille van hun ouderdom, hun historische waarde of omdat ze inderdaad expliciet bedoeld zijn als herinnering (Riegl, 1982, pp. 31-38).

Binnen het architectuurdiscours werd het begrip monumentaliteit tevens hevig bediscussieerd. Voor de Zwitserse kunsthistoricus Sigfried Giedion, de Spaanse architect José Luis Sert en de Franse schilder Fernand Léger staat het begrip monumentaliteit nog steeds in het kader van het gemeenschapsleven. Hun werk *Neun Punkte über Monumentalität. Ein menschliches Bedürfnis* (1943) dat deel uitmaakte van Amerikaanse CIAM⁴-sectie Chapter for Relief and Postwar Planning tijdens de Tweede Wereldoorlog houdt negen punten van (nieuwe) monumentaliteit in (Heynen, e.a., 2009, p. 711).

Monumenten zijn de uitdrukking van de hoogste culturele behoeften van de mens. Monumenten behoren het eeuwige verlangen van het volk te bevredigen, zijn collectieve kracht in symbolen om te zetten. [...] Het volk verlangt van bouwwerken die aan zijn gemeenschapsgeest en gemeenschapsleven moeten beantwoorden meer dan de vervulling van louter functionele eisen. Het verlangt bouwwerken waarin recht wordt gedaan aan zijn verlangen naar monumentaliteit, [...] (Sert, Léger en Giedion, 1943. In: Heynen, e.a., 2009, p. 263 – 264).

Volgens Sert, Léger en Giedion zal ook de naoorlogse architectuur op die manier 'levende monumenten' voortbrengen met aandacht voor het gemeenschapsleven.

⁴ Het Congrès International d'Architecture Moderne (CIAM) was de naam van een serie internationale conferenties over moderne architectuur en stedenbouw, op diverse locaties gehouden tussen 1928 en 1959. Het congres fungeerde voornamelijk als overlegorgaan voor modernistische architecten en als instrument ter promotie van de 'nieuwe architectuur' (www.architectenweb.nl, 2013).

Manfredo Tafuri echter beschouwt de hele discussie als een tot mislukken gedoemde poging om traditionele waarden als gemeenschap, totaliteit en zingeving te redden van de ondergang (Heynen, e.a., 2009, p. 712).

⁵ Neomarxisme is een verzamelterm voor diverse 20^e eeuwse theorieën die het Marxisme en de Marxistische theorie trachten te verbeteren of uit te breiden door elementen van andere intellectuele stromingen, zoals bijvoorbeeld psychoanalyse of existentialisme (in het geval van Sartre), te incorporeren (www.wikipedia.org).

De Italiaanse architect en theoreticus Aldo Rossi volgt in zekere zin de neomarxistische analyse⁵ van Tafuri. Maar hij stelt dat de stad echter wel een plaats is waar het verleden diepgaand kan ervaren worden. Hij spreekt in zijn boek *L'architettura della città* (1966) in navolging van de reeds eerder besproken geheugennotie van Maurice Halbwachs over 'de locus [...] van het collectieve geheugen', voor hem zijn monumenten 'tastbare tekens van het verleden' (Rossi, 1966. In: Heynen, e.a., 2009, p. 382). In Rossi's ogen kunnen monumenten pathologische of stuwende elementen zijn. In het eerste geval gaat het om geïsoleerde gebouwen, die in essentie niet verbonden zijn met de stad. Ze zijn belangrijk vanuit historisch oogpunt, maar dragen niet bij tot de revitalisering van de stad. Stuwende monumenten daarentegen spelen een bepalende rol omdat ze continu nieuwe functies aannemen. Ze dragen bij tot de ziel van de stad en maken deel uit van haar collectief geheugen. De wetmatigheden van het geheugen vormen met andere woorden de leidraad van de transformatie van de stedelijke ruimte, 'een transformatie die altijd geconditioneerd wordt door de materiële gegevens die zich verzetten tegen haar afwikkeling' (Rossi. In: Heynen, e.a., 2009, p. 383). Op die manier vormt het geheugen de rode draad doorheen de complexe structuur van de stad (Heynen, e.a., 2009, p. 713).

Ook Leon Krier toont net als Rossi grote bewondering voor de Europese stad en bijbehorende monumenten. Maar hij benadrukt, met de woorden

van Hannah Arendt, het belang van duurzaamheid en continuïteit (Heynen, e.a., 2009, p. 713).

Als er op de wereld een openbaar gebouw moet bestaan, dan kan dit onmogelijk gebouwd worden voor één generatie en slechts bestemd zijn voor de levenden. Zo'n bouwwerk moet de levensduur van de sterfelijke mens overschrijden. Zonder deze transcendentie in een potentiële aardse onsterfelijkheid, is er strikt genomen geen politiek, geen gemeenschappelijke wereld en geen openbaarheid mogelijk (Arendt, 1958. In: Heynen, e.a., 2009, p. 518).

Zoals reeds eerder aangehaald omvat het begrip monumentale architectuur diverse interpretaties. Een tweede belangrijke interpretatie die deel uit maakt van monumentale architectuur is de *performance* of de uitstraling.

Monumentale architectuur wordt al eeuwenlang gebruikt om politieke autoriteit uit te stralen. Kijk bijvoorbeeld naar tal van politieke ambassades, justitiepaleizen, stadhuizen enzovoort.

Wanneer monumentale architectuur echter te zeer als politiek uithangbord van de eigen tijd wordt gehanteerd, ontardt het, zoals Nietzsche stelt, in een terreur van vernieling van al het grootse wat reeds was, ten behoeve van het eigen grootse. Zoals bij de architectuur van het (sociale) communisme in Rusland bijvoorbeeld het geval was.

Maar de uitstraling van monumentale architectuur is vooral van belang voor een gemeenschap. Vooral bij openbare gebouwen was en is het nog steeds een directe manier om algemene burgerprincipes als propaganda te hanteren. Steden maken gretig gebruik van architectuur als uithangbord. Vaak om een in verval geraakt stadsdeel om te toveren tot een nieuwe toeristische trekpleister. Dit met de hulp van zogenaamde '*star architects*'⁶. Neem bijvoorbeeld de Spaanse stad Bilbao. Het immense, nieuwe

⁶ Het begrip star architect wordt gebruikt om architecten te beschrijven wiens alom gwaardeerd werk en beroemdheid maakt dat ze niet enkel als idolen van de architectuurwereld worden beschouwd, maar zelfs bij het grote publiek aanzien genieten (www.wikipedia.org, 2012)

Guggenheim museum naar de hand van Frank O. Gehry is erin geslaagd om een hele stad cultureel te laten heropleven. Men spreekt zelfs van het Bilbao – effect (Griffioen, 1997, §2).

De monumentale interpretatie als herbestemmingsconcept – Analogie

De essentie van de monumentale interpretatie ligt in daden en scheppingen. In het herbestemmingsdiscours correspondeert deze interpretatie voornamelijk met de analogiebenadering.

De Spaanse architect Ignasi De Solà-Morales stelt in zijn essay *From contrast to analogy* (1985) dat de analogiebenadering een wisselwerking is tussen oud en nieuw. Het nieuwe wil zijn identiteit met de geschiedenis verbinden zoals Nietzsche stelt. Op die manier krijgt de historische context een hedendaagse betekenis. Een nieuwe grootsheid ontstaat met andere woorden dankzij de continuïteit tussen oud en nieuw. De Solà-Morales stelt dat de enige waarheid over een nieuwe toevoeging kan gevonden worden in de 'ware aard' van het oude gebouw (De Bleeckere en De Ridder, 2012, p. 2). Hierbij worden bepaalde aspecten van het reeds bestaande geactualiseerd door het nieuwe.

Een goed voorbeeld van deze benadering is de renovatie van het Castelvecchio te Verona (Italië) door de Italiaanse architect Carlo Scarpa. Hij is er succesvol in geslaagd om een prestigieus, middeleeuws bouwwerk aan te passen tot een hedendaags museum voor de stad. Met behulp van een verhalende interpretatie van de oorspronkelijke betekenis van het gebouw en enkele doordachte architecturale ingrepen introduceert Scarpa's interventie een hedendaags ontwerp in de authentieke bestaande context (De Solà-Morales, [1985] 1996, p. 234).

Zo waren de intrigerende eigenschappen van de belangrijkste elementen binnen het museum voor Scarpa van het grootste belang. Met behulp van een zorgvuldig gekozen materialenpallet benadrukt hij de aard van de verschillende tentoonstellingen, de beweging ertussen en de perceptie van het hele complex (Brooker en Stone, 2004, p. 248).

Here the analogical procedure is not based on the visible synchronism of interdependent orders of form, but on the association made by the observer over the course of time. By this means situations of affinity are produced and, thanks to the connotative capacity of the languages evoked in the intervention, relations or links are established between the historic building – real and/or imaginary – and the elements of design that serve to make the building effectively dependent (De Solà-Morales, [1985] 1996, p. 234).

Het meest belangrijke werk van het museum is een sculptuur van een ruiter, de Cangrande. Dit beeldhouwwerk heeft een grote symbolische waarde voor de stad omdat het gaat om één van de originele bewoners van het kasteel (Brooker en Stone, 2004, p. 249). Scarpa zorgt in zijn ontwerp dat dit sculptuur een centrale functie krijgt doorheen het museumparcours en vanuit verschillende standpunten zichtbaar blijft.

De Solà-Morales waarschuwt echter voor het ontstaan van 'kitsch', wanneer de analoge benadering verkeerd wordt toegepast. Het gevaar bestaat dat, zoals Nietzsche stelt, wanneer de monumentale visie overheerst slechts een geringe selectie van materiële aspecten bewaard blijft.

Afb. 3, 4 en 5, Scarpa, Castelvecchio, Verona (1957 – 1964)

2. DE ANTIQUARISCHE INTERPRETATIE

Specifieke betekenis in functie van het leven

De antiquarische levensbeschouwing richt zich in eerste instantie op het oude of het bestaande. Geschiedenis vormt het uitgangspunt voor het heden en verschaft zin en rechtvaardiging voor het eigen bestaan en voor de toekomst. Het antiquarische is sterk gericht op het behouden van de eenmaal in het verleden gevonden waarheid en dient de mensheid door wijsheden en kostbaarheden voor de toekomstige generaties te bewaren en door te geven (Labuhn, 2008, p. 98).

De antiquarische mens is behoudend en vererend. Hij richt zich op de dingen die reeds voorbij zijn en verankert zich daarin. Het verleden verschaft een gevoel van geborgenheid. De antiquarische mens identificeert zich met het verleden met behulp van materiële artefacten. Hij voelt zich bijvoorbeeld ten zeerste verbonden met zijn ouderlijke woning en alle toebehoren. Ook de stadsgeschiedenis ziet hij als zijn eigen geschiedenis. Hij kijkt met andere woorden liefdevol en eerbiedig terug op waar hij vandaan komt (Nietzsche, 1983, p. 39).

Het doorvoelen en herkennen, een neus hebben voor vrijwel uitgewiste sporen, het instinctief vinden van de juiste lezing van de overvol beschreven rol van de tijd, [...]. Maar deze historisch - antiquarische verering heeft de grootste waarde wanneer zij over het bescheiden en harde, zelfs ellendige leven van een mens of een volk een eenvoudig en onroerend gevoel van aangename tevredenheid spreidt [...] [H]et welbehagen dat de boom aan zijn wortels ontleent, het rustgevende besef dat men niet geheel willekeurig en toevallig bestaat, maar uit een verleden als erfenis, bloesem en vrucht is gegroeid en daardoor in zijn bestaan verontschuldigd, zelfs gerechtvaardigd wordt [...] (Nietzsche, 1983, p. 40 - 41).

Nietzsche gebruikt de metafoer van een boom, die door de tijd gegroeid, in de geschiedenis wortelt en van daaruit kracht put om te groeien en te bloeien zoals alle bomen dat voor hem gedaan hebben en na hem zullen doen (Labuhn, 2008, p. 98).

Gevaren van het antiquarische

De antiquarische interpretatie neigt er echter toe om elk afzonderlijk detail van het verleden even belangrijk in te schatten. Het gevaar bestaat echter dat al het oude uiteindelijk als even eerbiedwaardig wordt beschouwd en dat er geen onderscheid meer gemaakt kan worden tussen wat echt belangrijk is en wat niet (Labuhn, 2008, p. 99). Er treedt verwarring op want het feit dat iets oud is geworden, wil quasi automatisch zeggen dat het onsterfelijk is (Nietzsche, 1983, p. 44). Dit resulteert in het blindelings verzamelen van alles wat ooit geweest is.

[D]e boom voelt meer wortels dan hij kan zien, want hij meet hun omvang af naar de omvang en kracht van de zichtbare takken. En wanneer de boom zich daarin al vergist, hoe moet hij zich dan wel niet bekijken op het hele bos rondom hem, waar hij alleen iets van weet en voelt voor zover hij er in zijn groei door gehinderd of geholpen wordt – maar meer niet (Nietzsche, 1983, p. 42).

Het antiquarische mist het instinct voor het hedendaagse en voor het wordende. Het gevaar bestaat dat al het nieuwe vijandig wordt afgewezen. Het sluit zich af van alle nieuwe invloeden en voor alle nieuwe ontwikkelingen (Labuhn, 2008, p. 99).

Wanneer het gevoel van een volk zich dusdanig verhardt, [...], wanneer het historisch besef het leven niet meer conserveert maar mummificeert, dan sterft de boom op onnatuurlijke wijze geleidelijk van de kruin naar de wortels toe af – en de wortels tenslotte gaan ook dood (Nietzsche, 1983, p. 43).

De antiquarische mens volhardt in dit geval te zeer in zijn gevoel van zekerheid en gewoonte. Hij is te egoïstisch en zelfingenomen om aan zelfreflectie te doen. Nietzsche wijst met andere woorden op het gevaar dat wanneer de antiquarische geschiedenis te machtig wordt, ze de handelende mens verlamt en verhindert iets nieuws te creëren.

Het antiquarische kader van architectuur

Het concept van antiquarische architectuur ligt in het nostalgisch teruggrijpen naar het verleden. Over de authenticiteit van deze nostalgie en hoe deze zich binnen het restauratiediscours diende te uiten werd doorheen de eeuwen intens gediscussieerd, zoals in het onderdeel *Zorg voor het verleden* reeds uitvoerig besproken werd. Deze nostalgie resulteerde in een uitgebreid erfgoedregime en tevens in diverse '*preservation*' bewegingen, die allen trachten de uit het verleden overgeleverde architectuur zo intact mogelijk te bewaren. Denk bijvoorbeeld aan de lakenhallen te Leper, die tijdens de Eerste Wereldoorlog volledig vernield werden. De hallen werden na de oorlog gerestaureerd en heropgebouwd met als gevolg dat het nieuwe complex een exact replica is van het oorspronkelijke.

De nostalgie resulteerde in de 19de eeuw tevens in enkele eclectische stijlen, zoals de neogotiek en het neoclassicisme, waarbij men zoveel mogelijk getracht heeft om met behulp van voorgaande, historische stijlen een nieuw geheel te vormen. Een goed voorbeeld van een eclectisch bouwwerk is het Justitiepaleis van Brussel naar de hand van Joseph Poelaert (www.wikipedia.org, 2012). Het gevaar bestaat echter dat wanneer het eclectisch aspect te zeer overheerst, antiquarische architectuur resulteert in een armoedig samenraapsel van historisch waardevol geachte stijlen met

een gebrek aan eigen culturele inbreng. Ook in de woningbouw resulteerde de nostalgie van het volk in enkele populaire bouwstijlen zoals de fermette in de jaren '60 en '70 en de meer recente hype van de pastorette⁷. In het architectuurdiscours worden deze bouwstijlen vaak bestempeld als 'onecht' en 'kitsch' omdat ze zogenaamd de authenticiteit van het verleden zijn kwijtgespeeld.

Alles eraan is vals. De gevel heeft niets met het plan te maken. [...] De gevel moet de illu[s]ie van welstand geven door pseudosluitstenen en namaak blauwe hardsteen en dito enkadrementen rond de ramen [...] Overdreven? Kijk rond. 99% van wat na de bevrijding gebouwd werd, ziet er zo uit (Braem, 1968. In De Vos, 2008, p. 7).

Slechts één procent van de bevolking grijpt zogenaamd niet terug naar dit soort 'onechte' nostalgische woonvormen. Het verleden verschaft immers een gevoel van geborgenheid zoals Nietzsche stelt. De authenticiteit van het verleden speelt daarin geen rol.

Het gaat niet om de echtheid maar om de geloofwaardigheid van het gebaar, zoals een acteur nooit echt, maar wel goed en overtuigend kan zijn (Verschaffel, 1993. In: Heynen, e.a., 2009, p. 685).

Het is veeleer de persoonlijke herinnering aan 'de goede oude tijd' die overheerst. Daarbij manifesteert het antiquarisch karakter zich nog het meest in het interieur van een woning. Doorheen de jaren verzamelen mensen immers ontzettend veel voorwerpen, gaande van eenvoudige reissouvenirs tot omvangrijke familie-erfstukken. We bouwen met andere woorden een emotionele band op met materiële voorwerpen en hebben vaak de grootste moeite om deze achter te laten. Zeker wanneer deze voorwerpen ons herinneren aan iemand die ons dierbaar was. Zo kost het bijvoorbeeld ontzettend veel moeite om de spullen van een dierbare

⁷ Het begrip fermette reflecteert de maatschappelijke idealisering van het platte land na W.O.II, met een zweem van nostalgie. In de architectuurkritiek wordt de term in denigrerende zin gehanteerd als voorbeeld van 'foute' catalogusbouw (www.wikipedia.org, 2012). Het begrip pastorette is een opvolger van de fermette, maar dan met hogere plafonds en grotere ramen (www.nieuwsblad.be, 2008)

overledene los te laten. Afscheid nemen van iemand is immers zo onwezenlijk en wordt pas echt reëel wanneer je de stap zet om de achtergebleven persoonlijke spullen op te ruimen. Er zullen altijd zaken zijn waarvan je het niet over je hart krijgt om ze voorgoed weg te doen. In sommige gevallen verhindert het gemis je zelfs om verder te gaan. Zo is er bijvoorbeeld een man wiens vrouw tevens heen. Zijn woning is sinds de dag van haar overlijden is niet meer veranderd. De tijd is er als het ware blijven stilstaan. Het antiquarisch karakter overheerst volkomen en mummificeert het leven van die man zoals Nietzsche stelt.

De antiquarische interpretatie als herbestemmingsconcept – Conservatie

It is better to preserve than to repair, better to repair than to restore, better to restore than to reconstruct (DiDron, 1839. In: Brand, 1994, p. 94).

De essentie van de antiquarische interpretatie ligt in het bewaren van het verleden. In het herbestemmingsdiscours stemt deze houding voornamelijk overeen met de methode van het conserverend herstel. Geschiedenis vormt het uitgangspunt van de conserverende benadering. In eerste instantie wordt zoveel mogelijk getracht alle materiële aspecten van het verleden te bewaren en ze naar goede orde te herstellen. Wanneer er echter toch ingrepen dienen te gebeuren, staan ze quasi volledig in functie van het verleden. De materiële aspecten van het reeds gebouwde lijken zo de enige legitieme uitgangspunten voor nieuwe interventies. Een stelling die De Solà-Morales tevens maakt in zijn essay *From Contrast to Analogy* (De Bleeckere en De Ridder, 2012, p. 2).

Een evenwichtig voorbeeld van deze benadering is de renovatie van het Neues Museum te Berlijn (Duitsland) door het architectenbureau van de

Britse architect David Chipperfield. Het heeft meer dan een halve eeuw geduurd vooraleer iemand zich aan de restauratie waagde van het tijdens de Tweede Wereldoorlog zwaar beschadigde Neues Museum, dat als ruïne stond te verkommeren op het Berlijnse Museumeiland.

Het belangrijkste doel van de restauratie was het reconstrueren van het originele volume en tevens het herstellen, restaureren van de overgebleven delen na de vernielingen van de Tweede Wereldoorlog (<http://www.davidchipperfield.co.uk>, 2009). Chipperfield respecteert de bestaande historische structuur en met behulp van een minimalistische aanpak slaagt hij erin een succesvolle restauratie tot stand te brengen zonder de aanwezige neoclassicistische, neogriekse elementen letterlijk te kopiëren. Bovendien blijft de archeologische restauratie binnen de normen van het Charter van Venetië⁸ (Magnago, e.a., 1999, pp. 174-180).

At the gaps in the existing structure were filled in without competing with the existing structure in terms of brightness and surface. The restoration and repair of the existing is driven by the idea that the original structure should be emphasized in its spatial context and original materiality – the new reflects the lost without imitating it (www.davidchipperfield.co.uk, 2009).

Ook de nieuwe architecturale ingrepen getuigen van veel respect voor het verleden. Het originele parcours doorheen de ruimtes werd gereconstrueerd met grote, geprefabriceerde, met witte marmerssegmenten verwerkte betonnen elementen. Op die manier werd onder andere de majestueuze toegangshal in ere hersteld zonder dat het geheel aanvoelt als een exacte replica van het origineel. Bovendien worden zo ook de gevaren die Nietzsche beschrijft wanneer de antiquarische interpretatie te zeer overweegt, evenwichtig ontweken.

⁸ Het Charter van Venetië (1964) maakt deel uit van de internationale beschermingsfilosofie. Het omvat de basisprincipes omtrent restauratie en onderhoud van monumenten (Gyselinck, 2012, pp 19 – 20).

Afb. 6, 7 en 8 Chipperfield, Neues Museum (1997 – 2009)

3. DE KRITISCHE INTERPRETATIE

Specifieke betekenis in functie van het leven

De kritische interpretatie ontstaat uit een gevoel van onbehagen, de behoefte naar iets totaal anders. De bron van deze behoefte is geen zuivere kennis maar het leven zelf (Nietzsche, 1983, p. 45). Geschiedenis vormt een afzetpunt en alle banden met het verleden dienen doorgesneden te worden. In ruil verkrijgt de kritische mens een gevoel van bevrijding en de kans om nieuwe inzichten te verschaffen over de waarheid, zichzelf of de eigen cultuur (Labuhn, 2008, p. 99).

Want om te kunnen leven moet een mens de kracht bezitten en van tijd tot tijd gebruiken om een deel van het verleden aan stukken te slaan en uit te wissen. Dit bereikt hij door het verleden voor het gerecht te slepen, op de pijnbank te leggen en tenslotte te veroordelen. En ieder deel van het verleden is waard veroordeeld te worden[.] [...] Het is nooit de gerechtigheid die hier recht spreekt, nog minder de genade die oordeel velt: het is het leven zelf, die duistere, [...] zichzelf begerende macht. Maar ook wanneer de gerechtigheid zelf zou spreken, zou het oordeel in de meeste gevallen net zo uitvallen (Nietzsche, 1983, p. 45).

Gevaren van het kritische

De kritische interpretatie baseert zich enkel op de nog onbekende toekomst. Maar de fundamenten voor de toekomst zijn nog niet stevig genoeg met als gevolg dat het leven uit evenwicht raakt. Bovendien draagt de kritische mens nog steeds sporen van het verleden met zich mee onder de vorm van gewoontes (Labuhn, 2008, p. 100).

Want wij zijn nu eenmaal het resultaat van hun dwalingen, hartstochten en hersenschimmen, zelfs van hun misdaden, en het is onmogelijk ons geheel van deze

keten los te maken. Wanneer wij die dwalingen veroordelen en ons ervan bevrijd achten, dan nog is het feit dat wij hieruit zijn voortgekomen niet ongedaan gemaakt (Nietzsche, 1983, p. 46).

In het beste geval worden we ons hiervan bewust en ontstaat er een tweestrijd tussen onze overgeërfde natuur en de nieuwe verworven inzichten. Dit is volgens Nietzsche zeer riskant omdat het moeilijk is om een grens te trekken in het ontkennen van het verleden en bovendien is deze tweede, verworven natuur zwakker dan de eerste (Nietzsche, 1983, p. 46).

Hier en daar echter behaalt men toch een overwinning en is er zelfs voor hen, de strijders die de kritische geschiedenis gebruiken ten bate van het leven, een merkwaardige troost, namelijk de wetenschap dat ook die eerste natuur ooit eens een tweede natuur was en dat elke zegevierende tweede natuur een eerste wordt (Nietzsche, 1983, p. 47).

Zo zijn bijvoorbeeld volgens Nietzsche de paradigma's van het christendom en de wetenschap erin geslaagd onze eerste natuur te worden. In dit geval krijgt de kritische interpretatie ook een enigszins monumentaal karakter. De kritische interpretatie, als vernietigende modus van gerechtigheid, dient te worden uitgeoefend met een onvoorwaardelijk geloof in de volmaaktheid van het hedendaagse. Als het kritische niet vernietigt met als doel iets nieuws en beter te creëren, leidt het enkel tot zinloze kritiek (Labuhn, 2008, p. 100).

Het kritische kader van architectuur

Aan het einde van de negentiende eeuw werd het verschil tussen de technologische vooruitgang en de historiserende neostijlen zo scherp aanvoeld, dat twee generaties van architecten de machine tot model uitriepen: Zowel Henry van de Velde en Hermann Muthesius als Antonio Sant' Elia, Le Corbusier, Amédée Ozenfant enzovoort. Architectuur had niet langer de natuur als uitgangspunt en evenmin de geschiedenis (haar eigen overgeleverde vormentaal), maar de techniek (Heynen, e.a., 2009, p. 747).

We hebben de zin voor het monumentale, het zwaarwichtige, het statische verloren, maar we hebben onze gevoeligheid verrijkt met een smaak voor alles wat 'licht, praktisch, vergankelijk en snel' is (Sant' Elia en Marinetti, 1914. In: Heynen, e.a., 2009, p. 78).

Moderniteit brengt volgens hen een voortdurende versnelling met zich mee, voortvloeiend uit de dagelijks groeiende menselijke behoeften en andere aspecten van het moderne leven. Niet enkel de futuristen zoals Sant' Elia en Marinetti, maar quasi alle andere moderne avant-garde bewegingen zochten naar een andere verhouding tot de tijd. Beweging, snelheid en mobiliteit waren de belangrijkste elementen waarmee de nieuwe architectuur rekening moest houden. Theo Van Doesberg stelt daarenboven dat tijd het beeldend element wordt van de nieuwe architectuur. De nadruk op het veranderlijke karakter van de architectuur bereikt een voorlopig hoogtepunt in het werk van Gilles Ivain, die een ode brengt aan het beweeglijke huis met verschuifbare wanden en voor hem als het ware de uitdrukking van vergankelijke schoonheid is (Heynen, e.a., 2009, p. 708).

De architectuur van morgen zal dus een middel zijn tot verandering van de huidige opvattingen over tijd en ruimte. Zij zal een middel tot kennis en handelen zijn. Het architectonisch complex wordt veranderbaar. De aanblik ervan zal geheel of gedeeltelijk veranderen al naar gelang de wensen van de bewoners (Ivain, 1953. In: Heynen, e.a., 2009, p. 300).

Nieuwe, plooibare, veranderlijke architectuur zal een middel tot kennis en handelen zijn. Deze auteurs stellen dat nieuwe architectuur de kracht is van de handelende mens. Ze tekenen verzet aan tegen architectuur als versteend, monumentaal levenskader, dat starre conventies, verplichtingen en gewoonten als onontkoombare gegevens oplegt aan de mensen (Heynen, e.a., 2009, p. 709). Hun afwijzing van monumentaliteit steunt met andere woorden op een afkeer van het onveranderlijk karakter van traditionele architectuur.

Deze afwijzing leidde echter niet bij alle modernistische auteurs tot een idealisering van veranderlijkheid en vergankelijkheid. Sommigen van hen plaatsten tegenover de afschaffing van het traditionele monument, de monumentalisering van fabrieksgebouwen, woonblokken, bruggen enzovoort. Deze zouden een nieuwe soort monumentaliteit bevatten, die niet langer berust op een '*stijlenplundertocht*' van vroegere stijlen (Muthesius, 1900. In: Heynen, e.a., 2009, p. 33). Voor Le Corbusier en Ozenfant leidt de versnelling, eigen aan de moderniteit, dan weer tot een versneld evolutieproces waar machines en fabrieksgebouwen een nieuwe, zuivere monumentaliteit bereiken (Heynen, e.a., 2009, p. 710). Deze utilitaire monumentaliteit is er echter één zonder geschiedenis. Het grootse ontstaat louter uit de kracht van het heden.

Ze maakt geen machine à émouvoir zoals de Acropolis, maar verwijst juist in het rationele spel van de volumen meer naar de Acropolis dan de traditionele architectuur, die tot pure decoratie is verworden (Le Corbusier, 1923. In: Heynen, e.a., 2009, p. 710).

Sigfried Giedion schrijft echter in zijn studie *Space, Time and Architecture* (1941) over de opkomst van de nieuwe architectuur als 'het ontstaan van een nieuwe traditie' en benadrukt het programmatische aspect: hij begrijpt de moderne architectuur als ondubbelzinnige start van een nieuwe traditie (Heynen, e.a., 2009, p. 711). Deze nieuwe traditie zorgt ervoor dat architectuur de 'afspiegeling' wordt 'van de vooruitgang die ons eigen tijdperk heeft geboekt in de richting van zelfbewustzijn' (Giedion, 1941. In Heynen, e.a., 2009, p. 260). Grote architecturale meesterwerken zoals het Bauhaus vormen volgens Giedion dan ook de werkelijke monumenten van hun tijd. Niet veel later schreef Giedion echter samen met Léger en Sert het reeds eerder aangehaalde werk *Neun Punkte über Monumentalität. Ein menschliches Bedürfnis* (1943) waarin ze duidelijk stellen dat modernistische architectuur gefaald heeft om een collectief gevoel op te wekken.

In de afgelopen honderd jaar waren wij getuige van een ontwaarding van de monumentaliteit. Dat wil niet zeggen dat het aan monumenten ontbrak, en al helemaal niet aan voorbeelden van architectuur die monumentaal pretendeerde te zijn. De zogenaamde monumenten van de jongste geschiedenis zijn echter, met slechts enkele uitzonderingen, lege omhulsels gebleken. Ze bevatten in het geheel niets van de geest of het collectieve gevoel van de moderne tijd. Dit verval en dit misbruik van de monumentaliteit is de voornaamste reden waarom de moderne architecten monumenten wantrouwen (Sert, Léger en Giedion, 1943. In: Heynen, e.a., 2009, p. 264).

Deze hernieuwde aandacht voor de waarde van het collectief en de noodzaak om hiervoor symbolen te ontwerpen werd een constante in de opeenvolgende CIAM – congressen na de Tweede Wereldoorlog. Deze koerswijziging uitte zich in een zware kritiek op het modernisme. In toenemende mate gingen er stemmen op die meenden dat de modernistische architectuur onvoldoende tegemoet kwam aan zingeving en historische continuïteit (Heynen, e.a., 2009, p. 711). Zo stelt Lewis Mumford bijvoorbeeld dat moderne architectuur het slachtoffer is geworden van haar eigen antitraditionalisme.

Haar eigen vooronderstellingen maakten het haar namelijk niet alleen onmogelijk te erkennen dat zij wezenlijke wortels in het verleden heeft, maar ook om een eigen traditie op te bouwen. Met het uitvlakken van het verleden vernietigde de machinecultus ongewild zijn eigen toekomst en restte er slechts een ondermaats en snel te vervangen heden, even tijdelijk als elke andere speculatieve bouwinvestering (Mumford, 1962. In: Heynen, e.a., 2009, p. 351).

Nietzsche waarschuwde reeds in 1874 dat wanneer men het verleden totaal links laat liggen, de kans bestaat op een culturele, zelfs existentiële crisis zoals bij het modernisme effectief het geval was.

De kritische interpretatie als herbestemmingsconcept – Contrast

Accepting architecture as cultural production, its performative dimension must also contribute to a critical role, that is, to architecture's capacity to produce commentary regarding the ongoing transformations of culture and society (www.shrapnel contemporary.wordpress.com, 2007).

De essentie van de kritische interpretatie ligt in het loslaten en het negeren van het verleden. Deze houding correspondeert voornamelijk met de contrastbenadering. Zeker vanuit het standpunt van de avant-gardes.

De contrastbenadering maakt, zoals de naam zelf stelt, een scherp contrast tussen oude en nieuwe architectuur. Nieuw architecturale ingrepen distantiëren zich van de bestaande context en zijn met andere woorden overduidelijk zichtbaar. Dit contrast omvat verschillen in materiaalgebruik, textuur, geometrie, densiteit enzovoort. Modernisten als Le Corbusier namen geen blad voor de mond en verkondigden openlijk dat ze historische architectuur verwierpen (De Solà-Morales, 1996, p. 231).

The new modern dimensions and the showing to advantage of historic treasures produce a delightful effect (Le Corbusier. In: De Solà-Morales, 1996, p. 231).

Niet elke interpretatie van de contrasterende benadering is louter gericht op het bekritisseren en vernielen van het verleden. Want net zoals de manier waarop een collage of een fotomontage nieuwe en specifieke betekenissen confronteert en met elkaar in verband brengt, tracht ook contrasterende architectuur hetzelfde te doen met het verleden (De Solà-Morales, 1996, p. 231). Zo maakt ook de erfgoedzorg gretig gebruik van de contrastmethode, omdat deze zogenaamd een fundamentele link legt tussen het verleden en het heden. In die zin ontstaat er een zekere controverse vanuit het standpunt van het erfgoedregime, want de nieuwe ingrepen staan bij eender welke interpretatie van de contrasterende benadering nog steeds in kritische dialoog met de bestaande context. Het verleden is vaak niet meer dan het decor voor het heden.

Een sterk voorbeeld van deze benadering is de verbouwing en uitbreiding van de voormalige brandweerkazerne Hoofdwacht Noord tot een hypermodern havenhuis voor de stad Antwerpen door het architectenbureau van de Israëliisch – Britse architecte Zaha Hadid.

Het nieuwe havenhuis is één van de gebouwen die de Antwerpse haven een sterke, internationale uitstraling moet geven. Het bestaande gebouw heeft zijn wortels in de stad en met de uitbreiding moet het zich richten naar de toekomst (www.bouwenenwonen.net, 2009).

Zaha Hadid plaatst een dynamisch, glazen volume boven op de bestaande kazerne. Dit glazen volume is opgebouwd uit driehoeken, die lichtjes roteren ten opzichte van elkaar, zodat de lichtinval steeds andere reflecties oplevert (www.delloyd.be, 2012). Op die manier legt Hadid de link met de Antwerpse diamantindustrie. Het nieuwe volume is als het ware een diamant die boven de haven wordt opgetild.

De bestaande structuur verandert wezenlijk zeer weinig. Enkel het centrale atrium wordt overdekt om zo de kantoren en vergaderruimtes, die niet in het nieuwe gedeelte liggen, bereikbaar te maken.

De keuze van de stad Antwerpen voor het ontwerp van Zaha Hadid, het ontwerp van een 'star architect' stemt tevens overeen met de drang van de monumentale interpretatie om eigen grootsheid te creëren. In dit geval echter dient het verleden zoals Nietzsche stelt slechts als opstapsteen voor de toekomst en staat het in de schaduw van nieuwe, dynamische architectuur die louter gericht is op het eigentijdse aspect.

NIETZSCHES VISIE GEACTUALISEERD

Alleen voor zover ik een leerling ben van voorgaande tijden en vooral van de oude Grieken, heb ik als kind van mijn tijd gevoelens die niet stroken met deze tijd. Dat kan ik mij echter als filoloog beroepshalve permitteren, want ik zou niet weten wat voor zin de filologie nog heeft als zij zich niet tegen de keer, dat wil zeggen tegen de moderne tijd opstelt om deze tijd hopelijk ten gunste van de toekomst te beïnvloeden (Nietzsche, 1983, p. 9).

Deze woorden duiden meteen op het meervoudig karakter van Nietzsches boodschap. Zijn betoog kan, binnen het kader van zijn eigen ontwerp voor nuttige historie, kritisch – monumentaal genoemd worden (Labuhn, 2008, p. 105).

Nietzsches opgave in de kritische zin bestaat daarin dat hij zijn eigen tijd van de overmaat en disproportie wil bewust maken. Hij stelt zich zeer kritisch op tegen de manier waarop het volk zich na de Frans - Duitse oorlog afzette tegen het bestaande. Dit is echter een fenomeen dat zich quasi vanzelfsprekend na elke revolutie of oorlog voordoet. Denk bijvoorbeeld aan hoe de après – revolutionairen, reeds beschreven in het onderdeel *Overal Erfgoed*, in eerste instantie omgingen met hun geschiedenis. Zo stelt ook Hans Sedlmayer in zijn boek *Verlust der Mitte* (1948) dat moderniteit een verlies van evenwicht inhoudt. Hij uit zijn kritiek vlak na de Tweede Wereldoorlog.

Het meest wezenlijke [...] is dat dus dat we inzien dat de huidige toestand van de mensen, [...], een storing inhoudt. En dat deze storing in essentie een kosmische en menselijke is en slechts marginaal een storing op sociaal, economisch en cultureel vlak. [...] Wanneer dus de diagnose – waartoe de symbolische beschouwing van de moderne kunst noodzakelijkerwijs voert – formeel 'verlies van het midden' luidt, dan

betekent dit inhoudelijk een hypertrofie van de lagere niveaus van de menselijke geest ten koste van de hogere. Op dit niveau heeft de kunst echter geen kans van bestaan en wijkt ze voor de constructie. [...] Dit is nog een aanwijzing voor het feit dat ook de mens onder deze omstandigheden niet kan leven. Tevergeefs probeert hij zich aan te passen aan de door zijn eigen lagere geestesniveaus geschapen omstandigheden. [...] Hij zal erin kunnen leven, maar enkel onder de voorwaarde steeds minder mens te zijn. De diagnoseerde storing is dus levensgevaarlijk, ze is een 'ziekte die de dood tot gevolg heeft' (Sedlmayer, 1948. In Heynen, e.a., 2009, p. 279 – 280).

Sedlmayer stelt net als Nietzsche dat de moderne mens de balans tussen heden en verleden verloren is en bijgevolg in een identiteitscrisis verkeert wegens het gebrek aan een eigen cultuur. Voordien werd dit probleem uit zichzelf opgelost. De ene na de andere revolutie of oorlog zorgde steeds weer voor een nieuwe kans om een eigen identiteit te ontwikkelen. Maar sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog draait de westerse wereld verder in overdrive zonder directe oplossing voor het hypermoderne non-evenwicht.

In the present age human beings have in their bodies the heritage of multiple origins, that is opposite and not merely opposite drives and value standards that fight each other and rarely permit each other any rest. Such human beings of late cultures and refracted lights will on the average be weaker human beings (Nietzsche, 1966. In: Gemes, 2001, p. 6 - 7).

Nietzsche stelt tevens dat de moderne mens lijdt aan een verzwakte persoonlijkheid. Hij sleurt een enorme hoeveelheid kennis met zich mee, net als een wandelende encyclopedie. Dit resulteert volgens Nietzsche in de meest kenmerkende eigenschap van de moderne mens, namelijk de tegenstelling van een innerlijk dat niet overeenstemt met bijbehorend uiterlijk (Nietzsche, 1983, p. 49 - 51). Daarenboven zegt Nietzsche dat de kloof

tussen inhoud en vorm alleen maar groter wordt. De meerderheid zal uiteindelijk ongevoelig worden voor het gebrek aan beschaving. Intussen, reeds twee eeuwen later, sleuren we die kennis mee in een handig pocketformaat. Dankzij de smartphone of tablet pc staan we in directe verbinding met de media. Zolang het geheugen steeds opnieuw geprikkeld wordt, zolang er steeds nieuwe feiten toestromen zijn we tevreden (Nietzsche, 1983, p. 52).

For Nietzsche this type of historical, ironical sensibility divorced from any teleological drive, leaves us with a mere overwhelming sense of the accomplishments of the past with no sense of the possibility of having our own distinct voice and destiny, condemned to see ourselves as epigones free of the very illusions that gave our ancestors their creative vitality (Gemes, 2001, p. 11).

Nietzsche maakt op die manier in 1874 al duidelijk dat slechts enkelen capabel zijn om de uitdaging aan te gaan en iets van hun leven en zichzelf te maken, de rest speelt slechts toneel. Diegenen die overweldigd worden door de geschiedenis kunnen volgens hem maar beter trachten om de kunst van het vergeten te beheersen (Gemes, 2001, p. 12). Nietzsche stelt bovendien dat hijzelf lijdt aan een verzwakte persoonlijkheid. Zijn zware kritiek, zijn onvolwassenheid en zijn ironisch, vaak sceptische toon verraden zijn verzwakt karakter (Labuhn, 2008, p. 105). Nietzsche stelt met andere woorden dat niet iedereen instaat is een 'volwaardig persoon' te zijn. De monumentale zin van Nietzsches betoog komt hierin tot uiting.

Alleen een sterke persoonlijkheid kan de kennis van het verleden dragen, een zwakke raakt er totaal onder bedolven. Dat komt omdat de geschiedenis de intuïtie en het gevoel van de mens ontregelt wanneer hij niet sterk genoeg is om zichzelf te meten met het verleden (Nietzsche, 1983, p. 64).

Slechts sterke persoonlijkheden zijn in staat een ware cultuur met een eigen stijl te creëren. Slechts voor hen met een sterke persoonlijkheid is historie een bron van inspiratie. Historie is niet iets wat vastligt, maar is multi-interpretabel en haar betekenis is net zoals de betekenis van een orakel, afhankelijk van de interpret. Op die manier kan het verleden, afhankelijk van de context en de tijd waarin hij geïnterpreteerd wordt, telkens opnieuw een andere betekenis krijgen (Labuhn, 2008, p. 95).

De Grieken leerden op den duur de chaos te organiseren door, in navolging van de leer van Delphi ['Ken jezelf'], tot bezinning te komen, dat wil zeggen zich van hun werkelijke behoeften bewust te worden en de schijnbehoeften te laten afsterven. Zo herwonnen zij zichzelf [...] laat dit voor ieder van ons een voorbeeld zijn! Ieder van ons moet de chaos in zichzelf organiseren door zich van zijn werkelijke behoeften bewust te worden. Onze eerlijkheid, ons sterke en oprechte karakter moet zich eens tegen gaan verzetten dat er altijd maar nagepraat, afgekeken en nageaapt wordt (Nietzsche, 1983. In: Labuhn, 2008, p. 95).

Nietzsche gebruikt de Oude Grieken als monumentale inspiratiebron. Want bij de oud – Griekse cultuur ontdekt hij de plastische kracht, die bij de Grieken een balans vindt tussen enerzijds het onhistorische, de kenmerkende eigenschappen van het 'hier en nu' en anderzijds het bovenhistorische, het tijdloze in alle facetten van het leven (Labuhn, 2008, p. 105). Deze balans schrijft hij vervolgens aan zijn eigen cultuur voor.

Het feit dat Nietzsche het wetenschappelijk tijdperk bekritiseert, betekent niet dat hij het ongedaan wil maken of terug wil naar de oud – Griekse tijd. In tegendeel, hij hoopt zelfs dat het historisch – wetenschappelijk denken de oorsprong kan zijn voor iets nieuw, groot en machtig. Het verleden dient geïnterpreteerd te worden met de inzet van de meest voortreffelijke, tijdspecifieke eigenschappen. Nietzsche neemt om die reden de voor zijn

tijd kenmerkende eigenschap van het historicisme en gebruikt die als hulpmiddel om de plastische kracht van het leven te duiden (Labuhn, 2008, p. 105). Want zodra de westerse cultuur van haar historische ziekte is genezen en voldoende plastische kracht bezit, hoopt Nietzsche dat met behulp van de noden en de behoeften van het hedendaagse leven en uit de kracht van het inzicht van het verleden, de westerse cultuur haar eigen horizon schept en tot zelfontplooiing komt (Meyer, 1998. In Labuhn, 2008, p. 94).

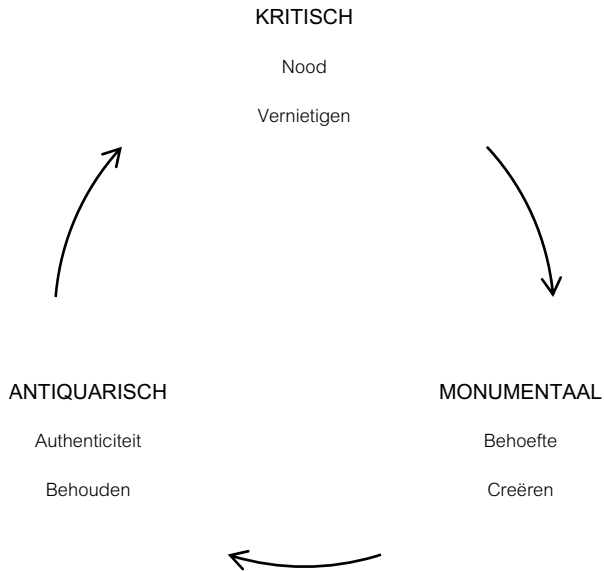
CONCLUSIE

Het historicisme waar Nietzsche zich zo grondig tegen verzet, is vandaag de dag in dergelijke mate geëscaleerd, dat de hele wereld kan herleid worden tot instant gebeurtenissen, die instant kunnen worden vergeten. Volgens Nietzsche wijst deze ingebouwde tendens tot vergeten op het gebrek aan een sterke persoonlijkheid. De grote, collectief geachte geschiedenis maakt plaats voor de individuele, egocentrische gedachte: leef en laat leven!

Op welke manier kunnen de drie meest voorname cultuurattitudes, naar het ontwerp van Nietzsche in deze omstandigheden toch nog enige rol spelen? Volgens Nietzsche zouden de drie interpretaties in staat moeten zijn het leven en de bijbehorende geschiedenis in balans te houden. Zo dient de monumentale beschouwing in evenwicht gehouden te worden met behulp van de antiquarische en de kritische beschouwing en omgekeerd. We kunnen niet langer doelloos eigen monumenten scheppen gebaseerd op kritiek en haat ten opzichte van de geschiedenis, maar dienen tevens

rekening te houden met de monumenten uit het verleden en deze te bewaren. We mogen daarin echter niet zover gaan en moeten daarom kritisch kijken naar wat we bewaren om te voorkomen dat de hele gebouwde omgeving als gevolg van de bewaardrang versteent.

For wherever the great architecture of culture developed, it was its task to force opposing forces into harmony, through an overwhelming aggregation of the remaining, less incompatible powers, yet without suppressing or shackling them (Nietzsche, 1984. In: Gemes, 2001, p. 22).

Afb. 12, Hypothese voor de interpretatieloga

We moeten, zoals Nietzsche stelt onze opkomende kritische natuur gebruiken om hedendaagse grootsheid te creëren in harmonie met het verleden. We moeten ons gedragen als monumentaal geïnspireerde mensen en niet langer gebukt gaan onder de massamedia, die louter zorgen voor een overload aan informatie. We kunnen gebruik maken van onze nostalgie naar het verleden en moeten deze durven confronteren met de hypermoderne wereld. We dienen kritisch op zoek te gaan naar een evenwichtige manier om al dan niet collectief te onthaasten om zo een eigen, ware cultuur te creëren.

Uit de architecturale herbestemmingsvoorbeelden van de drie interpretaties kan reeds worden afgeleid dat geen enkele benadering zuiver op zichzelf staat. In elk van de drie voorbeelden zullen tevens aspecten van de andere interpretaties aanwezig zijn, al komen die niet even sterk tot uiting.

Het gaat om het vinden van die historische elementen die tezamen met de nieuwe het gebouw tot een 'nieuw' totaal maken. Een gebouw ontstaat in de loop van de tijd. Het begint met een origineel maar al gauw vinden er veranderingen plaats. Het wordt aangepast en gemodificeerd, er worden uitbreidingen gedaan. Al deze ingrepen vertellen hun eigen verhaal. Samen vertellen ze het verhaal van het gebouw (Wijnen, 2005, p. 6)

De aansluiting op recente ontwikkelingen in de architectuur zal bijgevolg eerder zitten in het idee van pluriformiteit en het verdwijnen van generalistische ontwerpprincipes die vaak resulteren in eendimensionale houdingen (Wijnen, 2005). De achterliggende gedachtegang zal doorslaggevend zijn om een evenwichtige keuze te kunnen maken.

[E]very project must determine its own character, identity and logic. At the cusp of the twentieth century we should be able to deal with the past without parody and look to the future without whimsy (Chipperfield. In: Murray, 1998, p. 176).

Afb. 13, Het leven met bijbehorende bagage

3. EXEMPLARISCH PROJECT – 'S HERTOGENMOLENS

Afb. 14, noAarchitecten, 's Hertogenmolens, Aarschot (2004 – 2010)

'De molens zijn opgebouwd uit een vijftal donkere en gedrongen bakstenen huisjes met een puntdak, die licht van elkaar verschillen maar toch schouder aan schouder staan opgesteld, en zo de rivier overbruggen. Onder hun voeten stroomt het water tussen zware gewelven voorbij.

Het silhouet dat zo ontstaat, heeft iets onwerkelijks en sprookjesachtig – zozeer zelfs dat het, althans wat constructie betreft, doet denken aan het schilderij dat Giovanni Canaletto maakte van Venetië. Canaletto combineerde verschillende, al dan niet fictieve gebouwen, in één beeld, waaronder de door Andrea Palladio ontworpen maar nooit gebouwde Rialtobrug.

In 'De architectuur van de stad' schreef Aldo Rossi over dit beeld, en over de invloed die het op zijn werk heeft uitgeoefend. Met wat goede wil zijn ook de 's Hertogenmolens "samengesteld uit bepaalde voor de geschiedenis van de architectuur en de stad belangrijke bouwwerken", en wordt ook deze plek als "een imaginaire plaats van zuiver architectonische referenties".

De manier waarop noAarchitecten met de precaire opdracht is omgegaan, houdt die mogelijkheid alleszins in leven.'

– Christophe Van Gerrewey

A⁺ magazine 232

EEN VEELVULDIG BEKROOND HERBESTEMMINGSPROJECT

Aan de basis van de keuze voor dit meermaals bekroonde herbestemmings- en renovatieproject naar de hand van het architectenbureau noA ligt het historisch, cultureel waardevol geacht karakter. De 's Hertogenmolens te Aarschot vormen namelijk één van de belangrijkste Vlaamse en zelfs Europese industrieel – archeologische sites. Gedurende lange tijd fungeerden de molens echter als lijsttrekker van de meest verwaarloosde en bedreigde Vlaamse monumenten (noAarchitecten, 2011, p. 1). Pas binnen het kader van recente stadsvernieuwingsprojecten werd een haalbare oplossing voor de molens aangereikt.

De architecturale oplossing voor het molencomplex getuigt van een gevoelsmatige herbestemmingsaanpak die veel Belgische en Europese waardering heeft gekregen. NoAarchitecten sleepte in 2010 en 2011 quasi alle Belgische architectuurprijzen in de wacht. Zo won het bureau onder andere de *Prijs Vlaams Bouwmeester 2011*, de *Belgische architectuurprijs niet-residentieel privaat 2011* en de prijs *Patrimonium voor de toekomst 2011*. Ook de *European Union prize for cultural heritage 2011* op de Europa Nostra Awards mocht het bureau op zijn naam schrijven (noAarchitecten, 2012, p. 15).

Ervoor zorgen dat elke architecturale ingreep de hele context beter leesbaar en interpreteerbaar maakt, dat een locatie een geheugenplek wordt en niet een willekeurige 'non-lieu'. Als je dat doet, maak je patrimonium voor de toekomst ('t Jonck, via archeonet.be, 2011).

DE 'S HERTOGENMOLENS IN EEN RUIMERE CONTEXT

Omgevingsanalyse

Geografisch

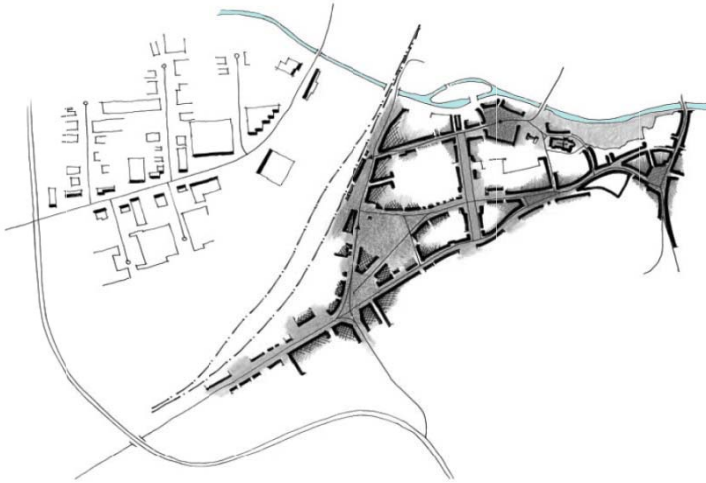
Het herbestemmingsproject van 's Hertogenmolens ligt in Aarschot, een kleine stad aan de Demerboorden, op de grens van de Kempen met het Hageland in de provincie Vlaams-Brabant. Het levendig handelscentrum, de mooie ligging, de gezelligheid en culturele rijkdom bezorgden de stad de naam 'Parel van het Hageland'.

Aarschot ligt ingeklemd tussen twee grote infrastructuren. Aan de westelijke zijde vormt de spoorlijn een duidelijke grens, met achter het station een ruime industriezone. In het oosten wordt de grens gevormd door de ringweg. De stad wordt in het zuiden ook op natuurlijke wijze begrensd door de eerste heuvelrug van het Hageland (Robbrecht en Daem architecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Tracés

De rivier de Demer snijdt de stad doormidden. Tussen beide oevers van de Demer is een groot belevingsverschil. Hoewel de historische stad zich op beide oevers ontwikkelde, heeft men vandaag een duidelijke breuk tussen de 'slaapstad' en het commerciële hart.

De historische kern van de stad is nog duidelijk afleesbaar in het stadsweefsel. De winkelassen vallen samen met de historische tracés. Ook de omwalling en de oude vestenstructuur is nog duidelijk aanwezig met de 's Hertogenmolens en de Orleanstoren als duidelijke bakens (Robbrecht en Daem architecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

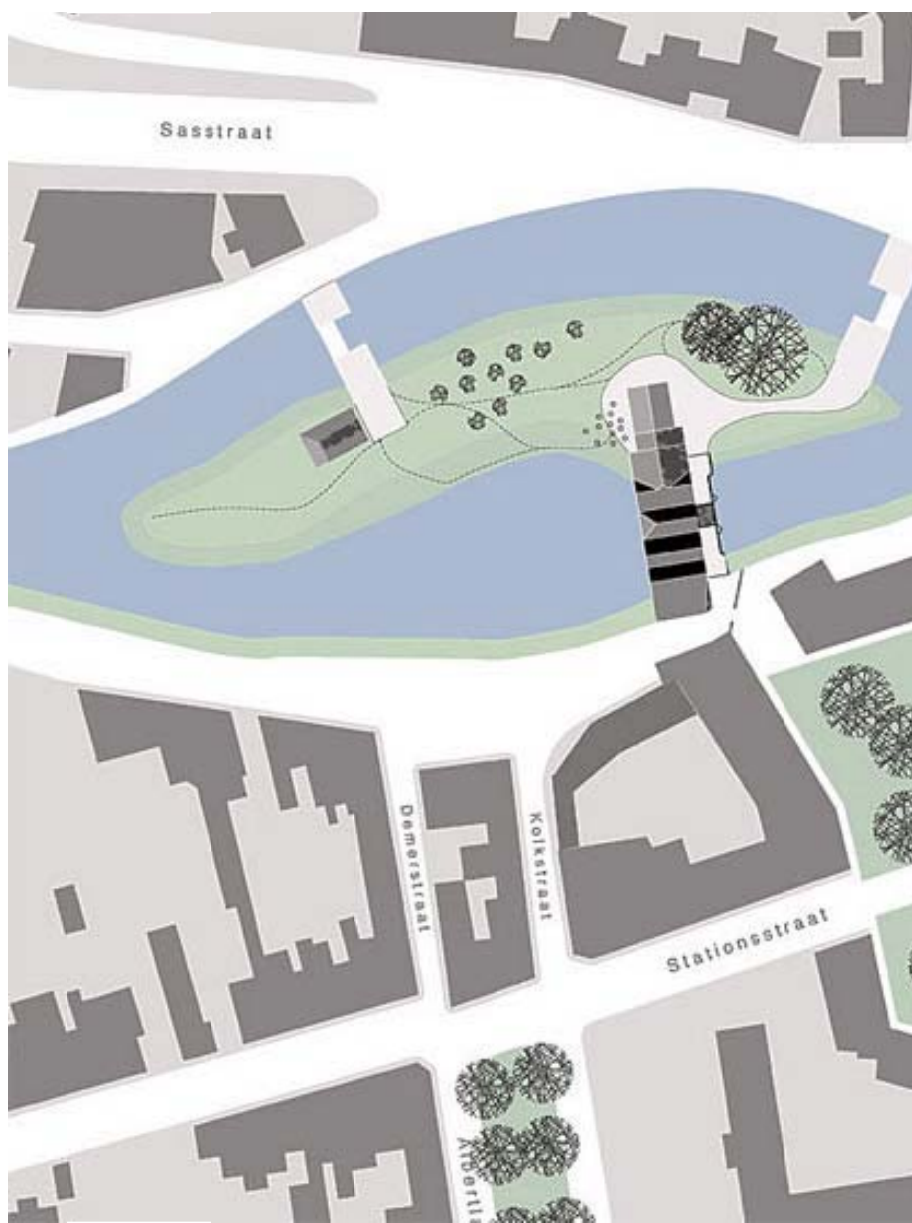

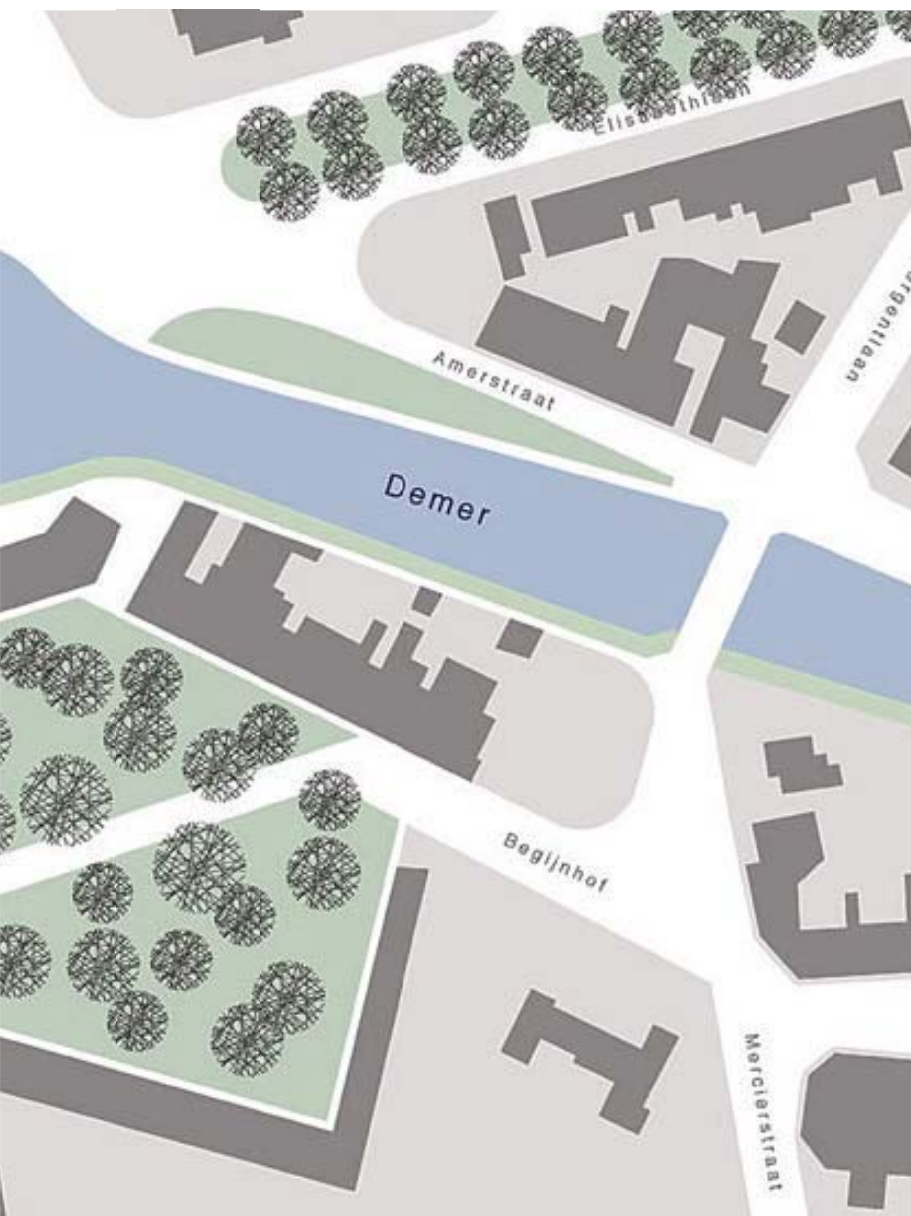
Historisch centrum van Aarschot (rechts) omsloten door Demer (bovenaan) en station met industrieterrein (links).

Afb. 15, Studiebureau Omgeving, Stationsbuurt en historisch centrum, Aarschot (2004)

Afb. 16, Luchtfoto Aarschot

Afb. 17, noAarchitecten, Inplantingsplan 's Hertogenmolens, Aarschot (2004-2010)

Globale visie op de strategische ontwikkeling van Aarschot

Het herbestemmingsproject kadert binnen een reeks stadsvernieuwingsprojecten. Architectenbureau Robbrecht en Daem werd in 2003 aangesteld om een stedenbouwkundige visie op te stellen voor de Demerkade en de Amerstraat, een parallelstraat aan de Demer. Het bureau vond het echter cruciaal om de heraanleg in een ruimere context te plaatsen (Provincie Vlaams-Brabant i.s.m. Stad Aarschot, 2012). Ze ontwikkelden een globale visie om de hele stad te laten heropleven gebaseerd op drie grote pijlers.

Historisch: vesten als drager

Een eerste belangrijk punt voor de vernieuwing betreft de stadsomwalling. Het architectenbureau ziet de vroegere omwalling als drager voor het stedelijk weefsel (Wijns, 2012).

De vroegere stadsvesten vormen grote lanen tussen de historische binnenstad en de later gebouwde woonwijken. Robbrecht en Daem stellen dat met enkele landschappelijke ingrepen een verbinding gecreëerd kan worden tussen beide. Deze lineaire zone, die de ganse binnenstad omzoomt wordt beschouwd als 'drager'. Hierlangs ontstaat een parcours rond het centrum met specifieke kenmerken afhankelijk van het reliëf, de buurt, de wegen enzovoort (Robbrecht en Daem architecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004). Deze zone fungeert tevens als een verdeler van alle zachte verkeersstromen naar de binnenstad. De 's Hertogenmolens en de Orleanstoren, allebei stille getuigen van de vroegere stadsvesten, kunnen in dit opzicht een belangrijke scharnierfunctie vervullen (Provincie Vlaams-Brabant i.s.m. Stad Aarschot, 2012).

Demer als bypass

De Demer loopt dwars door het centrum van Aarschot. Robbrecht en Daem zien de Demer in eerste instantie als structurerend element voor de stad. Vroeger keerde de stad zich af van de rivier, maar het bureau wil de stad terug naar haar rivier keren. De chaos van garageboxen, verlaten achterkanten en parkeerterreinen wordt een façade, met esplanaden aan de oevers, parken en nieuwe bebouwing. De relatie tussen de stad en de Demer wordt op die manier hersteld. Na de restauratie van 's Hertogenmolens zal er opnieuw water gestuwd kunnen worden aan de molens, waardoor het waterpijl stroomopwaarts (in het centrum) zal verhogen. Op die manier wordt de rivier opnieuw de slagader van de stad en ontstaat er een aangename verbinding tussen de grote markt, het begijnhof en de 's Hertogenmolens (Robbrecht en Daem architecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a. 2004).

Het architectenbureau wil de oevers van de Demer heraanleggen. Harde en zachte oevers dienen elkaar af te wisselen en worden tegenover elkaar gesteld. Zo krijgt de rivier aan de noordzijde een harde oever, een kade – naar de historische aanlegplaats 'Amer'. Via een verhard pad in baksteen kan men naast de Demer wandelen of op de verbrede kades zitten. De kade loopt tot aan de 's Hertogenmolens waar de wandeling over het eiland gaat en vanaf dan op de andere oever verder loopt. Het parcours ten zuiden van de Demer loopt daarentegen niet helemaal langs de rivier. Vanuit het stadspark loopt men langs de Onze-Lieve-Vrouwekerk, door het begijnhof naar de 's Hertogenmolens en vanaf daar verder langs de oevers. Op die manier ontstaan er twee verschillende trajecten langs de Demer (Robbrecht en Daem architecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a. 2004).

Stationsbuurt als groeipool

Het derde concept omvat de heropleving van de stationsbuurt. De omgeving van het station herbergt veel leegstaande terreinen en heeft behoefte aan nieuw leven. Robbrecht en Daem stellen voor om op de langwerpige terreinen langs de sporen kantoren en parkeerruimte te voorzien. Deze nieuwe volumes langs en achter het stationsgebouw verzachten de schaalovergang van de industriezone naar de binnenstad (Robbrecht en Daem architecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a. 2004). Het is bovendien belangrijk om de nieuw beoogde stadsdelen met de bestaande context te verbinden. De kantoren vinden aan het station de ideale aansluiting met de binnenstad onder andere via de wandelroute langs 's Hertogenmolens (Provincie Vlaams-Brabant, 2012).

's Hertogenmolens als hefboom

De site van 's Hertogenmolens speelt in de hele visie een cruciale rol. De molens liggen op een eiland in de Demer aan de rand van de historische stadskern. In de nieuwe stedenbouwkundige visie fungeren de molens als verbinding tussen het zuiden en het noorden van de stad, tussen de winkelbuurt in het centrum en de woonbuurt in de marge (Verhoeven, 2004). De vernieuwing van de hele stationsbuurt dient als robuuste kapstok om de hele stadsvernieuwing binnen een ruimere context te plaatsen. Ze geeft aan naar welke identiteit de stad Aarschot streeft en het herbestemmingsproject van de 's Hertogenmolens is het toonaangevend bakenpunt van deze nieuw gevonden identiteit.

Aarschot heeft eindelijk begrepen dat de identiteit en de toekomst van een stad mee bepaald worden door haar verleden (Werkgroep voor Aarschotse Geschiedenis Documentatie en Informatie (Wagdi), 2006, p. 7).

Afb. 18, Robbrecht en Daem architecten, schets stadsontwikkeling, Aarschot (2003)

Historische evolutie van de molens

De 's Hertogenmolens hebben in de geschiedenis van Aarschot een belangrijke rol gespeeld. Op bevel van de hertogen van Croy, die het Land van Aarschot in bezit kregen als leen van de hertogen van Brabant, werd het 16de eeuwse molencomplex gebouwd. Aarschot had enkele generaties eerder tevens het volwaardige statuut van stad van de hertogen van Brabant verkregen (Wagdi, 2006, p. 19).

Voor de 's Hertogenmolens gebouwd werden stonden op dezelfde plaats reeds twee afzonderlijke watermolens. Een graanmolen langs de oever van het begijnhof en een slag- en schorsmolen aan de overzijde, beide met elkaar verbonden door een overbrugging (Wagdi, 2006, p. 24).

De molens speelden een belangrijke rol op economisch, hydrografisch en militair vlak. Ze vormden het sluitstuk van de verdedigingsgordel langs het noordwesten van de stad. Door de sluizen te sluiten, kon het land ten oosten van de stad onder water worden gezet. Op die manier kon de stadszijde die niet beveiligd was door wallen of muren ontoegankelijk gemaakt worden voor de vijand. Op economisch vlak waren de molens van belang voor het malen van graan, mout, koolzaad en schors. Bovendien lieten de hertogen een tol heffen op alle schepen die langs de Demer de watermolen voorbijkwamen waardoor de welvaart steeg (Stad Aarschot, 2003).

De 's Hertogenmolens bleven echter niet lang van rampspoed gespaard. In 1522 brandde de noordvleugel met de schorsmolen af en werd pas in de helft van de zestiende eeuw hersteld. Aan het einde van dezelfde eeuw werden, na de Godsdienstoorlogen, de sluizen en bruggen volledig

verniëd. In 1582 werden de molens omgebouwd tot een Spaanse vestiging. Maar na de oorlogen herstelden zowel de stad als de molens zich vrij snel. Behalve de twee watermolens op de beide rivieroeveren werd in het midden van de Demer een bijkomend gebouw opgetrokken voor het sluiswerk met een doorgang voor de schepen. Aan beide zijden van het centrale sluisgebouw was de Demer overbrugd met een lager gebouw waaronder de waterwielen zich bevonden (Stad Aarschot, 2003). Sinds 1600 gebeurden geen grote veranderingen meer aan het gebouwwolume.

Na de Franse Revolutie werden de 's Hertogenmolens in 1795 onteigend. Het complex bestond toen uit een huis, een graanmolen, een smoutmolen, een schorsmolen en een magazijn. Rond 1860 werd langs de noordkant een nieuwe industriële vleugel aan het gebouw toegevoegd.

Op 9 mei 1944 werd een groot deel van de site verwoest door een bombardement. Na de oorlog werden de hoogstnoodzakelijke herstellingen uitgevoerd en begonnen de molens weer te malen. Tot in 1970 de noordkant van het gebouw opnieuw verwoest werd door een brand en de activiteit in de molens voorgoed stilviel (Stad Aarschot, 2003).

Op 11 september 1986 werden de 's Hertogenmolens beschermd als monument, mede dankzij het ontwerpdossier van de toenmalige werkgroep stadsverkenning met de duidelijke oproep *'een moment voor een mo-nu-ment'* (Wergroep stadsvernieuwing, 1983). Vlak na de bescherming echter stortte de achtergevel van 's Hertogenmolens gedeeltelijk in.

De laatste decennia zijn er onwaarschijnlijk veel inspanningen geleverd en grondige studies gemaakt met het oog op de restauratie en herbesteding van de molens, helaas zonder tastbaar resultaat.

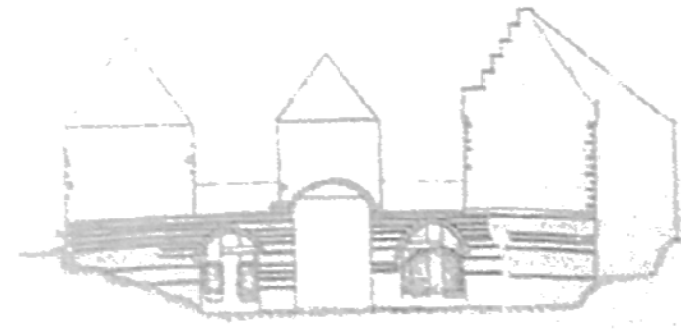
Fase 1. Langs beide oevers van de Demer werd tussen 1503 en 1520 een molen gebouwd met een centrale sluis. Mogelijk met houten overkapping.

Fase 2. Tussen 1580 en 1590 werd over de sluisconstructie een centraal gebouw opgetrokken. Mogelijk werden de waterraderen toen ook door een houten afdak overdekt.

Fase 3. In de 18de eeuw werd het zuidelijk molengebouw uitgebreid met een molenaarswoning. Ook de topgevels van het centrale en noordelijke gebouw werden gewijzigd.

Fase 4. Tussen 1785 en 1865 werden beide ruimtes boven de raderen dichtgebouwd om extra opslagruimte te creëren.

Fase 5. Tussen 1865 en 1890 werd de noordelijke uitbreiding omgebouwd tot industriële vleugel. Er werd een moderne maalderij geïnstalleerd die lang dienst deed als glasmolen.

Fase 6. In 1970 brandde de noordvleugel helemaal uit waarna alle activiteit stilviel. Het puin bleef lang liggen en in 1986 stortte een deel van de achtergevel in.

In 2003 is de stad Aarschot er uiteindelijk in geslaagd om alle betrokken instanties te mobiliseren en via een PPS – constructie een private partner te vinden om het gebouw uit te baten. De recente geschiedenis van het verregaand verval van de molens had immers grote twijfels doen ontstaan over de haalbaarheid van het herstel en de herbestemming van de molens. De private eigenaar liet zich echter niet afschrikken en kreeg het molencomplex in erfpacht. Hij werd het hoofd van de NV 's Hertogenmolens en de uiteindelijke opdrachtgever van het restauratie en herbestemmingsproject (Stad Aarschot, 2003).

Gelijktijdig met deze inspanningen lanceerde ook de afdeling Monumenten en Landschappen in samenwerking met de stad een open oproep voor een architectuurwedstrijd rond 's Hertogenmolens. Een jury onder leiding van toenmalig Vlaams Bouwmeester Bob Van Reeth koos het voorstel van het architectenbureau noA als winnaar.

HET ARCHITECTENBUREAU NOA

Korte situering

noA werd in 2000 opgericht door ingenieur – architecten An Fonteyne (1971, Oostende), Jitse van den Berg (1971, Nijmegen) en Philippe Vierin (1969, Brugge). Zowel Fonteyne als van den Berg hebben beiden een korte periode bij het architectenbureau van David Chipperfield gewerkt. Vierin heeft daarentegen inspiratie opgedaan bij het Belgische architectenbureau van Stephane Beel en het Nederlandse bureau van Kees Christiaanse (noAarchitecten, 2012, p. 2).

De aanleiding voor hun samenwerking was de wens om aan wedstrijden deel te nemen. Zo deden ze bijvoorbeeld mee aan één van de eerste ronden van de 'Open Oproep'⁹. Het eerste voorstel van noA voor het stadhuis in Menen was meteen een winnend project. Sindsdien wordt het oeuvre van noA voornamelijk bepaald door projecten verworven via de Open Oproep of via deelnames aan andere wedstrijden. Grootschaligheid, weliswaar binnen Vlaamse context en stedelijkheid kenmerken het werk (Storgaard, 2011, p. 34).

Het architectenbureau staat regelmatig in de schijnwerpers binnen de Belgische architectencultuur. Hun werk werd reeds tentoongesteld in de Brusselse Bozar, het Paleis voor Schone Kunsten, de Antwerpse Singel en de Internationale Kunstcampus. Opmerkelijk bij de tentoonstelling *35m² jonge architectuur* in de Singel was dat alle communicatie over het werk aan anderen werd overgelaten. Een portretfotograaf was gevraagd om de projecten af te beelden en een auteur, gespecialiseerd in beeldende kunst, kreeg de opdracht om het werk te beschrijven. Dit alles met de bedoeling om het werk uit zijn normale context te halen. Op die manier verkrijgt het werk volgens noA architecten een andere, meer onbevangen blik (Storgaard, 2011, p. 35).

⁹ Het principe van 'Open Oproep' werd in 1999 in het leven geroepen door toenmalig en tevens allereerste Vlaamse Bouwmeester Bob Van Reeth om te bemiddelen bij het architectuurbeleid van de overheid (Storgaard, 2011, p. 34)

Architecturale visie

Ik zag een affiche met de woorden no jazz. Je leest no jazz en je weet meteen dat jazz op de agenda staat. Zo schreven we noA. Eerst de naam, later het verhaal; architecten dienen zich vandaag te verantwoorden met 'een visie'. Hoofdletter A wijst naar de architect die zich kunstenaar voelt: hij scheidt zelfbewust, met een opzichtig gebaar, om zichzelf te redden. Wij houden van de kleine a, architectuur die aandacht heeft voor het andere. Voor de omgeving, de mens, het klimaat, de tijd. Architectuur

met een grote A valt op, steekt zijn puntig hoofd uit boven anderen, geniet applaus om zijn glinsterend uiterlijk. Architectuur met een kleine a ziet het nobele van een ruwe kei. A of a, Aalto vinden we ook schitterend (Florizoone i.o. noAarchitecten, 2008, p. 10).

In de naam noA ligt de werkwijze en visie van het architectenbureau verscholen. Het bureau zegt neen tegen architectuur met een grote 'A' die vaak staat voor opzichtige en egocentrische architectuur. Architectuur met een kleine 'a' waarin het nobele en waardevolle zich voornamelijk ontplooit in het niet opzichtige, vormt de essentie van noA's architectuurbenadering. Om die reden is het onmogelijk om hun werk te categoriseren binnen één bepaalde stijl. De samenhang en herkenbaarheid van hun werk moet eerder gezocht worden in de achterliggende thema's en ideeën (Storgaard, 2011, p. 35).

Het belang van onderzoek

Je moet verder kijken dan wat je op het eerste zicht ziet en de kwaliteiten grondig onderzoeken. – P. Vierin (persoonlijke communicatie (gesprek), 05/02/2013).

noAarchitecten tracht in elk project een fijnzinnige en gevoelige relatie met de context te realiseren. Om die reden worden hun projecten steeds gekenmerkt door een sterk kritisch maatschappelijk, economisch en programmatorisch onderzoek. De emotionele impact en de fysieke aspecten van het bouwen spelen in dit onderzoek een zeer belangrijke rol (noAarchitecten, 2012, p. 2).

Context – Verleden en Onvolmaaktheid

Bouwen doe je op een plek die je meestal vreemd is: een perceel langs een autoweg, een kavel in een woonwijk, een gebouw in een historisch centrum. We trekken er naar toe, verkennen de wijk, raken hoeken en kanten aan. 'Stenen spreken. Steden spreken. Ruïnes en skylines: een verhaal van mensen. De overlevering

spreekt. De stad is een stem, spreektaal.' dicht Simon Vinkenoog. Dus luisteren we. Sommige stemmen klinken luid, andere stil. Een eeuwenoud gebouw spreekt duidelijke taal, maar een lapje grond in niemandsland zoekt nog naar woorden (Florizoone i.o. noArchitecten, 2008, p. 22).

Het bureau geeft in elk project een centrale plaats aan het verleden en de imperfectie van de gegeven context. noA vindt het belangrijk om de intrinsieke kenmerken van een project en zijn context niet te camoufleren, maar maakt juist gebruik van deze onvolmaaktheid om iets 'specifiek' te creëren. Het fysieke resultaat van hun realisaties neemt om die reden steeds uiteenlopende vormen aan (Storgaard, 2011, p. 36).

Hun historisch geladen herbestemmingsprojecten zoals het stadhuis van Menen, de gevangenis van Hasselt en tevens de 's Hertogenmolens in Aarschot getuigen van deze sterke en tezelfdertijd gevoelige benadering. Telkens behoudt de bestaande context zijn specifieke kenmerken en sluiten de nieuwe ingrepen zich subtiel en met respect voor de typische eigenheid aan bij het reeds bestaande, als 'echo's uit het verleden' (Vandewalle, 2012, p. 32).

Vaak resulteren eigentijdse ingrepen, in eender welke tijd, in een louter contrast tussen het oude en het nieuwe. Dit leidt enkel tot discussie. Om een goed gebouw te maken moeten we de waardevolle, karakteristieke elementen gebruiken en daarop verder bouwen. – P. Vierin (persoonlijke communicatie (gesprek), 05/02/2013).

noA hecht veel belang aan de visie van John Ruskin en William Morris en hun denken over erfgoed. Vooral de gedachte dat de hele gelaagdheid van een gebouw gerespecteerd dient te worden. Het bureau gaat echter verder en wil met hun ingrepen verder werken aan die gelaagdheid. – P. Vierin (persoonlijke communicatie (lezing), 05/02/2013).

No-nonsense - Intrigeren

noAarchitecten tracht voor elke opgave steeds de meest eenvoudige, duurzame oplossing te zoeken. Maar het bureau probeert tevens een onverwacht antwoord te bieden op elke gestelde opgave. Door deze open, probleemoplossende houding verkrijgt het architectenbureau een zeer grote ontwerpvrijheid (Storgaard, 2011, p. 35).

Hun gedurfde houding ten opzichte van kleur, materialen, detaillering en vormgeving, met raakpunten aan design, grafiek en beeldcultuur, werkt soms subtiel verborgen, soms brutaal confronterend, maar steeds verrassend (STUK, 2006).

Deze gedurfde houding vertaalt zich bijvoorbeeld in de wijze waarop materialen worden toegepast. Soms is het gekozen materiaal de uitkomst van langdurig zoeken en experimenteren, maar net zo vaak is de keuze gebaseerd op het meest economisch en duurzaam haalbare (Storgaard, 2011, p. 37).

noA tracht met elk project zijn omstanders te intrigeren. Neem bijvoorbeeld het extravagante behang, exclusief ontworpen door Benoît van Innes in het stadhuis in Menen. Of het Onderstation Petrol in de haven van Antwerpen dat verwondering opwekt bij toevallige voorbijgangers omdat het volledig gesloten is en er een vreemde 'kieuw' in de gevel zit.

Zelf omschrijft noA haar werk als 'weerbarstig', maar ook als iets wat uiteindelijk zo evident aanvoelt, dat het haast op geen andere wijze kan (Storgaard, 2011, p. 37).

RESTAURATIE EN HERBESTEMMING VAN 'S HERTOGENMOLENS

Aanleiding voor de herbestemming

Als architect heb je de enscenering in handen. Nadenken over wat oud is en wat niet is ten zeerste van belang. Een steen van 400 jaar is niet zomaar oud. – P. Vierin (persoonlijke communicatie (lezing), 05/02/2013).

noA stelt dat niet zozeer de nieuwe bestemming, maar wel het karakter en de geschiedenis van het molencomplex bepalend waren voor de restauratie. Vele aspecten geven de molens een uitgesproken unieke waarde (noAarchitecten, 2011, p. 1).

Het begint met de mysterieuze verschijningsvorm van het 16de eeuwse molengebouw en de uitgesproken tactiliteit en tastbaarheid van de gevels die een bewogen geschiedenis verraden. Bij het doorlopen van het gebouw realiseert men zich [...] dat het twee gebouwdelen betreft die door een centrale, overdekte buitenruimte worden verbonden. De nadrukkelijke aanwezigheid van water voegt aan de ruimtelijke ervaring, een visuele, auditieve dimensie toe (noAarchitecten, 2011, p. 1).

Ook de ligging van het gebouw als schakel tussen het zuidelijk en het noordelijk deel van de stad, de link tussen onder andere het historisch centrum, het station en de scholencampus bepaalt het openbaar karakter van het bouwwerk en de bijbehorende locatie (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Afb. 25, 's Hertogenmolens voor de restauratie

Concept

Het gebouw als brug

's Hertogenmolens nemen een centrale positie in als rustpunt langs de verschillende routes voor fietsers, wandelaars en natuurliefhebbers in de vallei (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004). noA vindt het openstellen van de brugfunctie om die reden van primair belang.

Het gebouw als machine

Het architectenbureau stelt dat het herstel van de waterraderen de aard van het gebouw als machine garandeert. Het herstellen van de werkbaarheid van de centrale sluis voorziet opnieuw de oorspronkelijke invloed van het gebouw op het waterpeil in de Demervallei (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e. a., 2004).

Het gebouw als woning

Vanaf de 18de eeuw is de molen bewoond geweest. noA toont dat een aantal factoren het vandaag de dag zinvol maken wanneer deze functie hersteld wordt. Het is immers wenselijk dat de sluisconstructie niet enkel geautomatiseerd wordt, maar eveneens van nabij kan gecontroleerd worden (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Ecologische uitstraling

De molen werkt als alternatieve energiebron. Om die reden vindt noA het een voor de hand liggend voorstel om hieraan andere ecologisch verantwoorde functies te koppelen. Zo kan er volgens het architectenbureau bijvoorbeeld gedacht worden aan het opnieuw maalvaardig maken van de molen. noA stelt dat dit zeker een educatieve waarde kan hebben, maar dat

de commerciële waarde zeer beperkt blijft (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a. 2004).

Museaal – educatieve betekenis

De combinatie van het oorspronkelijk gebouwengeheel, overblijfselen van industriële archeologie en de herinterpretatie van het aanwenden van de waterkracht vormen volgens noAarchitecten een interessant uitgangspunt voor een eventuele museaal – educatieve invulling. noA vindt de ruimtes die in direct verband staan met de centrale sluis en de waterraderen het meest geschikt voor deze invulling. Op die manier wordt volgens het bureau een belangrijk deel van het publieke karakter gerealiseerd en vormen de thermische en akoestische eigenschappen van de ruimtes eveneens een meerwaarde (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Hedendaagse gevel

noA stelt een hedendaagse interpretatie voor om de ingestorte achtergevel van het zuidelijk volume te herstellen. Volgens het architectenbureau biedt een nieuwe gevel de mogelijkheid om grotere openingen te voorzien en meer daglicht te laten toetreden. Bovendien geeft een nieuwe gevel dit gebouwdeel, dat aansluit aan de oever van de Demer die in directe verbinding staat met het station, een meer uitgesproken publieke uitstraling (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Watercontact

Omdat de molens een brug vormen over het Demereiland ervaart men twee verschillende sferen. Het zuidelijk gedeelte bezit van binnenuit een directer contact met het water. Om het noordelijk deel te bereiken moet men steeds de Demer oversteken om op het eiland te komen. noA voorziet op het eiland

een directe buitenruimte om van binnenuit het contact met die eilandervaring uit te spelen. Het onderscheid in watercontact tussen de beide gebouwdelen geeft volgens het architectenbureau de aanzet tot de functieverdeling van het gebouw (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Toegankelijkheid

Het zuidelijk gedeelte sluit aan op de straat en is makkelijk bereikbaar met de wagen. De toegankelijkheid van het eiland voor wagens moet volgens noA beperkt worden tot plaatselijk en noodzakelijk verkeer (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Aanwezige ruimtes

Het behoud van de eigenaardigheid van het gebouw streeft volgens het architectenbureau een maximale instandhouding van de oorspronkelijke ruimtes na. Karakteristieken zoals hoogste, oppervlakte en bereikbaarheid van deze ruimtes geven een directe aanleiding voor een herbestemming. Dit betekent dat noA concreet stelt dat grote ruimtes groot blijven en kleine ruimtes klein, dat enkel lichte invullingen aanvaardbaar zijn en dat de donkere aard van veel ruimtes wordt behouden (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

noA vindt bovendien de ruimtelijke ervaring van het hele gebouwencomplex van het grootste belang. Het bureau wil een publieke zone creëren die toelaat dat de bezoeker het gebouw in zijn volledige lengte en hoogte kan ervaren. De keuze voor een representatieve, publieke ruimtebeleving laat volgens het bureau toe dat een aantal andere ruimtes een meer private invulling kunnen krijgen zonder dat het openbaar karakter van het gebouw en zijn directe omgeving aangetast wordt. noA ziet het publiek karakter als

een diagonaal die start op de benedenverdieping van het eiland en zich zo opwerkt naar de monumentale zolderruimtes in het zuidelijk gedeelte (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Nieuwbouw

noA wil op het eiland de verwoeste noordvleugel in een licht gewijzigde versie heropbouwen. De link tussen dit nieuwe volume en de bestaande ruimtes bieden volgens noA een aantal duidelijke mogelijkheden (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Planscenario

Het opnieuw waarneembaar maken van de waterkracht was samen met de publieke diagonaal doorheen het gebouw voor het architectenbureau van primair belang. noA had in eerste instantie een mogelijk planscenario uitgewerkt. Dit was echter enkel een illustratie van de ruimtelijke mogelijkheden van het gebouw en geen beperkend voorstel. De invulling is nadien ook door de bouwheer gewijzigd. Hij heeft ervoor gekozen om het gebouw een quasi volledig publiek karakter te geven met hotel, brasserie, restaurant, feestzaal en vergaderruimtes (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Taverne - Restaurant

Op de gelijkvloerse en de eerste verdieping van de zuidelijke vleugel, aansluitend op de fietsroute naar het station, werd een taverne/restaurant ingericht. Op die manier bevestigen de 's Hertogenmolens hun centrale positie als rustpunt langs de verschillende recreatieve routes (noA architecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, 2004).

Zalen

De monumentale zolderruimte op de bovenste verdieping van het zuidelijke deel bezit zowel de oppervlakte als het karakter om te worden gebruikt als zaal voor ontvangst van een grotere groep mensen. Denk hierbij aan recepties, feesten, voordrachten, vergaderingen enzovoort (noA architecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004). In het noordelijk deel van het centrale volume bevindt zich tevens nog een kleinere zaal, meer geschikt voor besloten bijeenkomsten en vergaderingen.

Hotel

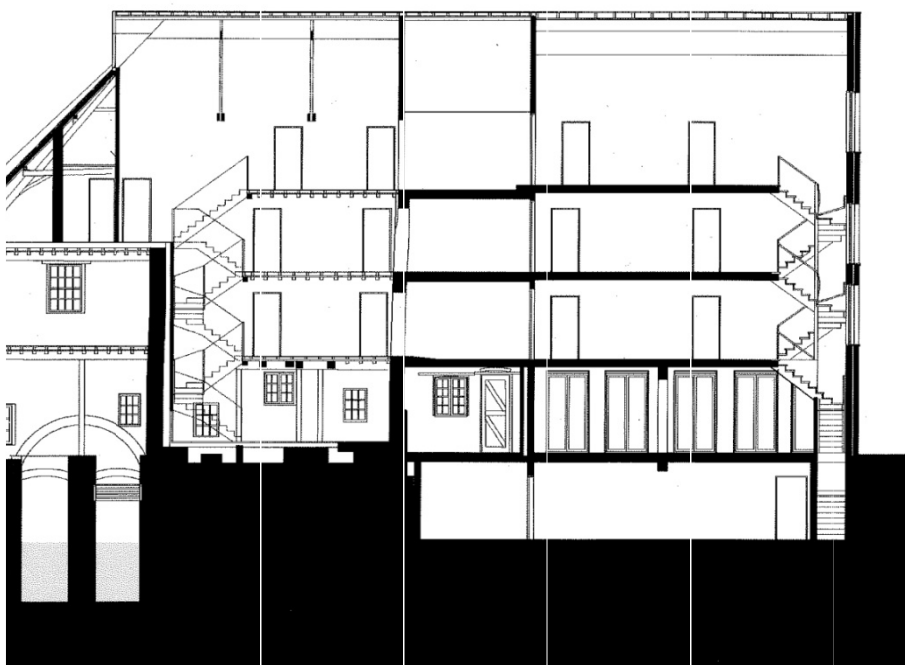
Toerisme Aarschot was al een tijd op zoek naar een locatie voor kleinschalige accommodatie in Aarschot centrum. De molens vormen een bijzonder aantrekkelijke locatie, voornamelijk binnen het kader van recreatietoerisme langs de Demer (noAarchitecten, 2003. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a., 2004).

Het hotel wordt ondergebracht in het noordelijk deel van de molens. De hotellounge en ontvangstruimten sluiten aan op de buitenruimte op het eiland. Het molencomplex verkrijgt dankzij de semipublieke buitenruimte op het eiland een tweede voorgevel. Een deel van de gastenkamers bevindt zich in de nieuwe uitbreiding en een ander deel situeert zich in het bouwvolume boven de machinekamer van de noordelijke waterraderen.

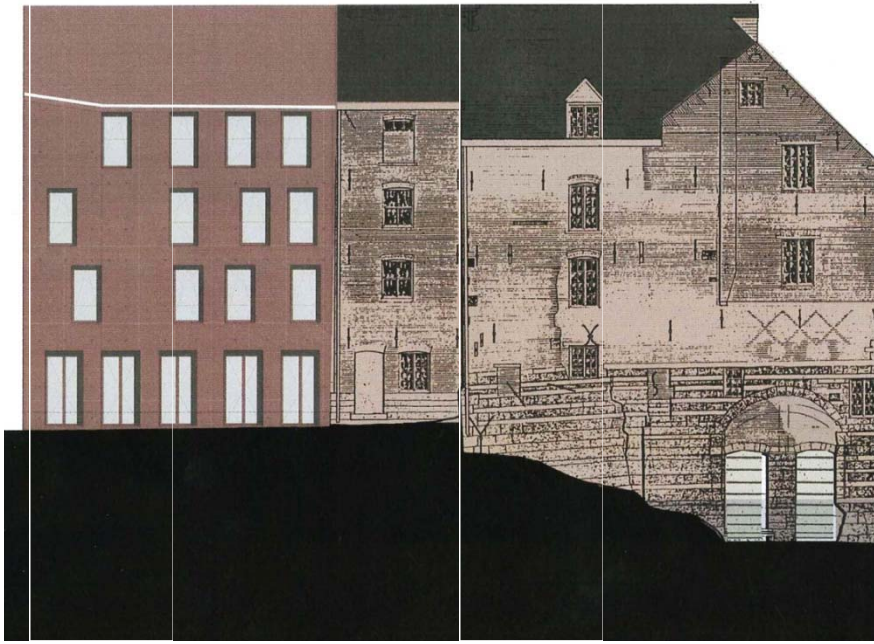

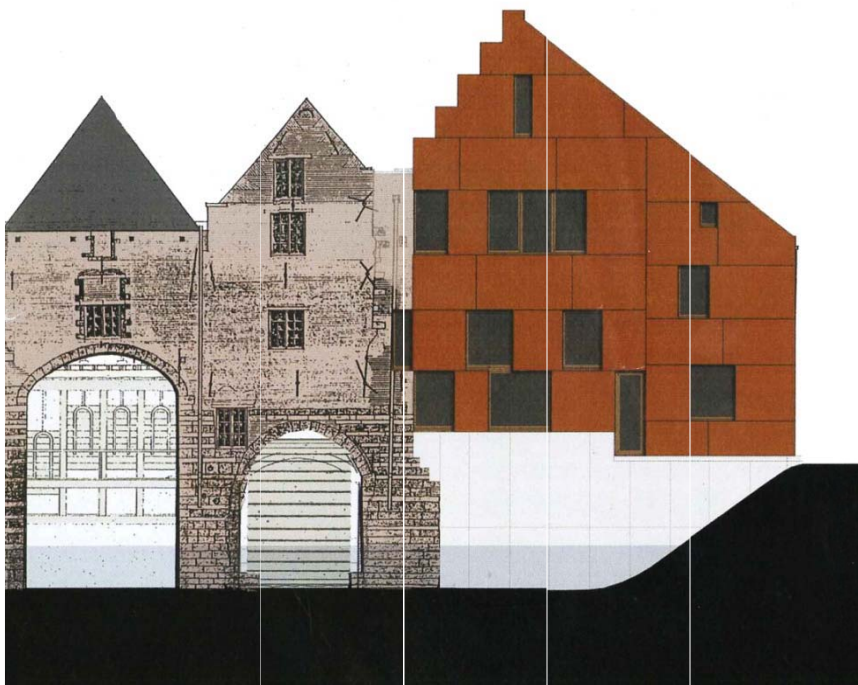
Afb. 26, noAarchitecten, 's Hertogenmolens, Aarschot (2004-2010)

Afb. 27, noAarchitecten, Snede voorgevel 's Hertogenmolens, Aarschot (2004-2010)

Afb. 28, noAarchitecten, Achtergevel 's Hertogenmolens, Aarschot (2004-2010)

'S HERTOGENMOLENS IN HET LICHT VAN NIETZSCHE

Het monumentale karakter

Naast het feit dat de 's Hertogenmolens geklasseerd zijn als monument, vormen het complex tevens een sociaal, economisch, militair en bouwkundig bakenpunt in het collectief, cultureel geheugen van de stad Aarschot (noA architecten, 2011, p. 1). De molens hebben met andere woorden hun monumentale status reeds doorheen de eeuwen terecht verdiend.

The perception of our surroundings is a lifelong, autodidactic process that is constantly refined and adjusted to specific situations. It comes out of our personal memory, yet also takes into account the collective memory in our particular social environment. [...] [I]n order to involve the rest of the world in our design work, we must tap into this collective consciousness. Only then can our ambitions be collectively received. When designing buildings we go through a process of constant remembering, in order to grasp the project ever more closely. Memories, however, are often glorified or biased. Memories change as we change, dependent on our biography and experiences. A memory is never identical to its original; it is merely analogous to it. It changes or is alienated through differing projections of the self, creating a new virtual reality. In memory the form is developed further, refreshed, and reinterpreted. It is not reproduced 'per se', but through memory it does retain a complex connection to its original form. It points back towards the origin, it is a selective remembering (Miller. In: Šik en Pro Helvetia, 2012, p. 39).

¹⁰And now the Ensemble
maakt deel uit van Mirolav
Šik's officiële contributie
voor het Zwitserse
paviljoen van de 13^{de}
Internationale Biennale
Architectuurtentoonstelling
van Venetië (Šik en Pro
Helvetia, 2012).

noA heeft er bewust voor gekozen om de leemtes van de ingestorte delen te herinterpreteren en aan te vullen met hedendaagse oplossingen, ondanks het feit dat het oorspronkelijke gevelbeeld perfect gekend is. Want zoals Quintus Miller stelt, in het verzamelwerk *And now the Ensemble* ¹⁰ en Nietzsche in zijn werk *Over nut en nadeel van geschiedenis voor het leven*,

vindt ook noA dat het verleden geraadpleegd en gebruikt moet worden om eigen, toekomstgerichte grootsheid te creëren.

Bovendien stelt Miller net zoals Laermans in het eerste hoofdstuk *Herinneren, houvast of belemmering*, dat elke herinnering een bewuste keuze van wel of niet her – herhalen is (Gielen en Laermans, 2005, p. 67). Wat maakt dat het monumentale karakter van het molencomplex tevens zit in de selectieve keuze van noAarchitecten om de ingestorte delen niet te her – heropbouwen zoals doorheen de geschiedenis van het complex meestal gedaan werd, maar om ze te herinterpreteren en een hedendaagse invulling te geven.

noA heeft er bijvoorbeeld voor gekozen om het verdwenen volume van de noordelijke maalterij in een licht gewijzigde vorm terug te bouwen met ramen die, hoewel ze dezelfde verhouding als de oorspronkelijke ramen hebben, niet langer binnen het aanvankelijk strakke grid vallen. Ook de ingestorte, zuidelijke achtergevel werd niet louter heropgebouwd. Het bureau koos ervoor om het oorspronkelijk donker en gesloten volume deels open te werken om een meer publieke uitstraling te verkrijgen en de bruikbaarheid van het gebouw naar de toekomst toe te verlengen (noA architecten, 2011, p. 1-2).

Het antiquarische karakter

Het bureau streefde niet naar een harde restauratie. Het antiquarische karakter van het herbestemmingsproject zit in de eerste plaats in de restauratie van het centrale gedeelte. De restauratie voorziet voornamelijk in de noodzakelijke herstellingen om verder verval te stoppen en om nieuw

verval te voorkomen. Bovendien houden de gevels hun oorspronkelijke verschijning. noA heeft enkel de te zeer verweerde ijzerhoudende zandsteen vervangen, de barsten gedicht en het parement hermetst (noAarchitecten, 2011, p. 1).

Ook de gebruikte materialen voor de nieuwe gedeelten verwijzen naar en sluiten nauw aan bij de roestbruine ijzerhoudende, Diestiaanse zandsteen. Het meest karakteristieke materiaal dat terug te vinden is in het bestaande gebouw en bovendien het meest kenmerkende materiaal van de hele streek (noAarchitecten, 2011, p. 2).

De tijd heeft een duidelijke impact gehad op de verschijning van het gebouw. De roestbruine zandsteen in de sokkel is sterk verweerd; door de herhaaldelijke verbouwingen van de bakstenen gevels vertonen deze sporen van vroegere raamopeningen en littekens van herstelde scheuren. Door de verwerking van deze bakstenen kregen de volumes een monoliet karakter. De nieuwe ingrepen spelen op deze bestaande situatie in. Op doelgerichte manier werden termen als verwerking, oxidatie, patina als ontwerpstrategieën ingezet (noAarchitecten, 2011, p. 2).

Aan het in situ gestorte beton van de noordelijke uitbreiding werden bijvoorbeeld ijzeroxiden toegevoegd om een roestbruine verkleuring te laten optreden, verwant aan de Diestiaanse steen. Op die manier slaagt noA erin om het nieuwe volume qua kleur snel aansluiting te laten vinden aan het centrale, bestaande volume (noAarchitecten, 2011, p. 2).

Ook de houten beplating waarmee de westgevel na de instorting werd dichtgezet vormt voor noA een aanleiding voor de nieuwe materialisatie ervan. Gezien de toenmalig tijdelijke oplossing meer dan 20 jaar dienst gedaan heeft, vindt het bureau dat de beplating deel uit maakt van de geschiedenis van het complex.

Om die reden koos noA voor een plaatmateriaal uit Cortenstaal, alweer met dezelfde Diestiaanse roestige kleur.

De platen bekleeden een stalen staketsel, opgebouwd als een strikspant dat zichtbaar blijft aan de binnenzijde. De compositie van de platen beoogt een continuïteit van de historische vorm en kleur en refereert naar de bouwgeschiedenis van de molens tot en met haar (herstelde) verval. De getraptheid van de linkerzijde van de topgevel wordt door de platen overgenomen (noAarchitecten, 2011, p. 2).

Het architectenbureau heeft de raamopeningen in het zuidelijk volume opgevat als weggelaten platen. In de detaillering liggen de ramen dieper in de gevel en de raamkaders worden bedekt door de omringende platen. De schijnbaar eenvoudige, maar doordachte compositie van de raamopeningen en het aanwezige aantal laten op die manier toe dat het beeld van een gesloten, monoliet volume behouden blijft (noAarchitecten, 2011, p.2).

De plint van de nieuwe zuidelijke achtergevel werd uitgevoerd in beton. De bovenhangende platen in Cortenstaal zullen na verloop van tijd roestsporen afgeven op het beton, waardoor ook de plint een verwante kleur zal krijgen aan de Diestiaanse steen (noAarchitecten, 2011, p. 2).

Ook binnen koos het architectenbureau voor het beperkte pallet van oorspronkelijke materialen zoals ruw eikenhout en gekaleide metselwerk-wanden (noAarchitecten, 2011, p. 2).

Afb. 30, noAarchitecten, Aansluiting zuidelijke achtergevel, Aarschot (2004-2010)

Afb. 31, noAarchitecten, Gastenkamer in centraal volume, Aarschot (2004-2010)

Afb. 32, noAarchitecten, Restaurant zuidelijk gedeelte, Aarschot (2004-2010)

Het kritische karakter

¹¹De 'marginale driehoek' is een volkse benaming voor het geografisch gebied in Vlaams-Brabant tussen Aarschot, Diest en Tienen. Hun inwoners worden vaak ten onrechte gerekend tot de lagere sociale klasse (Gybels, 2006). Het kritische karakter uit zich in eerste instantie in de nood van het stadsbestuur om de stad te vernieuwen. De stad Aarschot heeft bewust gekozen om zich met haar verleden binnen de 'marginale driehoek' ¹¹ te confronteren en op zoek te gaan naar een nieuwe, toekomstgerichte identiteit. De stad ziet de erfgoedsite van 's Hertogenmolens als startpunt voor de toekomst (Minten, 2012, §1).

Ook in alle aspecten van het ontwerpproces van de restauratie en de herbestemming van de molens komt het kritisch karakter uitgebreid aan bod. Het kritische aspect uitte zich reeds bij het uitgebreid onderzoek, het concept en de visievorming van het architectenbureau.

noA stelt bovendien zeer duidelijk dat de nieuwe functies niet bepalend waren voor de herbestemming van het complex (noAarchitecten, 2011, p.1). Het bureau vindt echter wel dat het gebouwencomplex een al dan niet volledig publiek karakter dient te behouden. Een karakter dat de molens voordien niet hadden. Dit getuigt van de kritische toekomstvisie van het bureau.

Het kritische zit tevens fijnzinnig verweven doorheen de twee andere cultuurattitudes en zorgt voor een evenwichtige oplossing tussen de monumentale grootsheid van het gebouwencomplex enerzijds en de antiquarische behoudsgezindheid anderzijds.

Het hedendaags monumentale karakter wordt bijvoorbeeld grondig onderbouwd met de kritische keuze van noAarchitecten om de gelaagdheid van het gebouwencomplex duidelijk zichtbaar te maken. Oud en nieuw contrasteren niet louter, maar versterken elkaars eigenheid. Want volgens

noA is een gevel met een nieuwe materialiteit en opbouw beter in staat dan de oorspronkelijke gevel om zich het verhaal van het gebouw te herinneren (noAarchitecten, 2011, p. 2).

Het kritische aspect houdt ook de antiquarisch, conserverende restauratiehouding in toom. Zo heeft het bureau ervoor gekozen om de noordelijke vleugel opnieuw op te bouwen in dezelfde lijn als vroeger, maar heeft er tevens voor gezorgd dat de nieuwe vleugel een hedendaagse identiteit krijgt die niet binnen hetzelfde grid valt als voordien (noAarchitecten, 2011, p. 2).

CONCLUSIE

Het renovatie- en herbestedingsproject van 's Hertogenmolens getuigt op alle schaalniveaus van een sterke identiteit en resulteert in een evenwichtig gebouwencomplex met een monumentale, antiquarische en kritische uitstraling.

Op stedenbouwkundig niveau spelen de molens een cruciale rol in de verbinding tussen de verschillende stadsdelen. De visie van Robbrecht en Daem speelt op zeer accurate wijze in op de stadsproblematiek. De noordelijke 'slaapwijken' worden via het project van 's Hertogenmolens opnieuw verbonden met het zuidelijk gelegen historisch stadscentrum en met de toekomstige stationswijk in het westen. De 's Hertogenmolens vormen in de visie van Robbrecht en Daem het centrale ontmoetingspunt tussen verleden, heden en toekomst.

Ook de stad Aarschot zag de potentie van de 's Hertogenmolens en is erin geslaagd een publiek – private samenwerking tussen alle bevoegde instanties in goede banen te leiden. De stad omarmt haar verleden en gebruikt het om een nieuwe toekomst uit te stippelen.

noA stelt net als Robbrecht en Daem dat het molencomplex een scharnierfunctie heeft binnen de stad. noA koos er daarom voor om een semipublieke hotelfunctie op het Demereiland onder te brengen in de vernieuwde noordelijke vleugel. In de zuidelijke vleugel, aan de oever van het station en langs de recreatieve routes, opteerde noA ervoor om publieke functies zoals een restaurant en een feest/vergaderzaal onder te brengen. Op die manier is het architectenbureau erin geslaagd een fijnzinnige en gevoelig relatie met de context van de molens te realiseren.

Bij de restauratie en herbestemming van de molens, net zoals bij alle andere projecten van noA, is een uitgebreid kritisch onderzoek doorslaggevend voor hun ontwerpstrategie. Met behulp van dit onderzoek heeft het bureau een duidelijk beeld geschapen van de emotionele en fysieke impact die het project op zijn omgeving zou hebben.

Ook de andere twee cultuurattitudes van Nietzsche kunnen teruggevonden worden in het onderzoek van noAarchitecten. Elke kritische keuze draait in een historisch geladen project immers tussen het al dan niet bewaren van bepaalde elementen.

noA heeft niet geprobeerd om een nieuw historisch ideaal na te bootsen of om een nieuw paradigma te installeren. Het bureau is erin geslaagd om het ontdelijke en mysterieuze karakter te behouden en toekomst te geven (Van Gerrewey, 2012, p. 52).

Al gaat het dan 'slechts' om Aarschot – het is zo dat de stad door middel van architectuur glimlacht om de fictie van haar eigen geschiedenis. (Van Gerrewey, 2012, p. 52).

De kritische en antiquarische omgang van noA architecten met het monumentale karakter van het molencomplex resulteerde met andere woorden in een evenwichtig herbestemmingsproject met voldoende aandacht voor het collectieve en culturele geheugen van de stad, maar ook voldoende mogelijkheden voor de toekomst, als startpunt van een nieuw tijdperk voor Aarschot.

4. MASTERPROJECT RE | STYLE

Afb. 34, Ontmoetingsplein herbestemming Quartes toren, Hasselt (2012)

Lichtbaken

Herbestemming – Distributie – Mode

Een gids van licht herstelt de stad, ingesnoerd
door haar eigen weerspiegeling.

'Een jaagpad aan het water reflecteert 'de stad van de smaak'. In de verte pronkt een aangrijpend industriegebouw. Eens was dit gebouw grauw, somber en volledig ingesnoerd door haar omgeving. Met haar nieuwe uitstraling en functie, lokt het echter toevallige passanten over de brug. De immense structuur leidt naar een verhoogd plein met zicht over het kanaal. Hier start een kolossaal kolommenwoud. Het is alsof de betonnen bomen exploderen voorbij de grenzen van de ruimte en overgaan in de groene buitenomgeving. Bovenaan zweeft een lichtgrijze massa silo's als wolken voorbij. Stijg op doorheen deze dertig meter hoge siloschachten naar een buitengewone, open ruimte. Het uitzicht over de hele stedelijke omgeving laat zien dat dit gebouw meer omvat dan haar eigen reflectie.'

– Karolien Neyns

EXIT

BEKNOPTE VOORSTELLING MASTERPROJECT

Als masterproef kregen we de opdracht om een watergebonden bedrijf te ontwerpen. In tegenstelling tot de meeste studenten heb ik in 2011 gekozen om een bestaand icoon van de stad Hasselt te herbestemmen, namelijk de 'Quartes fabriek', een veevoederbedrijf met grote graansilo's.

Ik heb destijds voor deze toren gekozen omwille van zijn unieke ligging aan de ingang van de kanaalkom van Hasselt. De stad zelf was toen al bezig met het plannen en uitvoeren van een opwaardering van de hele kanaalkom. De Quartes toren heeft door zijn unieke ligging echter veel meer capaciteiten dan die waarvoor hij nu gebruikt wordt. Het herbestemmen van het hele gebouwencomplex leek mij dan ook de aangewezen oplossing. Op die manier kunnen het karakter en de uitstraling van de site behouden blijven, vermits deze site deel uitmaakt van het collectieve en culturele geheugen van de stad Hasselt.

Stedenbouwkundige visie

De site lijkt afgesneden van de rest van de stad door zijn ingesloten ligging langs het Albertkanaal en de kanaalkom enerzijds en de grote ring van Hasselt anderzijds.

In mijn stedenbouwkundige visie wordt deze ligging gezien als één van de meest belangrijke troeven. Dankzij de nabijheid van de verschillende verkeersassen krijgt het Quartes complex de kans om niet alleen een knooppunt te worden tussen wonen, werken, industrie en vrije tijd, maar tevens de toegangspoort van de stad over het water.

Het industrieterrein van Hasselt heeft nood aan meer watergebonden bedrijvigheid en nieuwe bedrijven in het algemeen. Hasselt heeft tevens nood aan meer openbare groenzones die maar al te vaak vergeten worden in andere grote stadsontwikkelingsprojecten.

In mijn visie dient het Quartes complex als scharnierpunt tussen het industriële bedrijventerrein en de nieuwe stadsontwikkelingen in de kanaalkom. Deze functies worden met elkaar verbonden door een grote, groene buitenruimte op de kop van het terrein. Deze groenzone is reeds aanwezig op het terrein, maar is enkel toegankelijk voor leden van de jachtclub. Met de herbestemming van de site wordt de hele zone openbaar gemaakt.

Momenteel is er op de site, door de groeigeschiedenis van de fabriek, een wildgroei aan gebouwen. Om de site opnieuw leesbaar te maken worden bij de herbestemming alle overtollige gebouwen afgebroken.

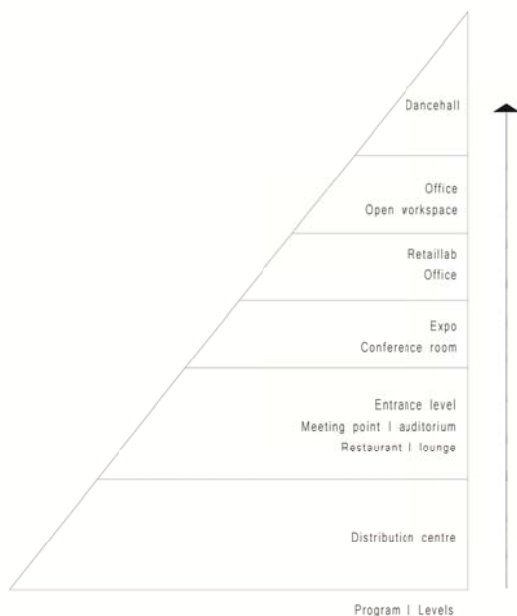
Programma

De Quartes site bestaat uit drie grote delen. Een 45 meter hoge betonnen structuur met daarin gigantische, betonnen graansilo's, een kleiner volume met stalen en betonnen silo's en een grote opslag- en verwerkingshal. In eerste instantie dient het karakter en de aard van het gebouwencomplex gerespecteerd te worden. De functionele invulling is van secundair belang.

Hasselt is de stad van de smaak. Een belangrijk element van deze smaak is mode. Dit bracht me op het idee om een modegericht bedrijvencomplex te ontwerpen.

Gezien de opdracht 'watergebonden bedrijvigheid' en het grote aantal kledingwinkels in de stad, leek een stadsdistributiecentrum op deze locatie een grote opportuniteit voor de stad. Op die manier loopt de distributie tussen de verschillende leveranciers en de kleine winkels georganiseerd en duurzaam. De goederen worden per boot en vrachtwagen aangeleverd en zullen via ecologische transportmiddelen (fietsen en elektrische vrachtwagens) op vaste tijdstippen naar het centrum vervoerd worden.

De invulling van het gebouw wordt evenwel niet beperkt tot het verdelen van kledingstukken. Naast het distributiecentrum kunnen zich verschillende kleine modegerichte bedrijven vestigen in het gebouwencomplex. Op die manier ontstaat intern een netwerk van bedrijven, die de knooppuntfunctie van het gebouwencomplex enkel maar ten goede komen.

Project

Zoals reeds eerder aangehaald, bestaat de Quartes toren uit een grote betonstructuur waarbinnen grote silo's verstopt zitten. Wanneer het gebouw opengewerkt wordt, komt deze immense betonskeletstructuur met bijbehorende silo's tevoorschijn. In mijn herbestemmingsvoorstel is het zeker niet de bedoeling om de structuur opnieuw te verstoppen.

De structuur van het gebouw wordt ingevuld, maar niet ingenomen door de functies en zal tevens altijd blijven primeren. Op die manier kan het gebouw in de toekomst zonder problemen van bestemming wisselen. Wat het herbestemmingsontwerp op zijn beurt van een duurzaam karakter voorziet.

In de toren zijn twee sleutelementen aanwezig waarmee zeker rekening dient gehouden te worden: de graansilo's en het uitzicht.

De graansilo's nemen een groot deel van het bouwvolume in beslag. Om die reden heb ik ervoor gekozen om deze unieke elementen te gebruiken als deel van de belevingsroute doorheen het complex. De silo's worden op verschillende plaatsen opengewerkt. Op die manier ontstaan er extra ruimten om bedrijven of modeateliers in onder te brengen. De silo's worden met andere woorden niet enkel functioneel gebruikt maar ze worden ook ervaren.

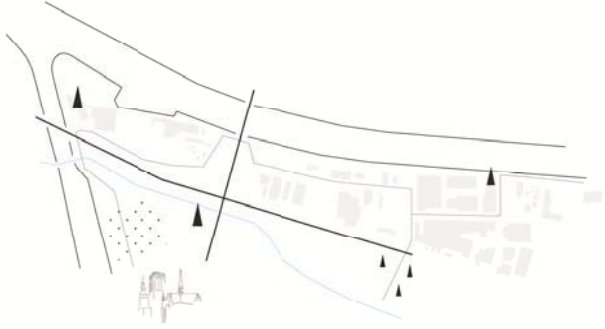
In mijn herbestemmingsvisie wordt het gebouw opgevat als een ontmoetingsplek voor zowel de werknemers als bezoekers. Hierbij speelt de circulatie tussen de verschillende gebouwdelen onderling en per gebouwdeel afzonderlijk een essentiële rol.

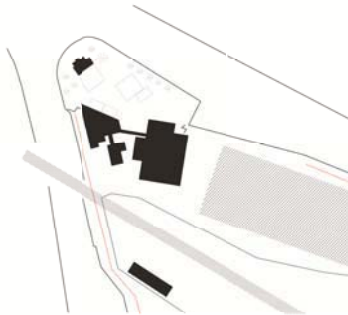
De circulatie wordt opgevat als een belevingsroute en start bij het betreden van de toren via een verhoogd plein met uitzicht over het kanaal. Van

daaruit komt men terecht op een knooppuntverdieping waar alle circulatieassen samenkomen. Er is de (voornamelijk) horizontale circulatie tussen de verschillende gebouwdelen onderling en de interne verticale circulatie doorheen de toren. Deze verticale circulatie bestaat uit een louter functioneel route voor de werknemers en een belevingsroute doorheen de verschillende silo's voor de bezoekers, waarlangs men doorheen het gebouw opstijgt om op de bovenste verdieping in de multifunctionele zalen te genieten van een panoramisch uitzicht over de stad Hasselt en zijn omgeving.

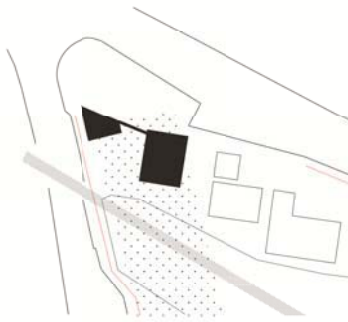

Afb. 36, Collage Quartes fabriek, Hasselt (2012)

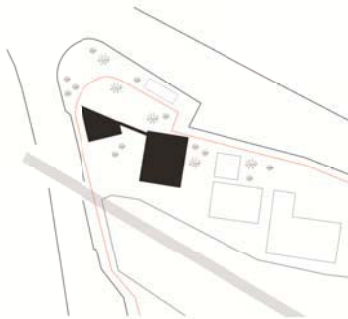

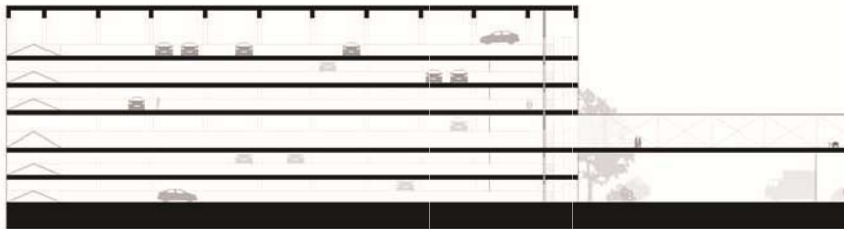
Schets 1. Bestaande toestand

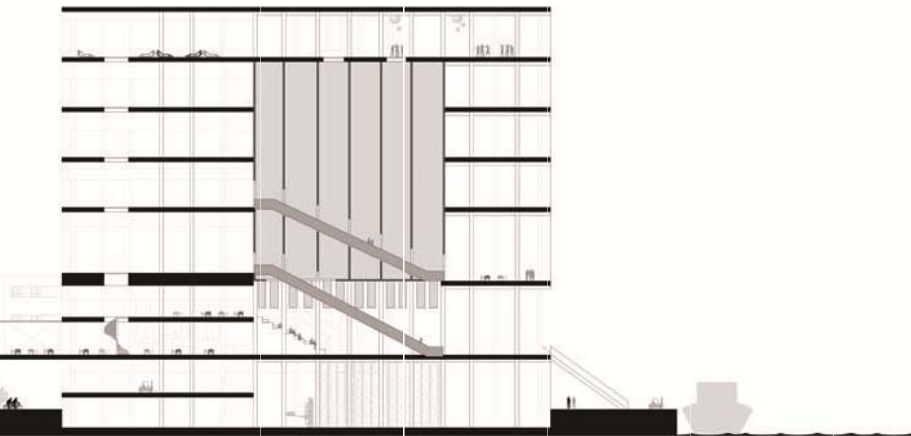

Schets 2. Verbinding met de stad, nieuwe watergebonden bedrijven

Schets 3. Uitbreiden recreatief netwerk, publiek knooppunt, nieuwe stadstoegang

Afb. 40 - 41, Dwars- en langssnede Quartes complex herbestemd, Hasselt (2012)

MASTERPROJECT IN HET LICHT VAN NIETZSCHE

Het monumentale karakter

De bestaande Quartes fabriek bezit dankzij de hoge toren reeds een monumentaal karakter. In mijn herbestemmingsvisie wordt de toren opengewerkt en komt de immense betonskeletstructuur met bijbehorende silo's tevoorschijn waardoor het monumentaal karakter van het complex nog meer benadrukt wordt.

Bovendien moet de toren dienen als baken voor de stad zowel overdag als 's nachts. Door de bovenste verdieping volledig open te werken en er een multifunctionele zaal en een lounge in onder te brengen zal de toren ook 's nachts de waterweg naar de stad oplichten als stedelijke vuurtoren.

Op die manier tracht het herbestemmingsproject het bestaande icoon te verlichten met een nieuwe identiteit voor de stad Hasselt.

Het antiquarische karakter

De verschillende groeifasen van de fabriek blijven in mijn visie zichtbaar. Aan het gevelbeeld van het kleinere en tevens oudste volume en de verwerkingsloods verandert wezenlijk niet veel. De karakteristieken van deze gebouwdelen spreken immers de taal van een industrieel verleden.

Ook de betonstructuur en de grote betonnen graansilo's van de toren blijven behouden. Deze unieke elementen geven een meerwaarde aan het complex en maken deel uit van mijn visie: laat het gebouw, gebouw zijn.

Het kritische karakter

Het openbaar maken van de site en het openwerken van de toren als ontmoetingsplaats en knooppunt tussen wonen, industrie en vrije tijd getuigt van een toekomst gerichte visie.

Het doorsnijden van de silo's om er nieuwe ruimten in te maken breekt deels met het verleden, maar verlengt tevens de bruikbaarheid van het bouwwerk naar de toekomst toe.

Ook de toevoeging van contrasterende elementen in het gevelbeeld, zoals de nieuwe toegangen van de gebouwdelen, de circulatieroutes, de etalages enzovoort maken deel uit van het kritisch karakter van het gebouwencomplex.

CONCLUSIE

Wanneer ik terugblik op mijn masterproject, merk ik enkele overeenkomsten met het herbestemmingsproject 's Hertogenmolens in Aarschot. In beide gevallen gaat het namelijk om een monumentaal bouwwerk waar het industriële verleden van het gebouwencomplex een belangrijke rol speelt. Ook de ligging van beide complexen tussen verschillende stadsdelen en de scharnierfunctie die ze vervullen stemt in zekere mate overeen.

Net als noAarchitecten heb ik getracht het karakter en de aard van het gebouwencomplex te laten primeren en enkel ingrepen te doen die naar de toekomst toe nuttig zijn. Ook heb ik net als noA het bouwwerk van voldoende publieke functies voorzien zodat het complex zijn functie als levend baken kan vervullen.

Ook in mijn kritisch onderzoek en herbestemmingsaanpak zitten de drie cultuurattitudes van Nietzsche verscholen. Ik heb getracht een zorgvuldig evenwicht te zoeken tussen alle aspecten van het verleden en deze gebruikt om het gebouwencomplex van een toegevoegde waarde te voorzien, als deel van de bloeiende identiteit van de stad Hasselt.

Wanneer echter ik kritisch terugblik op mijn eindjury, blijft vooral één vraag van de jury me bij: *'Stel dat de opdracht niet rond watergebonden bedrijvigheid zou gaan, zou je dan nog steeds opteren om een stadsdistributiecentrum onder te brengen in je gebouwencomplex?'*

Tijdens mijn jury heb ik destijds een eenduidig positief antwoord gegeven omdat de locatie zich er wel degelijk toe leent. Maar nu ik, na het schrijven van deze masterscriptie, opnieuw een antwoord zou moeten geven op deze vraag, dan zou het antwoord genuanceerder zijn.

Mijn perceptie ten aanzien van het project is geëvolueerd. Wanneer ik mijn masterproject opnieuw onderwerp aan de verschillende cultuurattitudes van Nietzsche dan stel ik vast dat ik vandaag kritischer zou omgaan met het bestaande gebouwencomplex. Ik zou opteren om het distributiecentrum in een nieuw volume te plaatsen. Op die manier zou het zichtbaar deel uitmaken van het groeiproces van de site.

Ook het monumentaal, antiquarisch karakter van de toren blijft op die manier zuiver leesbaar. De architecturale belevingsroute doorheen het complex kan tevens verder worden uitgebreid en bovendien ontstaat er extra ruimte om het complex van een commerciële plint te voorzien om nog meer mensen over de brug te lokken.

BESLUIT

De huidige, hypermoderne maatschappij zet radicaal aan tot vergeten en tegelijkertijd verzet een zeer uitgebreid en gedreven erfgoedregime zich radicaal tegen veranderingen.

In de eerste helft van deze masterscriptie werd dit probleem, namelijk de tegenstelling tussen behoud en vernieuwing, grondig onderzocht. Om dit probleem te kunnen kaderen werd in eerste instantie nader bekeken hoe het menselijk geheugen werkt. Hieruit kon geconcludeerd worden dat het geheugen op meerdere niveaus actief is en dat zowel het geheugen van de samenleving, aangedreven door de massamedia, als de verschillende deelgeheugens de ingebouwde tendens tot vergeten bezitten. Daarnaast domineert het heden met behulp van het digitale supermedium. Er ontstaat een onoverzichtelijk netwerk van aan elkaar gelinkte herinneringen waarbinnen het persoonlijke geheugen overheerst. Enkele, waaronder het erfgoedregime, betreffen echter de tendens tot vergeten en zetten, voornamelijk uit angst voor het onbekende, aan tot meer geheugenwerk. Als gevolg hiervan wordt een massief verleden zorgvuldig op afstand geplaatst en bewaard. Maar door het verleden binnen het afgezonderd domein van erfgoed te respecteren, wordt het in het dagelijkse leven des te meer genegeerd.

Om voor dit probleem een waardevolle oplossing aan te reiken werd in het tweede deel van deze masterscriptie de hulp van Friedrich Nietzsche ingeroepen. Het historicisme waar Nietzsche zich in zijn tijd zo grondig tegen verzette, is intussen zodanig geëscaleerd dat de hele wereld kan herleid worden tot gebeurtenissen die dadelijk opnieuw kunnen vergeten worden. Dit vergeten wijst volgens Nietzsche op het gebrek aan een eigen identiteit of een persoonlijkheid. Hieruit kan nogmaals geconcludeerd

worden dat het collectief verleden plaats maakt voor de passieve en individuele gedachte: leef en laat leven!

Nietzsche reikt echter een oplossing aan onder de vorm van drie cultuur-attitudes, die volgens hem in staat zijn om het heden en verleden in balans te houden. De vraag blijft echter of deze drie attitudes vandaag de dag nog enige rol kunnen spelen. Om hierop een antwoord te kunnen geven werden de drie meest voornamelijk attitudes, namelijk de monumentale, de antiquarische en de kritische, nauwkeurig onderzocht en afzonderlijk toegepast op architectuurvoorbeelden. Hieruit kon geconcludeerd worden dat de houdingen elkaar cyclisch opvolgen. De ene houding leidt met andere woorden automatisch naar de volgende houding. Bijgevolg moeten, wij, hypermoderne mensen onze opkomende kritische natuur gebruiken om hedendaagse grootsheid te creëren in harmonie met het verleden. Deze kritische natuur kan ons verlossen van de massamediale overheersing en tevens helpen bij de zoektocht naar een eigen culturele identiteit.

Uit de architecturale restauratie en herbestemmingsvoorbeelden van de drie interpretaties kan reeds afgeleid worden dat de aansluiting op recente ontwikkelingen eerder zit in de gelaagdheid van elk project en in het verdwijnen van generalistische ontwerpprincipes. Dit ten voordele van een meer pragmatische aanpak. De achterliggende gedachtegang zal met andere woorden doorslaggevend zijn om een evenwichtige keuze te kunnen maken en de drie cultuurattitudes van Nietzsche maken al dan niet bewust deel uit van die gedachtegang.

Om dit te bewijzen en vervolgens een antwoord te bieden op de volledige onderzoeksvraag: *'Op welke manier kunnen de drie meest voornamelijk cultuurattitudes, zoals in 1874 geformuleerd door F. Nietzsche, in de*

heersende, hypermoderne 'gebrand – om – alles – op – te – slaan' maatschappij bijdragen tot het begrijpen en het vormen van een zorgvuldig evenwicht tussen heden en verleden bij recente, architecturale herbestemmingsprojecten?' werd gebruik gemaakt van het renovatie- en herbestemmingsproject 's Hertogenmolens te Aarschot van noAarchitecten als exemplarisch casusvoorbeeld. Het project bewijst op alle schaalniveaus dat het van cruciaal belang geweest is, in de zoektocht van de stad Aarschot naar een nieuwe identiteit.

Op stedenbouwkundig niveau spelen de molens een sleutelrol in het collectieve, culturele geheugen van de inwoners en vormen tegelijkertijd de basis voor de toekomstvisie van de stad.

Aan de hand van de architecturale visie van noA werd duidelijk dat het bureau in al zijn projecten een centrale plaats geeft aan het verleden en de imperfectie van de context. Hun sterk gevoelige benadering komt echter het meest tot uiting in hun historisch geladen projecten zoals de 's Hertogenmolens. Ook Nietzsches voornaamste cultuurattitudes zitten verweven in de manier waarop noA herbestemmingsprojecten aanpakt. In hun ontwerpstrategie geeft een uitgebreid kritisch onderzoek steeds de doorslag bij de keuze tussen welke elementen behouden dienen te worden en welke niet.

De kritische, antiquarische en bijgevolg ook vrije omgang van noAarchitecten met het monumentale karakter van het molencolplex resulteerde in een evenwichtig herbestemmingsproject, zonder dat het bureau een nieuw historisch ideaal tracht na te bootsen en zonder dat het enkel eigen grootsheid wil creëren. Het bureau is er met andere woorden in

geslaagd om het ontijdelijke karakter van de molens te behouden en het complex tegelijkertijd van een levende toekomst te voorzien.

Uit het onderzoek blijkt dat het vooropgesteld probleem tussen radicale verandering en radicale stagnatie slechts een schijnbare paradox is. Er kan tevens geconcludeerd worden dat sommige architecten, waaronder noA, reeds een evenwichtige benadering tussen heden en verleden hanteren, die niet resulteert in één bepaalde karakteristieke stijl.

Zelf wil ik net als noAarchitecten streven naar toekomstgerichte architectuur, die gebruik maakt van het verleden om een nieuwe identiteit te creëren en voldoende rekening houdt met de emotionele en fysieke impact ervan. Mijn voorkeur gaat met andere woorden uit naar 'trage architectuur' die een veilige thuishaven kan bieden binnen de hypermoderne maatschappij.

Ook ik streef naar architectuur die de tijd kan trotseren en waarin het creatief monumentale, het antiquarisch emotionele en het kritisch rationele evenwichtig aanwezig zijn. Een zelfkritische terugblik op mijn masterproject geeft tevens aan dat dit evenwicht zoeken een continu bewegen is.

*'Les abeilles pilotent deçà delà les fleurs;
mais elles en font après le miel, qui est tout leur;
ce n'est plus thym, ni marjolaine:
ainsi les pièces empruntées d'autrui,
il les transformera et confondra pour en faire un ouvrage tout sien.'*

– Michel de Montaigne

BIBLIOGRAFIE

Geschreven bronnen

Assmann, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. (vert. J. Czaplicka) *New German Critique*, nr. 65, pp. 125 – 133.

Brand, S. (1994). *How buildings learn. What happens after they're built*. Londen: Penguin Books.

Brooker, G. en Stone, S. (2004). Case Study Castelvechio Museum. In: Brooker, G. en Stone, S. [eds.]. *Rereadings, interior architecture and the design principles of remodelling existing buildings*. Londen: RIBA enterprises Ltd.

Comité d'instruction publique de la convention nationale (1793). *Instruction sur la manière d'inventorier et de conserver*. Parijs: Imprimerie nationale.

Connerton, P. (1989 / 2012). *How Societies Remember*. New York: Cambridge University Press.

Cramer, J. en Breiting, S. (2007). *Architecture in existing fabric. Planning, Design, Building*. Basel: Birkhäuser Verlag AG.

De Bleeckere, S. (1982 / 2009). *Denkend omgaan met cultuur als erfenis. Cultuurwetenschappen unit 2 en unit 7*. Diepenbeek: Provinciale Hogeschool Limburg.

De Bleeckere, S. en De Ridder, R. (2012). *Performance as a Mode of Transcending the Contrast-Analogy Typology*. Paper. Diepenbeek: Provinciale Hogeschool Limburg.

De Solà-Morales, I. (1985 / 1996). From Contrast to Analogy: Developments in the Concept of Architectural Intervention. In: Nesbitt, K. [ed.]. *Theorizing a new Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory*. New Jersey: Princeton University Press, pp. 230-237.

De Vos, E. (2008). De fermette als woonideaal in Vlaanderen. Architecten, de overheid, het middenveld en enkele bewoners over deze droomwoning tijdens de jaren '60-'70. *Van mensen en dingen. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 6 (2), pp. 1 – 50.

De Vos, E. en Heynen, H. (2007). Shaping popular taste: The Belgian farmers' association and the fermette during the 1960s and 1970s. *Home Cultures*, 4 (3), pp.237 – 259.

Esposito, E. (2002). Soziales Vergessen. Formen und Medien des Gedächtnisses der Gesellschaft. (vert. A. Corti en nw. J. Assmann). Frankfurt: Suhrkamp.

Florizoone, J. i.o. noAarchitecten (2008). *35m³ noAarchitecten*. Antwerpen: deSingel Internationale Kunstcampus & Vlaams Architectuurinstituut.

Gielen, P. en Laermans, R. (2005). *Cultureel Goed. Over het (nieuwe) erfgoedregiem*. Tielt: Lannoo.

Gyselincx, J. (2012). *Charter van Venetië. Cursus Monumentenzorg*. Diepenbeek: Provinciale Hogeschool Limburg, pp. 19 – 20.

Halbwachs, M. (1950 / 1991). *Het collectief geheugen*. (vert. o.l.v. L. Vandekerckhove). Leuven: Acco.

Heynen, e.a. (2009). *'Dat is architectuur'. Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*. Rotterdam: Uitgeverij 010.

Labuhn, B.A. (2008). *Nietzsche - Belvedere: Belvedere beschouwd in het licht van Nietzsches "Over nut en nadeel van geschiedenis voor het leven"*. Scriptie. Delft: Sieca Repro.

Magnago, e.a. (1999). Neues Museum. In: Magnago, V. Sachs, A. [eds.]. *Museums for a new Millennium: concepts, projects, buildings*. New York: Prestel, pp. 174 – 180.

Miller, Q. (2012). City thinking and collective memory. In: Šik, M. en Pro Helvetia [eds.].
And now the Ensemble. Zwitserland: Lars Müller Publishers, pp. 31 – 44.

Nietzsche, F. (1874 / 1983). *Over nut en nadeel van geschiedenis voor het leven*.
(vert. Vertalercollectief Historische Uitgeverij Groningen en nw. dr. F.R. Ankersmit).
Groningen: Historische Uitgeverij.

noAarchitecten (2003). 's Hertogenmolens Aarschot, restauratie, nieuwbouw en
herbestemming van het molencolplex en directe omgeving. In: Provincie Vlaams-
Brabant, e.a. [eds.]. *Stadsvernieuwingsproject 's Hertogenmolens en Amer*. Aarschot.

noAarchitecten (2011). *Architectuurprijs Provincie Vlaams Brabant 2011. Project
Herbestemming, restauratie en uitbreiding van de 's Hertogenmolens te Aarschot*.
Niet-gepubliceerde toelichting project.

Provincie Vlaams-Brabant i.s.m. Stad Aarschot (2012). *Wandeling stadsvernieuwings-
projecten Aarschot*. Brochure. Leuven: Provincie Vlaams-Brabant.

Riegl, A. (1903 / 1982). The modern Cult of Monuments: Its Character and Its origin
(Vert. K. Forster K. en D. Ghirardo). In: Forster, K. [ed.]. *Oppositions: Institute for
Architecture and Urban studies*. Rizzoli: New York, pp. 21-51.

Robbrecht en Daem architecten (2003). Analyse en visie op strategische ontwikkeling
Aarschot. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a. [eds.]. *Stadsvernieuwingsproject 's
Hertogenmolens en Amer*. Aarschot.

Ruskin, J. (1880 / 1989). *The Seven Lamps of Architecture*. USA: Dover Publications.

Stad Aarchot (2003). *Informatiemap Amer - 's Hertogenmolens*. Aarschot: Deboes
Frans.

Storgaard, E. (2011). Vormvisie noAarchitecten. *De Architect*, jaargang 42, nr. 3, pp. 34 – 37.

Vandewalle, J. (2012). Echo's uit het verleden. *A⁺ magazine*, 239.

Van Gerrewey, C. (2012). Belgische prijs voor architectuur en energie 's Hertogenmolens noAarchitecten. *A⁺ magazine*, 232.

Werkgroep voor Aarschotse Geschiedenis Documentatie en Informatie (2006). *Vijfhonderd jaar Grote Molens in Aarschot*. Brugge: Die Keure.

Online bronnen

Archeonet.be (23.11.2011). 's Hertogenmolens twee maal in de prijzen, via <http://www.archeonet.be/?p=22577> [geraadpleegd op 21 januari 2013].

Architectenweb (2013). *CIAM – archipedia*, via <http://www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?ID=1030> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Assmann, A. (2008). Canon and Archive. In: Erll, A. en Nünning, A. [eds.]. *Media and Cultural Memory*. Berlijn: Walter De Gruyter, pp. 97 – 107, via <http://www.scribd.com/doc/13906091/2/Social-Forgetting-A-Systems-Theory-Approach> [geraadpleegd op 17 december 2012].

Bernard Knapp, (2008). *Monumental Architecture, Identity and Memory*, via http://www.academia.edu/1179084/Monumental_Architecture_Identity_and_Memory [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Bouwenenwonen.net (2009). *Architecten maken sterke indruk bij uitbreiding havenhuis Antwerpen*, via <http://www.bouwenwonen.net/architectuur/read.asp?id=21058> [geraadpleegd op 10 januari 2013].

Boyden, M. (2003). The Rhetoric of Forgetting: Elena Esposito on Social Memory. *Image & Narrative*, nr. 6, via <http://www.imageandnarrative.be/inarchive/mediumtheory/michaelboyden.htm> [geraadpleegd op 3 december 2012].

David Chipperfield Architects (2009). Neues Museum, via <http://www.davidchipperfield.co.uk/> [geraadpleegd op 10 januari 2013].

Delloyd.be (2012). Startschot werken nieuw havenhuis in Antwerpen gegeven, via <http://www.delloyd.be/Article/tabid/231/ArticleID/29308/ArticleName/StartschotwerkennieuwHavenhuisinAntwerpengegevenprachtigevideo/Default.aspx> [geraadpleegd op 10 januari 2012].

Erinnerungskultur (2008). *Das kulturelle Gedächtnis*, via <http://erinnerungskultur.com/2008/das-kulturelle-gedachtnis/> [geraadpleegd op 3 december 2012].

Gadanh, P. (2007). Architecture as Performance, via <http://shrapnelcontemporary.wordpress.com/archive-texts/architecture-as-performance/> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Griffioen, R. (1997). *Guggenheim Museum Bilbao – archipedia*, via <http://www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?ID=373> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Gybels, F. (2006). De marginale Driehoek, Diest – Aarschot – Tienen, via http://www.figy.be/legenden/Diest-Aarschot-Tienen_MarginaleDriehoek.htm [geraadpleegd op 25 januari 2013].

Janssens, T. (22.11.2011). *Belgische prijs voor Architectuur en Energie: 's Hertogenmolens Aarschot*, via http://www.architectura.be/nieuwsdetail_new.asp?id_tekst=2733 [geraadpleegd op 21 januari 2013].

Minten, D. (11.10.2012). Van schandaalstad tot prijswinnende stad, via http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=DMF20121011_00330065 [geraadpleegd op 25 januari 2013].

Molenechos.org (26.08.2012). s Hertogenmolens, via <http://www.molenechos.org/molen.php?AdvSearch=961> [geraadpleegd op 21 januari 2013].

noAarchitecten (2012). *noAarchitecten overzicht projecten, cv's, prijzen en publicaties*, via <http://www.noa-architecten.net/> [geraadpleegd op 24 augustus 2012].

Nieuwsblad.be (29.02.2008). *Een Vlaming kan lyrisch worden bij een baksteen*, via <http://www.nieuwsblad.be/Article/Detail.aspx?ArticleID=341ON5CQ> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Perlentaucher das Kulturmagazin(16.02.2002). Wolfgang Ernst, Das Rumoren der Archive, Rezensionsnotiz. *Süddeutsche Zeitung*, via <http://www.perlentaucher.de/buch/wolfgang-ernst/das-rumoren-der-archive.html> [geraadpleegd op 17 december 2012].

Stanford Encyclopedia of Philosophy (2011). *Friedrich Nietzsche*, via <http://plato.stanford.edu/entries/nietzsche/> [geraadpleegd op 6 november 2012].

Study Mode (2011). *Monumental Architecture*, via <http://www.studymode.com/essays/Monumental-Architecture-726161.html> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

STUK (2006). noAarchitecten|recent werk, via <http://www.stuk.be/nl/lezing/detail/11801> [geraadpleegd op 21 januari 2013].

Verhoeven, K. (20.01.2004). Ruïne stuwt stadsvernieuwing. Zestiende eeuwse s Hertogenmolens lokken Aarschot terug naar zijn rivier, via <http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=G7T3BQAM> [geraadpleegd op 21 januari 2013].

Wijnen, F. (2005). *Verdwalen tussen de schroefjes. Een essay over herbestemmen*, via <http://eindhovenschool.net/plug/content/content.php?content.141> [geraadpleegd op 20 augustus 2012].

Wijns, G. (2012). Stadsvernieuwingsprojecten Aarschot, via <http://prezi.com/e6aszhe8sy6v/stadsvernieuwingsprojecten-aarschot/> [geraadpleegd op 21 januari 2013].

Wikipedia (2012). Eclecticisme, via <http://nl.wikipedia.org/wiki/Eclecticisme> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Wikipedia (2012). Fermette, via <http://nl.wikipedia.org/wiki/Fermette> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Wikipedia (2012). *Maurice Halbwachs*, via http://en.wikipedia.org/wiki/Maurice_Halbwachs [geraadpleegd op 6 november 2012].

Wikipedia (2012). Neoclassicisme, via <http://nl.wikipedia.org/wiki/Neoclassicisme> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Wikipedia (2012). *Neo-Marxism*, via <http://en.wikipedia.org/wiki/Neo-Marxism> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Wikipedia (2012). Stararchitect, via <http://en.wikipedia.org/wiki/Stararchitect> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Afbeeldingen

Afb. 1, OMA (2010) *Mission Grande Axe, La Défense, Paris*. Chronochaos. Architectuurbiënnale Venetië 2010.

Afb. 2, OMA (2010) *Map of proliferating heritage and preservation*. Chronochaos.
Architectuurbieniale Venetië 2010.

Afb. 3, Archivio Carlo Scarpa (2013). Museo di Castelvecchio, via
<http://www.archiviocarloscarpa.it/web/castelvecchio.php?lingua=e>
[geraadpleegd op 8 januari 2013].

Afb. 4, Thaddeuspij (2011). *Verona alla Scarpa*, via <http://thelongroadtovenice.com/2011/07/31/verona-alla-scarpa-or-as-much-of-it-as-i-could-see/> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Afb. 5, Chakroff, E. (2007). *Castelvecchio Museum – Scarpa*, via
<http://www.flickrriver.com/photos/evandagan/880369528/> [geraadpleegd op 8 januari 2013].

Afb. 6, Vekemans, T. (2012). *Neues Museum Berlin. Cultuurwetenschappen unit 13*.
Diepenbeek: Provinciale Hogeschool Limburg.

Afb. 7, Von Bruchhausen, J. (2011). *Neues Museum Rebuilding*, via http://www.e-architect.co.uk/architects/david_chipperfield.htm [geraadpleegd op 10 januari 2013].

Afb. 8, Von Bruchhausen, J. (2011). Neues Museum by David Chipperfield Architects + Julian Harrap, via <http://www.dac.dk/en/service-sider/calendar-1/2012/oktober/exhibition-opening-european-union-prize-for-contemporary-architecture-mies-van-der-rohe-award-2011/> [geraadpleegd op 10 januari 2013].

Afb. 9, Zaha Hadid architects (2008). *Port house exterior sunset render*, via
<http://www.zaha-hadid.com/architecture/port-house/#> [geraadpleegd op 10 januari 2013].

Afb. 10, Zaha Hadid architects (2008). *Port house exterior render*, via <http://www.zaha-hadid.com/architecture/port-house/#> [geraadpleegd op 10 januari 2013].

Afb. 11, Zaha Hadid architects (2008). *Port house courtyard render*, via <http://www.zaha-hadid.com/architecture/port-house/#> [geraadpleegd op 10 januari 2013].

Afb. 12, Neyns, K. (2013). *Hypothese voor de interpretatielogica*.

Afb. 13, Neyns, K. (2013). *Collage in photoshop: het leven met bijbehorende bagage*.

Oorspronkelijke afbeeldingen:

Hdwallpaper.me (2009). *Tree nature 242*, via <http://www.hdwallpaper.me/Tree-nature/Tree-nature-242.html> [geraadpleegd op 12 januari 2013].

Jelmer (2010). *Verhuizen*, via <http://www.kaartje2go.nl/weblog/index.php/verhuiskaarten/teksten-verhuiskaarten/attachment/verhuizen-754886-2/> [geraadpleegd op 12 januari 2013].

Afb. 14, Zwarts, K. (2010). *'S Hertogenmolens Aarschot 01*, via <http://www.noa-architecten.net/> [geraadpleegd op 12 januari 2013].

Afb. 15, Studiebureau Omgeving (2010). *Masterplannen*. Diapresentatie PHL 25 november 2010, p. 15.

Afb. 16, Neven, R. en Sourbon, M. (2009). *Flanders from the air*, via <http://nieuwsblad.typepad.com/aarschot/> [geraadpleegd op 12 januari 2013].

Afb. 17, noAarchitecten (2011). *Architectuurprijs Provincie Vlaams Brabant 2011. Project Herbestemming, restauratie en uitbreiding van de 's Hertogenmolens te Aarschot. 's Hertogenmolens Inplantingsplan*. Niet-gepubliceerde toelichting project.

Afb. 18, Robbrecht en Daem (2003). Analyse en visie op strategische ontwikkeling Aarschot. In: Provincie Vlaams-Brabant, e.a. [eds.]. *Stadsvernieuwingproject 's Hertogenmolens en Amer*. Aarschot.

Afb. 19 – 24, noAarchitecten (2004). Historiek 's Hertogenmolens. In: SIWE v.z.w. [ed.]. *Mysterieuze molens aan de Demer*. Leuven: SIWE v.z.w.

Afb. 25, Seniorennet.be (2006). Fietsroute noord – Hageland, via http://blog.seniorennet.be/noord_hageland/ [geraadpleegd op 1 februari 2013].

Afb. 26, Zwarts, K. (2010). 'S *Hertogenmolens Aarschot 02*, via <http://www.noa-architecten.net/> [geraadpleegd op 12 januari 2013].

Afb. 27, noAarchitecten (2011). *Architectuurprijs Provincie Vlaams Brabant 2011. Project Herbestemming, restauratie en uitbreiding van de 's Hertogenmolens te Aarschot. 's Hertogenmolens langs snede*. Niet-gepubliceerde toelichting project.

Afb. 28, noAarchitecten (2011). *Architectuurprijs Provincie Vlaams Brabant 2011. Project Herbestemming, restauratie en uitbreiding van de 's Hertogenmolens te Aarschot. 's Hertogenmolens gevel west*. Niet-gepubliceerde toelichting project.

Afb. 29, noAarchitecten (2011). *Architectuurprijs Provincie Vlaams Brabant 2011. Project Herbestemming, restauratie en uitbreiding van de 's Hertogenmolens te Aarschot. 's Hertogenmolens hotel*. Niet-gepubliceerde toelichting project

Afb. 30, Zwarts, K. (2010). 'S *Hertogenmolens Aarschot 03*, via <http://www.noa-architecten.net/> [geraadpleegd op 12 januari 2013].

Afb. 31, Zwarts, K. (2010). 'S *Hertogenmolens Aarschot 06*, via <http://www.noa-architecten.net/> [geraadpleegd op 12 januari 2013].

Afb. 32, Zwarts, K. (2010). *'S Hertogenmolens Aarschot 04*, via <http://www.noa-architecten.net/> [geraadpleegd op 12 januari 2013].

Afb. 33, Zwarts, K. (2010). *'S Hertogenmolens Aarschot 01*, via <http://www.noa-architecten.net/> [geraadpleegd op 12 januari 2013].

Afb. 34, Neyns, K. en Palmers, S. (2012). *Collage in photoshop: Ontmoetingsplein Quartes toren*.

Afb. 35, Neyns, K. (2012). Schema programma Quartes.

Afb. 36, Neyns, K. (2012). *Collage in photoshop: Quartes fabriek*.

Afb. 37 – 39, Neyns, K. (2012). *Schetsen stedenbouwkundige visie*.

Afb. 40 – 41, Neyns, K. (2012). *Snedes*.

Afb. 42, Neyns, K. en Palmers, S. (2012). *Interieur modeateliers toren*.

Afb. 43, Neyns, K. en Palmers, S. (2012). *Interieur opengewerkte silo's*.

11 september 2001. De hele wereld staat vol ongeloof te staren naar de terroristische aanslagen op de 'Twin Towers' van New York. Een dag die in ieders geheugen gegrift staat en deel uitmaakt van het collectief geheugen van onze generatie. Een dag die het waard is herinnerd te worden door toekomstige generaties.

11 september 2011. De hele wereld staat – tien jaar na de ramp – stil bij de aanslagen op het 'World Trade Center' van New York. De hele wereld? Ik sta stil deze dag. Stil, omdat mijn moeder vandaag heeft besloten dat ze stopt met vechten tegen de kanker die haar lichaam overheerst. Een dag die in mijn geheugen gegrift staat als persoonlijke 9/11.

Elke dag brengt een golf van herinneringen met zich mee.

Persoonlijk of collectief, onbenullig of van het grootste belang, willen of niet, ons geheugen beïnvloedt het leven.

